

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Přírodovědecká fakulta

Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje

Studijní program: Geografie

Studijní obor: Geografie a kartografie

Petr Zadražil

**VÝVOJ ZEMĚDĚLSTVÍ
NA ÚZEMÍ OBHOSPODAŘOVANÉM
BÝVALÝM STÁTNÍM STATKEM CHOTĚBOŘ
V ROZMEZÍ LET 1945–2013**

**DEVELOPMENT OF AGRICULTURE BETWEEN
THE YEARS 1945–2013 IN THE AREA WHICH USED TO
BE COVERED BY CHOTĚBOŘ STATE FARM**

Diplomová práce

Praha 2011

Vedoucí diplomové práce: Doc. RNDr. Ivan Bičík, CSc.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem závěrečnou práci zpracoval samostatně a že jsem uvedl všechny použité informační zdroje a literaturu. Tato práce ani její podstatná část nebyla předložena k získání jiného nebo stejného akademického titulu

V Praze dne _____

Petr Zadražil

Poděkování

Nejprve bych rád poděkoval svému školiteli Doc. RNDr. Ivanu Bičíkovi, CSc., za vedení při tvorbě této práce, jeho ochotu, trpělivost a cenné rady a připomínky. Dále bych chtěl poděkovat všem účastníkům řízených rozhovorů za jejich ochotu a čas, který mi věnovali. Poděkování také patří mým blízkým přátelům a rodině za veškerou jejich podporu a následujícím lidem, kteří pro tuto práci ochotně poskytli data:

Ing. Jan Vtělenský (Ministerstvo zemědělství ČR, regionální pracoviště Havlíčkův Brod),

Ing. Ladislav Jelínek, Ph.D., (ÚZEI, regionální pracoviště Havlíčkův Brod),

Josef Horák ml. (samostatně hospodařící rolník),

RNDr. Václav Frajer (UK v Praze, Přírodovědecká fakulta),

RNDr. Vít Jančák, Ph.D., (UK v Praze, Přírodovědecká fakulta).

ABSTRAKT

Práce mapuje vývoj zemědělství v konkrétním územním celku v minulosti obhospodařovaném státním statkem Chotěboř, a to během období 1945–2013. Pro celé toto období je analyzován obecný vývoj zemědělství v Československu, resp. v Česku. Hlavní část práce je věnována kvantitativně-kvalitativní analýze zemědělství zkoumaného území. V období mezi roky 1960–1989 je zde sledován vývoj statkem obhospodařované plochy a organizační struktury, řešení jeho investičních problémů a trendů vývoje a stav hospodářství statku z roku 1989. To vše je analyzováno v kontextu s československými, resp. českými státními statky, kdy jedním z hlavních vyústění je schéma vývoje poukazující na podobnost procesů a událostí, utvářejících se na těchto dvou řádovostních úrovních, a jejich značnou provázanost s tehdejšími politickými rozhodnutími. Období po roce 1989 bylo v kontextu místních i celostátních procesů a trendů rozděleno do několika etap, během kterých jsou v modelovém regionu zkoumány nápravy majetkových křivd a problémy s nimi spojené, manipulace s pozemky, vlastnictví a pronájem zemědělské půdy, ekonomické ukazatele a problémy v zemědělství po roce 1990. Jedním z vyústění této části práce je vykrystalizování čtyř stěžejních faktorů (historického, osobnostního, sociálního a vzdálenostního) charakteristických přesahem svého působení ze socialistického zemědělství do tržně orientovaného zemědělství ve zkoumaném území. Dalšími výsledky jsou nalezení odlišností ve vývoji zemědělství mezi modelovým regionem a celostátní úrovní v oblastech podnikatelské struktury a manipulace s pozemky a zamyšlení se nad budoucím vývojem českého zemědělství.

KLÍČOVÁ SLOVA: vývoj, zemědělství, státní statek Chotěboř, zkoumané území, modelový region

SUMMARY

Thesis analyzes development of agriculture between the years 1945–2013 in the concrete area which used to be covered by Chotěboř State Farm. For the whole time period, thesis analyzes general evolution of agriculture in Czechoslovakia (Czechia) as well. Main part of this paper is devoted to quantitative and qualitative analyses of agriculture in designated area. Analysis captures development of the land, maintenance by Chotěboř State farm, changes of its organization structure, solutions of investments problems in this land, trends of evolution and actual situation of management of State Farm in time period between the years 1960–1989. All of these are analyses in context of Czechoslovakian (Czechian) State Farms. One of the main outputs is scheme of evolution, showing similarities of processes and occurrences between those two measures levels as well as dependency of those processes with the past political decisions. Time period after 1989 has been selected to several stages in context of local and state processes and trends. In those stages in the model region thesis examines restructuring and transformation of ownerships, their problems, manipulations with agricultural land, ownership and rental of this land, economical indicators and problems in agriculture after year 1990. Another output of this paper is definition of four main factors (historical, personal, social and distant), which are characteristic for overlap from socialistic agriculture to market oriented (capitalistic) agriculture in the designated area. Another result of the thesis is finding the differences of evolution in agriculture between model region and whole-state level in the several domains, such as structure of enterprisers, manipulation with agricultural land, and thought about future development of agriculture in Czechia.

KEY WORDS: development, agriculture, Chotěboř State Farm, examined area, model region

OBSAH

Přehled použitých zkratk	7
Seznam obrázků	9
Seznam tabulek	11
1. Úvod	13
2. Metodika práce	17
2.1 Prameny, literatura a statistické údaje	17
2.2 Metodika výzkumu.....	24
3. Zemědělství postupem času (1945–2013)	28
3.1 Poválečné zemědělství (1945–1948).....	28
3.2 Zemědělství z období let 1949–1989	30
3.2.1 Změna výrobních vztahů (1949–1960).....	30
3.2.2 Rozšíření a prohloubení socialistických výrobních forem (1960–1969).....	32
3.2.3 Koncentrace zemědělské výroby a prohlubování její specializace (1970–1989)	33
3.2.4 Celkové zhodnocení zemědělství v letech 1949–1989	34
3.3 Období transformace zemědělství po roce 1989	37
3.3.1 Etapizace transformačního období	37
3.3.2 Celkové zhodnocení zemědělství v letech 1989–2013	40
3.3.2.1 Majetkoprávní aspekt transformace zemědělství	41
3.3.2.2 Trh s půdou a příklady zásadních institucí.....	44
3.3.2.3 Základní rysy a problémy transformačního období	46
4. Vývoj státních statků v Česku a na příkladu Chotěboře	50
4.1 Vznik a vývoj počtu státních statků	50
4.2 Vnitřní struktura státních statků	53
4.3 Státní statek Chotěboř	54
4.3.1 Období mezi lety 1949 a 1960	54
4.3.2 Období mezi lety 1960 a 1989	56
4.3.2.1 Vývoj obhospodařované plochy a organizační struktury státního statku	56
4.3.2.2 Řešení investičních problémů a trendy vývoje státního statku	58
4.3.2.3 Stav hospodářství statku z roku 1989	67
4.3.3 Shrnutí závěrů o hospodaření státního statku Chotěboř	70
4.4 Schéma vývoje v období let 1945–1989	72

5. Nápravy majetkových křivd u státních statků	75
5.1 Restituce a privatizace majetku státních statků.....	75
5.2 Pozemkový fond ČR	79
5.3 Majetkoprávní procesy u státního statku Chotěboř.....	81
5.3.1 Vypořádání restitučních nároků u státního statku Chotěboř.....	81
5.3.1.1 Konkrétní příklad vypořádání restitučního nároku po státním statku Chotěboř	82
5.3.1.2 Problémy při vrácení majetku	86
5.3.2 Privatizace nemovitostí spravovaných státním statkem Chotěboř.....	88
5.3.3 Shrnutí restitučního a privatizačního procesu u státního statku Chotěboř.....	90
6. Vývoj zemědělství ve zkoumaném území po roce 1992.....	91
6.1 Vymezení a charakteristika sledované oblasti	91
6.2 Vyhodnocení řízených rozhovorů	95
6.2.1 Manipulace s pozemky	95
6.2.2 Vlastnictví a pronájem půdy	100
6.2.3 Ekonomické ukazatele	103
6.2.4 Problémy v zemědělství po roce 1990.....	106
6.2.5 Shrnutí výsledků řízených rozhovorů a budoucnost zkoumaných subjektů.....	109
6.3 Schéma vývoje v transformačním období.....	113
7. Závěr.....	116
Zdroje	119
Seznam příloh	126

PŘEHLED POUŽITÝCH ZKRATEK

AGC 1995, 2000 – Agrocenzus 1995, 2000

AK ČR – Agrární komora České republiky

a. s. – akciová společnost

AWRSP - Agentura pro státní zemědělský majetek

BPEJ - bonitovaná půdně ekologická jednotka

ČSR – Česká socialistická republika

ČSSR – Československá socialistická republika

ES – Evropské společenství

EU – Evropská unie

EU-15 – staré členské státy Evropské unie

FO – fyzické osoby

H^A – horská (méně příznivá) oblast

HDP – hrubý domácí produkt

HTÚP - hospodářsko-technické úpravy pozemků

HZP – hrubá zemědělská produkce

HZPRV – hrubá zemědělská produkce rostlinné výroby

HZPŽV – hrubá zemědělská produkce živočišné výroby

JZD – Jednotná zemědělská družstva

KSČ – Komunistická strana Československa

KÚ – katastrální úřady

LFA – méně příznivé oblasti pro zemědělství

LPIS – registr půdy

NDR – Německá demokratická republika

MI – mrtvý inventář

Mze ČR – Ministerstvo zemědělství České republiky

O^A, O^B – ostatní méně příznivá oblast

PES – produkčně ekonomické skupiny

PF ČR – Pozemkový fond České republiky

PGRLF – Podpůrný a garanční rolnický a lesnický fond

PPO – podniky právnických osob

PRV – Program rozvoje venkova

PÚ – pozemkové úřady

RVHP – Rada vzájemné hospodářské pomoci

SAPS – jednotná platba na plochu

SFTR - Státní fond tržní regulace

SHR – samostatně hospodařící rolníci

s. r. o. – společnost s ručením omezeným

SSSR – Sovětský svaz

STM – středisko těžké mechanizace

STS – státní traktorová stanice

SWOT analýza – metoda analýzy, s jejíž pomocí je možno identifikovat silné a slabé stránky, příležitosti a hrozby zkoumané problematiky

S^x – oblasti se specifickými omezeními

SZP – Společná zemědělská politika

TTP – trvalé travní porosty

ÚV KSČ - ústřední výbor Komunistické strany Československa

ÚZEI – Ústav zemědělské ekonomiky a informací

VBJ – vysokobřezí jalovice

VKK – velkokapacitní kravín

VKT – velkokapacitní teletník

VÚZE – Výzkumný ústav zemědělské ekonomiky

ZD – zemědělská družstva

ZPF – zemědělský půdní fond

ŽI – živý inventář

SEZNAM OBRÁZKŮ

Obr. č. 1:	Rozmístění respondentů řízených rozhovorů v okrese Havlíčkův Brod	26
Obr. č. 2:	Vývoj podílu JZD a státními statky obhospodařované zemědělské půdy v rozmezí let 1949–1989	35
Obr. č. 3:	Vývoj podílu jednotlivými podnikatelskými subjekty obhospodařované zemědělské půdy v rozmezí let 1989–2009	43
Obr. č. 4:	Organizační struktura a prostorové rozmístění obhospodařované půdy státním statkem Chotěboř v roce 1960	56
Obr. č. 5:	Proměna statkem obhospodařovaných ploch mezi lety 1960 a 1989	57
Obr. č. 6:	Vývoj hektarových výnosů obilí u státního statku Chotěboř, okresu Havlíčkův Brod a Východočeského kraje mezi lety 1960 a 1972 (v q/ha)	58
Obr. č. 7:	Vývoj produktivity práce (HZP/pracovník) v období mezi lety 1960 a 1989 (Kčs/pracovník)	62
Obr. č. 8:	Plánované a „skutečně dosažené“ hospodářské výsledky statku za jednotlivé roky z období let 1960 a 1989 (tis. Kčs)	63
Obr. č. 9:	Velikost investic do jednotlivých hospodářství v letech 1960–1989	65
Obr. č. 10:	Nevyužívaná a opuštěná budova bývalé sušárny brambor v Horním Studenci	66
Obr. č. 11:	Organizační struktura a prostorové rozmístění obhospodařované půdy státním statkem Chotěboř v roce 1989	67
Obr. č. 12:	Průměrná cena zemědělské půdy ve správních obvodech obcí okresu Havlíčkův Brod v roce 2007	68
Obr. č. 13:	Lokalizace jednotlivých farem státního statku Chotěboř v jeho „chotěbořské části“ v roce 1989	69
Obr. č. 14:	Lokalizace jednotlivých farem státního statku Chotěboř v jeho „dolnoměstské části“ v roce 1989	69
Obr. č. 15:	Kooperace mezi jednotlivými farmami v oblasti chovu skotu	70
Obr. č. 16:	Průběh majetkoprávních procesů u státního statku Chotěboř	81
Obr. č. 17:	Rozmístění jednotlivých parcel získaných zkoumaným subjektem a majiteli okolních pozemků v roce 1992	84
Obr. č. 18:	Vymezení hranic pozemků zkoumaného subjektu po uzavření dohody mezi tímto subjektem a subjekty vlastnicími přilehlé a mezilehlé pozemky (rok 2008)	85
Obr. č. 19:	Současné využití nemovitostí sloužících v minulosti u státního statku Chotěboř živočišné výrobě po jejich privatizaci – chotěbořská část	88

Obr. č. 20:	Současné využití nemovitostí sloužících v minulosti u státního statku Chotěboř živočišné výrobě po jejich privatizaci – dolnoměstská část	89
Obr. č. 21:	Zastoupení jednotlivých typů LFA a úřední cena zemědělské půdy v katastrálních územích obcí v chotěbořské části v roce 2007	92
Obr. č. 22:	Zastoupení jednotlivých typů LFA a úřední cena zemědělské půdy v katastrálních územích obcí v dolnoměstské části v roce 2007.....	93
Obr. č. 23 a 24:	Struktura osevních ploch u vybraných stěžejních plodin v chotěbořské části (vlevo) a dolnoměstské části (vpravo) v roce 2010	94
Obr. č. 25:	Manipulace se zemědělskou půdou v modelovém území během jednotlivých etap u zkoumaných PPO	97
Obr. č. 26:	Manipulace se zemědělskou půdou v modelovém území během jednotlivých etap u zkoumaných SHR.....	98

SEZNAM TABULEK

Tabulka č. 1:	Vývoj vybavenosti strojovým parkem JZD a státních statků v Československu a českých zemích v období let 1965 a 1980	51
Tabulka č. 2:	Vývoj půdního fondu státních statků v ČSR v období let 1949–1988.....	52
Tabulka č. 3:	Velikost investic do státního statku Chotěboř během období mezi lety 1960–1989	59
Tabulka č. 4:	Přehled největších investic v rámci státního statku Chotěboř do chovu skotu a výroby mléka a vajec v rozmezí let 1970–1989	60
Tabulka č. 5:	Vývoj ukazatelů HZP, HZPRV a HZPŽV u státního statku Chotěboř v období let 1965 a 1989	60
Tabulka č. 6:	Počet pracovníků podle jednotlivých věkových kategorií a jejich procentuální zastoupení v roce 1976.....	61
Tabulka č. 7:	Porovnání zkreslených a reálných výsledků vztažených na 1 ha zemědělské půdy u státních statků a JZD na státní, krajské, okresní a podnikové úrovni za rok 1988.....	64
Tabulka č. 8:	Porovnání zkreslených a reálných výsledků vztažených na 1 podnik u státních statků a JZD na státní, krajské, okresní a podnikové úrovni za rok 1988	64
Tabulka č. 9:	Schéma vývoje politických rozhodnutí a na to navazujících procesů a událostí u státních statků na území ČSR, státního statku Chotěboř, potažmo státních statků sídlících v okrese Havlíčkův Brod v období let 1945 a 1989	73 a 74
Tabulka č. 10:	Hlavní údaje o stavu privatizace (bez akciových společností).....	77
Tabulka č. 11:	Vypořádání restitučních náhrad ze státního majetku a půdy ve správě PF ČR.....	79
Tabulka č. 12:	Percepce složek, aktérů a problémů restitučního procesu restituenty	86
Tabulka č. 13:	Privatizace ostatních nemovitostí a jejich současné využití.....	89
Tabulka č. 14:	Velikost obhospodařované zemědělské půdy jednotlivými skupinami sledovaných subjektů v období od roku jejich vzniku až po současnost.....	99
Tabulka č. 15:	Vývoj vlastnictví a pronájmu zemědělské půdy u jednotlivých skupin zkoumaných subjektů k datu	101
Tabulka č. 16:	Vývoj finanční situace u jednotlivých skupin zkoumaných subjektů k datu	105
Tabulka č. 17 :	Ukázka souvislosti mezi nemovitostní, materiální a technickou vybaveností do roku 1989 a percepce finanční situace spojenou s množstvím financí investovaných do strojů v obou sledovaných oblastech v období let (1992–2010).....	105
Tabulka č. 18:	Percepce dílčích složek, aktérů a problémů v zemědělství po roce 1990	107

Tabulka č. 19:	Schéma vývoje procesů a událostí v oblastech struktury podnikatelských subjektů, manipulace s pozemky, vlastnictví a pronájmu zemědělské půdy a percepce finanční situace, ovlivněných transformačními procesy v zemědělství a vstupem Česka do EU v modelovém území a území Česka v období let 1992–2010.....	114 a 115
----------------	--	-----------

Kapitola 1

Úvod

„Do nekonečna odlétají sny pod oblohou, klenoucí se nad zemí, v níž daleká historie snoubí se s dneškem a kde se budoucnost stává zítřkem, který se hlásí u prahu našich dnů. Tak jsme navždy spojeni s těmi, kdo včera udělali první krok. ...

Ta nit touhy vede dnes našimi srdci. A je sluneční, je modrá nebem a vodami, je zelená lukami a je barevná zahrádkami. Je paprskem, který kreslí mapy údolí a hor a je střelkou i olovnicí naší přítomnosti.

O tu přítomnost nám jde. Je krásné obdivovat a být hrdým na generace před námi. Je správné, že milujeme odkaz předků, a jistě se nenajde hlas proti, ale i nás se bude čas ptát a za nás budou odpovídat naši synové a vnukové. Všechno co krásného nám bylo odkázáno, co jsme podědili a co jsme cenného převzali z kulturního i historického odkazu, není jen naše. Dělíme se o to s minulostí i budoucností.

Proto hodnotíme každý svůj čin s vědomím, že jsou nám svěřeny hodnoty, které nejen budeme odevzdávat dalším generacím, ale chceme a musíme je střežit a dát jim ještě navíc i kus svého srdce. Takový je zákon života národa a jeho poslání v čase, který jde s námi i přes nás“ (Šajner in Šterba 1990, s. 1).

Umístění výše uvedeného úryvku hned zkraje této kapitoly není náhodné. Stejně jako ve Šterbovi (1990) je tento výňatek výstižným úvodem pro tuto práci. Smyslem této publikace je totiž symbolické navázání na „dědovu práci“ započatou před více než dvaceti lety a zhodnocení jejích výsledků. Děd, Josef Horák st., byl hlavním ekonomem hospodářství Svinný (jedno z hospodářství v rámci státního statku Chotěboř – pozn. autora). Během navrácení restitučních nároků přepočítával a zpracovával nároky na základní prostředky u jednotlivých restituentů v tomto hospodářství. Avšak během realizace restitučního procesu u státního statku Chotěboř vážně onemocněl a následně zemřel. Nemohl dokončit to, co započal ani zhodnotit výsledky své práce.

Hlavním cílem této práce je zmapovat vývoj zemědělství v konkrétním územním celku v minulosti obhospodařovaném státním statkem Chotěboř, a to během období 1945–2013. Na základě historického vývoje práce nalézá souvislosti odrážející se v probíhajících a nově se utvářejících procesech na tomto území během transformačního období a nastiňuje jejich možný budoucí vývoj. Dále pak jde o zjištění dopadů uplatněných restitučních nároků a privatizace majetku státního statku Chotěboř na jednotlivé nově vzniklé skupiny subjektů v období transformace (samostatně hospodařící rolníci, právnické osoby, chotěbořské a dolnoměstské zemědělské subjekty, velcí a malí restituenti a současní malí, střední a velcí samostatně hospodařící rolníci) v oblastech:

- 1) manipulace s pozemky,
- 2) vlastnictví a pronájmu zemědělské půdy,
- 3) vývoje finanční situace u zkoumaných skupin subjektů od počátku devadesátých let až do současnosti,
- 4) problémů jak s restitucemi, tak i se zemědělstvím obecně.

Pro hlubší pochopení současného stavu zemědělství a možnost konfrontace jeho vývoje na dvou řádovostně odlišných úrovních je navíc vytvořeno schéma vývoje zemědělství porovnávající národní a lokální úroveň (území v minulosti obhospodařované státním statkem Chotěboř) v období let 1945–2010. Je zaměřeno především na stěžejní procesy a souvislosti spojené s „rozmachem a zánikem“ státních statků.

Základní hypotézy, které jsou v této práci ověřovány, jsou:

- 1) Státní statky se obecně vyznačovaly značnou fluktuací pozemků (od několika ha zemědělské půdy až po celá hospodářství) během celého období jejich působení. To znamená, že hospodářství nacházející se v područí státních statků byla po odlišně dlouhou dobu jejich součástí. Tento fakt značně ovlivňoval mimo jiné i zdejší zemědělskou výrobu, kvalitu péče o půdu a majetek, materiální vybavenost, strojový park, finanční hospodaření a tedy i objem peněz investovaných v těchto jednotkách. Z výše uvedeného lze v konkrétním případě u státního statku Chotěboř usuzovat, že bude existovat přímá závislost mezi dobou setrvání hospodářství v područí statku a objemem investic do nich vložených. V návaznosti na to je možné očekávat souvislost mezi objemem investic vložených do chotěbořské a dolnoměstské části před rokem 1989 a odlišnostech ve vnímání finanční situace u zkoumaných subjektů v těchto územních celcích během transformačního období.
- 2) V období po roce 1989 došlo na sledovaném území v návaznosti na „schopný management“ státního statku Chotěboř k rychlému a zdárnému průběhu restitučního procesu a privatizace ostatního majetku tohoto statku. Z tohoto důvodu lze očekávat, že největší obměna zdejší zemědělské půdy (nákup, prodej a pronájem) nastala během první sledované etapy (1992–1994) v porovnání s ostatními etapami.
- 3) V návaznosti na schéma vývoje platí, že
 - a. státní statky v rozmezí let 1949–1989 obecně hospodařily na zemědělské půdě nižší kvality a značné rozlohy s nekvalitním strojovým parkem a nízkým počtem málo kvalifikovaných pracovníků. Navíc tato doba je charakteristická svým centrálně-direktivním způsobem řízení zemědělství. Na základě toho lze ve schématu vývoje očekávat nejen návaznost procesů utvářejících se u státního statku Chotěboř na politická rozhodnutí, ale i provázanost trendů a procesů utvářejících se ve sledovaném území s obecnými tendencemi uskutečňujícími se na územích obhospodařovaných státními statky v Československu během jednotlivých období v rozmezí let 1949–1989.
 - b. během transformace zemědělství došlo k odlišnostem ve vývoji některých procesů a trendů na sledovaném území v porovnání s celorepublikovou úrovní, a to na základě rozdílnosti transformačních procesů a rychlosti jejich průběhu, kdy na státní úrovni oproti zkoumanému území probíhaly všechny formy privatizace státních statků, navíc docházelo i k nabývání majetku oprávněnými osobami po Jednotných zemědělských družstvech a k samotné transformaci této kolektivní formy podniků. Zde je možno očekávat rozdíly mezi oběma sledovanými územními celky v právní formě společností a v průběhu manipulace s pozemky.

V textu jsou mimo jiné hledány odpovědi na následující dvě výzkumné otázky:

- 1) Které faktory působily jako základ pro explanaci zásadních procesů a trendů utvářejících se na daném území v období transformace?
- 2) Jakým směrem by se mělo ubírat zemědělství v Česku po roce 2013?

Struktura předložené diplomové práce je následující: práce je rozdělena do sedmi kapitol. Po úvodní kapitole, ve které je vysvětlen cíl práce a hypotézy, následuje kapitola týkající se metodiky práce. Metodická část je rozdělena do dvou částí. První se týká literatury a zdrojů dat, ze kterých bylo čerpáno. Druhá část přibližuje vlastní metody práce; ve stručnosti je zde vysvětlena příprava řízených rozhovorů (jejich sestavení a kritéria při hledání vhodných respondentů), realizace jejich provedení a na závěr kapitoly se objevuje rozdělení zkoumaných subjektů do několika skupin jednotlivců.

Třetí kapitola je empirického rázu a věnuje se vývoji zemědělství v Československu, resp. v Česku v rozmezí let 1945–2013. Je rozdělena do třech podkapitol; první se týká poválečného zemědělství (1945–1948), druhá pojednává o socializaci zemědělství (1949–1989) a je rozdělena na tři období (1949–1960, 1960–1969, 1970–1989), třetí podkapitola je věnována transformaci zemědělství (1989–2013). Ta je členěná do čtyř etap (1989, resp. 1992–1994, 1995–1999, 2000–30. 4. 2004, 1. 5. 2004–2013). Hluběji jsou zde zkoumány majetkoprávní aspekty transformace zemědělství, trh s půdou, příklady zásadních institucí, základní rysy a problémy transformačního období, vstup Česka do Evropské unie (dále jen EU) a současná hospodářská recese.

Čtvrtá kapitola se věnuje samotným státním statkům, konkrétně jejich vzniku, vývoji a vnitřní struktuře. Značný prostor je zde věnován státnímu statku Chotěboř, kdy je jeho vývoj sledován ve dvou obdobích (1949–30. 6. 1960 a 1. 7. 1960–1989). Podrobněji je statek analyzován až po roce 1960, a to především vývoj statkem obhospodařované plochy a organizační struktury, řešení jeho investičních problémů a trendů vývoje. Samostatná podkapitola je zde věnována stavu hospodářství statku z roku 1989, jakožto spojovacímu článku s procesy probíhajícími na tomto území od roku 1992. Všechny získané výsledky jsou následně bodově shrnuty v předposlední podkapitole. V závěru této kapitoly se objevuje schéma vývoje porovnávací procesy a události u státních statků v Československu a státního statku Chotěboř v kontextu politických rozhodnutí v období let 1945–1989.

Pátá kapitola je zaměřena na nápravy majetkoprávních křivd u státních statků. První dvě podkapitoly jsou empirického rázu; osvětlují průběh restitučního a privatizačního procesu u státních statků a problémy s nimi spojené, současný stav těchto procesů ve snaze o jejich dokončení a funkci Pozemkového fondu ČR. Třetí část této kapitoly přibližuje průběh majetkoprávních procesů u státního statku Chotěboř a problémy s nimi spojené. Navíc pro hlubší pochopení těchto procesů se zde objevují ukázky konkrétního příkladu vypořádání restitučního nároku po státním statku Chotěboř, rozdílu ve vymezení hranic pozemků u jednoho ze zkoumaných subjektů mezi lety 1992 a 2008 a současného využití nemovitostí sloužících v minulosti u státního statku živočišné výrobě po jejich privatizaci. Poslední část slouží jako shrnutí výsledků a nejdůležitějších vyústění této kapitoly.

Šestá kapitola se věnuje samotnému výzkumu (výsledkům řízených rozhovorů). Je zde sledován vývoj zemědělství ve zkoumaném území po roce 1992. První část této kapitoly je věnována vymezení a stručné charakteristice modelového území. Druhá část se zabývá samotným vyhodnocením řízených rozhovorů, konkrétně jsou zde analyzovány manipulace s pozemky, vlastnictví a pronájem zemědělské půdy, ekonomické ukazatele a problémy v zemědělství po roce 1990. Další úsek této kapitoly shrnuje zjištěné

výsledky, jejich příčiny a následky a snaží se o zodpovězení některých otázek týkajících se budoucího vývoje zemědělství. Závěrečná část je věnována schématu vývoje zemědělství porovnávacího modelové území a území Česka v období let 1992–2010.

V závěru práce jsou ověřovány (potvrzeny či vyvráceny) hypotézy a zodpovězeny dvě výzkumné otázky z úvodní části. Navíc jsou zde naznačeny možnosti dalšího výzkumu prohlubujícího analýzu vývoje státních statků, restitučních procesů, *agrobrownfields* a zemědělství po roce 2013.

Kapitola 2

Metodika práce

V první části této kapitoly je shrnuta základní literatura, ze které byly čerpány poznatky a informace. Druhá část kapitoly je věnována metodikám používaným při získávání potřebných dat, jejich vyhodnocování a analýze a také zpracování některých kapitol.

2.1 Prameny, literatura a statistické údaje

Začátek této podkapitoly je v návaznosti na Bičíka (2005) věnovaný zjednodušenému shrnutí vývojových trendů ve výzkumu nejen světového, ale i československého, resp. českého zemědělství.

Geografie zemědělství měla až do padesátých let minulého století několik hlavních témat, jimiž byly především prostorové uspořádání zemědělských aktivit převážně na lokální a regionální úrovni (např. Vidal de la Blache, Brunhes), popis reality (tzv. business geography – např. Chisholm, Huntington, Williams 2002; Falkowski, Kostrowicki 2001), speciální otázky o původu zdomácnění a šíření kulturních rostlin (např. Vavilov 1926, 1931; Sauer 1952) a studium historie a šíření určitých systémů zemědělství (např. Baker, Finch 1917; van Bath 1963).

V meziválečném období a ještě více po druhé světové válce se geografie zemědělství výrazně orientovala na typologii zemědělství (např. Grigg 1969; Kostrowicki 1974). Dalším tématem výzkumu geografie zemědělství, především padesátých a šedesátých let, bylo využití půdy (*land use*). Vznikaly mnohé mapy využití půdy velkých měřítek (např. World Atlas of Agriculture 1969) i v měřítkách kolem 1:1 milionu v řadě národních atlasů (např. Uhorczak 1963, 1969; Götz 1970). Zároveň došlo k mimořádnému rozvoji podrobného mapování využití půdy v řadě evropských zemí (především v Polsku – např. Kostrowicki 1965; Biegajło 1965, 1972). Novou cestou pro geografii zemědělství se stalo mapování malých modelových území. To bylo způsobeno poklesem významu zemědělství v Evropě a Severní Americe, ale i rozvojem dálkového leteckého a družicového průzkumu Země. Ten zajistil vytváření prvotních vysvětlivek a určitou zpětnou vazbu výsledků mapování (z novodobých autorů v Česku např. Šíma a Tollinger 1996; Doubrava 1991; Lipský 2001).

Počátek nové etapy vývoje této disciplíny lze vidět především v posunu od geografie zemědělství ke geografii venkova. Ten začal v západní Evropě již na konci sedmdesátých a počátkem osmdesátých let (např. Clout 1972; Pacione 1984; Cloke 1989). Tzv. rurální geografie se začala používat místo geografie zemědělství a byla definována jako studium lidí, prostoru a prostředí venkova se zvláštním zřetelem ke společnosti, politice, hospodářství a kultuře ve všech zemích světa.

V osmdesátých a devadesátých letech se ve světě (v Československu na přelomu osmdesátých a devadesátých let) začínají autoři zabývat systémem vertikálních a horizontálních vazeb definovaných jako agrokomplex (např. Illbery 1985; Peet, Thrift 1989; Spišiak 1991, 1996; Bičík 1991). Během devadesátých let byl agrokomplex studován ve třech oblastech, a to ve vlastní zemědělské výrobě a její organizaci, dále ve studiu zemědělských technologií, poradenství a služeb a konečně v oblasti zpracování zemědělských produktů, obchodu s nimi a jejich finální spotřeby (např. Roche, Mc Kema, le Heron 1999; Johnston 1993). Ve světě se v této době objevovaly kritické hlasy na přílišnou sociologizaci geografických výzkumů venkova. V rurální geografii tak došlo k nástupu nových témat. Šlo především o potřebu ekonomické restrukturalizace venkova a s ní spojenou restrukturalizaci sociální a environmentální. Navíc do popředí studia zemědělství a venkova se také dostala globalizace jakožto novodobý fenomén (např. Hoggart, Buller, Black 1995). V posledních letech vzrůstá zájem o studium důsledků produkce a distribuce potravin na zdravotní stav obyvatelstva (např. Whatmore 2001), environmentální geografii a neprodukční funkce venkovské krajiny a podílu venkovského obyvatelstva na jejich zajištění.

Naopak v Československu, resp. v Česku došlo z počátku devadesátých let k výzkumu daleko aktuálnějších témat souvisejících především s rozpadem za totality vytvářeného typu agrokomplexu a s problémy celkové transformace zemědělství (např. Bičík, Götz 1996; Jančák, Götz 1997, studie Výzkumného ústavu zemědělské ekonomiky – dále jen VÚZE). Na to bylo navázáno řadou autorů zabývajících se následky vstupu Česka do EU pro naše zemědělství (např. Jančák 2004; Bičík, Jančák 2005; Kabrda, Jančák 2007; studie VÚZE). U nás stejně jako v ostatních evropských státech je v současnosti věnována velká pozornost podobě a možnostem rozvoje zemědělství a venkovské krajiny v období po ukončení Programu rozvoje venkova (dále jen PRV) v roce 2013.

Zdrojovou literaturu je možné, v návaznosti na zaměření této práce, rozdělit do 6 skupin:

- literatura týkající se poválečného zemědělství (v období 1945–1989),
- literatura zabývající se problematikou státních statků (do roku 1989),
- literatura zaměřená na transformaci zemědělství,
- literatura zabývající se restitucemi a privatizací státních statků,
- ostatní literatura (týkající se témat mimo výše zmíněné),
- internetové a osobní zdroje.

Výchozí literaturou ke zhodnocení vývoje zemědělství během období mezi lety 1945 a 1989 jsou Kubačák (1995), Doskočil (1976) a Jech (2008). Za velice inspirativní knihu zabývající se zemědělstvím v českých zemích, resp. Československu v letech 1900–1989 se dá považovat Kubačák (1995). Jeho dlouhodobý pohled na zkoumanou problematiku napomáhá k pochopení mnoha příčin a souvislostí poválečného vývoje zemědělství v návaznosti na jeho předešlý vývoj a události, které ho ovlivňovaly. Publikace od Doskočila (1976) je sice z politického hlediska dobově zabarvená, avšak poskytuje zajímavé informace o socialistickém zemědělství od konce 40. let do poloviny let sedmdesátých. Pozemkovými reformami a zejména situací sedláků v poválečném období a při kolektivizaci zemědělství se zabývá Jech (2008), jenž se v závěru své publikace okrajově zmiňuje i o vývoji selského stavu po roce 1989. Z novodobých zdrojů zpracovaných na Univerzitě Karlově v Praze stojí ještě za zmínku Pardubická (2006). Ta se snažila podchytit vývoj poválečného zemědělství v Československu a rozšířit tuto problematiku i o poznatky z dalších zemí střední a východní Evropy. Autorka zde navíc vytvořila velice povedené schéma porovnávající vývoj československého zemědělství na státní a lokální úrovni. Okrajově (v rámci uvedení

do problematiky) se podobou zemědělství z období let 1945–1989 zabývají ve svých monografiích Neberová (2007), Bičík a Jančák (2005), Bičík a Götz (1996) a Jančák a Götz (1997).

Dalšími zdroji informací o zemědělství a procesech utvářejících se kolem něj v období let 1945–1989 jsou tematicky zaměřené publikace, jako např. Fábry, Drobník (1983). Popisují a hodnotí manipulaci s pozemky v některých socialistických zemích; objevuje se zde i spousta dalších zajímavých poznatků (obecných, ekonomických a právních) o tehdejší správě pozemků, užívání půdy a možnostech jejího vyvlastnění. Změny ve využití půdního fondu Česka v období 1845–1995 studuje Jeleček (1995). Snaží se o nalezení hlavních trendů a širších souvislostí v obou jím sledovaných obdobích (1845–1948 a 1948–1990). Na práci Jelečka (1995) navazuje Kabrda (2003). Ten ji mimo jiné rozšiřuje o období 1990–2000. Zemědělskou půdou, manipulací s ní a souvisejícími právními předpisy před rokem 1989 se zabýval Němec (2004). Dalším zdrojem informací uplatňujícím se v této práci je kniha od Rubíka (1968), úzce zaměřená na integrační procesy v zemědělství během šedesátých let. Autor na tuto problematiku nahlíží z několika úhlů pohledu a snaží se jak o její definici, tak o nahlédnutí do jednotlivých sfér integrace mezi podniky (integrace shora, zdola, horizontální a vertikální). Pro lepší představu zde uvádí i řadu konkrétních příkladů integrace podniků v jednotlivých odvětvích zemědělské výroby. Vydra (1981) se ve své publikaci zabývá vlivem jednotlivých socialistických forem zemědělských podniků na zemědělskou výrobu. Podrobněji zde studuje kooperaci a kooperační vztahy mezi zemědělskými podniky a jejich mechanizaci. Navíc zde osvětluje problematiku, týkající se ztrátovosti státních statků oproti Jednotným zemědělským družstvům (dále jen JZD), čímž reaguje na tehdejší vládní rozhodnutí zdůrazňující nutnost růstu zemědělské výroby a s ní spojených tržeb. V rámci této práce bylo ještě využito informací uváděných v Kruglové (1973), zabírající se geografickou rajonizací na příkladě Severomoravského kraje, a Jeníčkovi (1984) prezentujícím údaje o stavu potravinové soběstačnosti v Československu i ve světě. Fritzová (1995a) se zabývá dotační politikou prováděnou v Československu před rokem 1989, konkrétně jejím hlavním záměrem a následnými dopady vedoucími k postupnému uvolnění trhu a vyhlášení cenové liberalizace po roce 1990.

Publikací zaměřených čistě jen na problematiku spojenou se státními statky je pomálu, tudíž je v této oblasti zapotřebí čerpat z několika možných zdrojů. Jedním z nich jsou monografie napsané většinou na počest nějaké významné události u konkrétního podniku. Takovéto spisy byly vytvořeny nejen u největších oborových podniků (např. Státní statky Tachov), nýbrž se objevovaly i u menších státních statků. Státní statek Chotěboř byl jedním z nich. Zde byla Štěrbou (1990) sepsána kronika k 40. výročí založení státního statku; popisuje vznik statku a sleduje vývoj mnoha jeho socioekonomických ukazatelů v letech 1949–1989. Je doplněna řadou dobových fotografií, což umožňuje srovnání historického a dnešního stavu a využití budov. Tato pamětní kniha se stala ústředním podkladem pro 4. kapitolu této práce. Informace o státním statku Chotěboř se též objevily i v regionálním měsíčníku Chotěbořském zpravodaji (č. 4/1989). Dalším stěžejním zdrojem pro získání informací byly četné rozhovory vedené s Vtělenským. Mezi ostatní podklady patří i literatura, která pojednává o jednotlivých procesech v zemědělství na různých řádovostních úrovních během totalitního období (např. Doskočil 1976; Kubačák 1995; Fritzová 1995a; Vydra 1981; Rubík 1968; Majerová 1998b atd.). Mimo to pro hlubší pochopení úlohy státních statků v tehdejší režimu slouží příklady z ostatních zemí nacházejících se společně s Československem ve východním bloku, například Baňski (2011).

Transformační procesy, jejich příčiny a následky byly zkoumány a analyzovány množstvím autorů snad ze všech vědních oborů a disciplín (např. geografie, ekonomie, sociologie, politologie atd.). Z řad geografů byly pro tuto práci velice inspirativní publikace Bičíka s Jančákem (2005) studující zemědělství z různých

úhlů pohledu v období jeho transformace a rozdělující toto období do několika etap v návaznosti na strukturu využití půdy a nejdůležitější transformační procesy. Tato publikace mimo jiné navazuje na monografie Jančák, Götz (1997), Bičík, Götz (1996) a Götz, Novotná (1995). Další publikací s podobným zaměřením je Kabrda, Jančák (2007). Autoři rozšiřují studium využití zemědělské půdy (většinou prováděné kvantitativním výzkumem) o kvalitativní výzkum a hodnotí vliv vybraných politických a institucionálních faktorů (zemědělská dotační a podpůrná politika a systém vlastnictví a užívání půdy) na české zemědělství. Naopak transformační procesy v obecné poloze studuje kolektiv pod vedením Hampla (1996, 2001). Výše zmíněná díla byla inspirací pro sepsání širokého spektra bakalářských a diplomových prací. Např. Čekalová (1997) se zabývá transformačními procesy v zemědělství na počátku devadesátých let. Obecně sledované procesy a změny komparuje s konkrétním příkladem vybraného zemědělského družstva. Dalším a zároveň stěžejním dílem byla pro tuto práci monografie Neberové (2007). Tu lze považovat za velmi zdařilou, a to nejen z důvodu seznámení čtenáře s problematikou vlastnictví a uživatelských vztahů k zemědělské půdě a jinému zemědělskému majetku, ale i kvalitně zpracované analýzy SWOT vytvořené na základě dílčích výsledků její práce. Za přínosnou lze považovat snahu některých autorů, např. Pardubické (2006) a Zvěřiny (2008), o vytvoření etapizace transformačního období. Ta u nich byla vyhotovena na základě etapizace použité v publikaci Bičík, Jančák (2005). Pro rozšíření pohledu na tuto problematiku byla pro potřeby této diplomové práce využita i etapizace Kučerové a Perlína (2008) zaměřená na vývoj venkovských obcí. Mezi ostatní diplomové práce zabírající se transformací zemědělství patří např. Benešová (1998), Podestát (2003), Zeman (2000) atd.

Transformací zemědělství se zabývali i další geografové. Mezi nejvýznamnější z nich patří Věžník (1995a, 1995b). Ten sleduje první roky transformace zemědělství (období mezi lety 1989–1994) ve sféře podnikové struktury a regionální diferenciací velikostní struktury zemědělských podniků, zemědělské výroby, zemědělské produkce a zaměstnanosti. Dalším takovým počinem je publikace Götze a Novotné (1995) zaměřující se na metodiku hodnocení přírodních a socioekonomických předpokladů území pro zemědělství a rozmístění zemědělské výroby v Česku během devadesátých let. Jako další příklady mohou posloužit diplomové práce z Masarykovy univerzity v Brně, jako např. Čurda (2005), Drahoš (2005), Svobodová (2006), Veselský (2006), vypracované jako regionálně-geografické analýzy zemědělství v některých okresech Česka.

Druhou významnou skupinou autorů studujících transformační období a procesy v zemědělství jsou členové Ústavu zemědělské ekonomiky a informací (dále jen ÚZEI), do roku 2008 pracující a vydávající pod VÚZE. Všechny texty a články publikované ÚZEI a citované v rámci této práce lze z hlediska jejich způsobu vydání členit na výzkumné studie, monografie, články ve sbornících, vědeckých časopisech (Zemědělská ekonomika) a ostatních časopisech (např. Zemědělec, Zemědělský týdeník, Úroda). Tyto publikace a statě se kromě řady ekonomicky specializovaných témat, jako např. problematikou dluhové zátěže zemědělských podniků (Divila 2004; Divila a Sokol 1999; Veinert 2001), zabývají i množstvím námětů přímo souvisejících s transformačním procesem v zemědělství. Jedním z nich je etapizace transformačního období. Tou se ve svém článku zabývají Doucha se Sokolem (1999), kteří zde navíc etapizují i vývoj zemědělské politiky, kdy navazují na etapizaci vytvořenou v Douchovi et al. (1998). Z této etapizace navíc vychází i kolektiv autorů pod vedením Latruffa (2008), rozšiřující tuto etapizaci o období v rozmezí let 1999–2000 a 2001–2004. Samotnou transformaci zemědělství v jejím počátku popisuje Doucha (1993), a to zejména z hlediska majetkoprávních změn a procesů. Další významný zdroj informací vznikl spoluprací ministerstva zemědělství ČR a VÚZE (1994). Tato publikace rozšiřuje poznatky

uvedené v Douchovi (1993) mimo jiné o tehdejší základní problémy v zemědělství, základní cíle a nástroje zemědělské politiky státu pro období do roku 1995.

Jako další významný zdroj informací z hlediska zaměření práce se jeví studie od Medonose et al. (2007, 2009). Kolektivy autorů se zde celkem podrobně zabývají problematikou vlastnictví a pronájmu zemědělské půdy, srovnávají zde její cenu za prodej a pronájem a zkoumají vliv zavedení přímých plateb Společnou zemědělskou politikou (dále jen SZP) na nájemní trh se zemědělskou půdou. Navíc zde poukazují i na možný vývoj této problematiky do budoucna a porovnávají zde tyto charakteristiky i s ostatními státy EU. Další neméně významnou monografií pro potřeby této práce je Němec (2004). Tato kniha zevrubně rozebírá podmínky trhu s půdou, prodej a koupi pozemků, pronájem zemědělské půdy a její cenu, nastiňuje předpokládaný vývoj trhu s pozemky po vstupu Česka do EU a přibližuje institucionální a organizační strukturu půdní držby. Problematika vlastnictví, pronájmu, koupě, prodeje a ceny zemědělské půdy a hledání příčin současného stavu a jeho možných řešení a budoucího vývoje byla stěžejním zaměřením řady článků napsaných autory z ÚZEI (např. Sklenička et al. 2007, 2009; Pivcová 2007; Kaulich 2007; Němec a Kučera 2007a, 2007b; Buday 2007 atd.). Touto tematikou se zabývalo a zabývá množství autorů, což vypovídá o významu a aktuálnosti tohoto námětu.

Sociálními souvislostmi procesu transformace zemědělství se ve své studii zabývají Horská a Spěšná (1994). Konkrétně se jedná o působení transformačních procesů na zaměstnanost v zemědělství, na venkovský prostor a vývoj úrovně příjmů v agrárním sektoru v porovnání s průmyslem a národním hospodářstvím v prvních letech transformace. Dále se zde autorky zajímají o identitu rolnických a rurálních společenství a celkovou společenskou prestiž agrárního odvětví v nově nastavených podmínkách tržní ekonomiky.

Třetí skupinou jsou zbylí odborníci z ostatních institucí, věnující se transformačnímu období a transformačním procesům v zemědělství. Stěžejní zdroje jsou zde díla sepsána kolektivem autorů pod vedením Majerové (1998a, 2001 a 2010). Ti se ve svých publikacích zabývají českým venkovem z různých úhlů pohledu. Jedním z nich je i zemědělství jakožto tvůrce pracovních míst a krajiny na venkově, a to zejména v období jeho transformace. Na tuto problematiku nahlíží především z hlediska přeměny majetkoprávních vztahů, zaměstnanosti, podnikatelské, socioekonomické a institucionální struktury v zemědělství. Tyto publikace se vyznačují velice povedenou a přehlednou snahou o nastínění hlavních transformačních změn v zemědělství a jejich vliv na český venkov. Jelínek (1995) sleduje změny v zemědělství v období let 1990 až 1993 a cíle a nástroje uplatňované v českém zemědělství v následujících letech, konkrétně do roku 1995. Jelen (1993) se věnuje transformaci zemědělství, konkrétně změnám v pozemkové držbě (např. restituce zemědělského a lesního majetku, pozemkové úpravy atd.) a Homolková s Homolkou (1993) zkoumají problémy transformovaných zemědělských družstev. Autorem pocházejícím přímo z „první linie“ je Ptáček (1996), který se zabývá nejdůležitějšími transformačními procesy (restitucemi, transformací jednotných zemědělských družstev – dále jen JZD – a privatizací státních statků) a následným vývojem skupiny samostatně hospodařících rolníků (dále jen SHR). Tyto procesy jsou demonstrovány na privatizaci státního statku Žihle, kde autor působil.

Z cizojazyčných zdrojů stojí za zmínku Turnock et al. (1998) sledující a porovnávající transformaci zemědělství v několika postkomunistických zemích (Česko, Slovensko, východní Německo, Maďarsko, Polsko, Rumunsko, Albánie a Slovinsko), z čehož jsou následně vyvozovány podobnosti a odlišnosti ve vývoji v jednotlivých zemích. Místní autoři ve svých zemích studují obdobnou problematiku jako výše uvedení čeští autoři. Např. Hamza a Miksó (2007) a Hamza a Tóth (2007) studují maďarský trh

se zemědělskou půdou po vstupu do EU a úlohu soukromých zemědělců v rámci venkovské společnosti. Bański (2011) a Sikorska et al. (2007) zkoumají proměny na polském trhu se zemědělskou půdou a ve vlastnických vztazích v podmínkách tržní ekonomiky. Navíc se zabývají dopadem těchto problematik na zemědělství a rozvoj venkova v Polsku.

Restitucemi a privatizací majetku po státních statcích se stejně jako řada autorů publikujících v několika sbornících (např. Agrární perspektivy II. – Transformační fáze), či zemědělských novinách a časopisech (např. Zemědělec) zabýval ve svém článku i Veleba (1996). Ten se zde konkrétně věnuje perspektivám hospodaření nabyvatelů majetku po státních statcích. Analyzuje zde jednotlivé problémy, s nimiž se restituenti potýkali. Katarzí jeho článku je několik variant řešení; ta by podle něj měla vést ke zlepšení finanční situace a přežití složitého období panujícího v zemědělství v polovině devadesátých let u této skupiny hospodářů. Problematikou privatizace státního sektoru zemědělské prvovýroby se také ve svém článku zabývá Boháčková (1993). Autorka zde uvádí formy možné privatizace státních statků a problémy, které jsou s aplikací jednotlivých forem spojené. Z hlediska hlubšího pochopení procesu privatizace je velice přínosným konkrétní příklad privatizačního procesu u státního statku Žihle uváděný Ptáčkem (1996) a rozšíření pohledu o privatizační procesy panující v polském zemědělství, např. Otolinski (1993).

Analýzu ekonomické transformace Česka v kontextu přeměn v celé střední a východní Evropě řeší vedle řady dalších autorů (českých i zahraničních) mimo jiné kolektiv pod vedením Švejnara (1997). V této publikaci se kromě jejího převládajícího ekonomického zaměření objevují i širší souvislosti politického vývoje, jsou zde vysvětlovány procesy transformace a privatizace a posuzovány jejich dopady v některých sférách, např. zdravotnictví, ekologie atd. Společně s transformačními procesy docházelo i k reformě státní správy v zemědělství. Touto tematikou se ve svém článku zabývá Krivohlavý (1993), dále pak i Němec (2001, 2004). Ostatní publikace a články zde uvedené se také dotýkají problematiky restitucí a privatizace majetku státních statků či související reformy státní správy v zemědělství (Neberová 2007; Čekalová 1997; Jelínek 1995; Majerová et al. 2001; Divila, Sokol 1999; Doucha et al. 1998 a Jelen 1993). Významným zdrojem informací v této oblasti jsou i každoročně vydávané výroční zprávy o činnosti PF ČR, dokládající údaje o jeho činnosti nejen za poslední sledovaný rok, ale i za celou dobu jeho působení.

Z ostatní literatury mimo výše zmíněné publikace a články je zde zapotřebí zmínit zdroje týkající se

- 1) českého zemědělství v návaznosti na členství Česka v EU. Významným zdrojem zde je Bašek et al. (2010), hodnotící vývoj českého zemědělství a jeho ekonomickou situaci a konkurenceschopnost v nově nastalých podmínkách vzniklých po vstupu Česka do EU. Konkrétně jsou zde charakterizovány a porovnávány makroekonomické, agrární politické a ostatní podmínky rozvoje zemědělství před vstupem Česka do EU a po něm. Další publikace zabývající se touto problematikou lze hojně nalézt jak u řady geografů (např. Bičík, Jančák 2005; Kabrda, Jančák 2007; Kůs 2007 atd.), tak i u mnoha zemědělských ekonomů (např. Doucha, Foltýn 2008; Foltýn et al. 2008; Němec, Kučera 2007a, 2007b, 2008 atd.). Každoročně jsou též vydávány ministerstvem zemědělství zprávy o stavu zemědělství, odkud lze získat řady významných informací a číselných hodnot ze všech sfér zemědělské výroby nejen za předešlý rok, ale i za určité sledované období (např. od vstupu Česka do EU).

- 2) zemědělství v okrese Havlíčkův Brod, kde se nachází i zkoumané území v minulosti obhospodařované státním statkem Chotěboř. Z období před rokem 1989 lze za velmi hodnotné považovat publikace od Götze (1974 a 1978). Jsou inspirativním materiálem v oblastech fungování a vazeb v zemědělství v období socialismu, cenným zdrojem informací nejen o okrese Havlíčkův Brod, ale i o samotném státním statku Chotěboř v oblastech rostlinné a živočišné výroby. Podobný charakter má i rozbor hospodaření JZD a společných zemědělských podniků okresu Havlíčkův Brod za jednotlivé roky. Ten se týká všech oblastí zemědělské výroby jak na okresní úrovni, tak na podnikové úrovni. Dalším cenným zdrojem informací o okresním přehledu rozložení a velikosti zemědělské výroby jsou mapy okresů ČSSR (1971), konkrétně mapa okresu Havlíčkův Brod, která posloužila v této práci jakožto základní předloha pro co nejrealističtější vymezení samostatných hospodářství v rámci státního statku Chotěboř a též je z ní možno vyčíst, kde se nacházely a popřípadě jak fungovaly výrobní organizační jednotky a kooperační obvody. Jako velmi přínosné se jeví i práce analyzující zemědělství v okrese Havlíčkův Brod v období po roce 1989, konkrétně se jedná o Mrštíka (2005) a Zadražila (2008). Ty se zabývají prostorovými odlišnostmi fyzicko-geografických a socioekonomických charakteristik na okresní, krajské a celorepublikové úrovni.
- 3) statistických údajů. Zemědělstvím ve všech jeho ohledech se každoročně zabývaly a zabývají statistické ročenky (v současnosti ve značně redukované podobě oproti ročenkám z období před rokem 1989). Ty umožňují sledování trendů a vývoje v mnoha sférách zájmu (např. rostlinná a živočišná výroba, počet pracovníků atd.). Jednotlivé ukazatele byly a jsou sledovány na několika úrovních; federativní (od roku 1993 už neplatí), národní a krajské, některé i na okresní. Specifickým dílem velice přínosným pro tuto práci byla statistická publikace s názvem Výsledky hospodaření JZD a státních statků v ČSR za rok 1988. Ta porovnává jednotlivé skupiny zemědělských podniků v návaznosti na jejich formu (jednotná zemědělská družstva a státní statky), územní příslušnost (okresní, krajskou a národní) a příslušnost k produkčně ekonomické skupině (1–38) v řadě ekonomických ukazatelů (např. náklady, zisk, velikost diferenciálních příplatků atd.). Objevují se zde i informace z rostlinné a živočišné výroby. Dalšími statistickými publikacemi důležitými pro tuto práci byly Agrocenzus 1995, Historická statistická ročenka ČSSR, Zemědělství Východočeského kraje v letech 1960–1966 a Zprávy o stavu zemědělství ČR.

Významné internetové zdroje byly stránky Českého statistického úřadu (www.czso.cz) a Ministerstva zemědělství ČR (<http://eagri.cz/public/web/mze/>). Mezi další důležité internetové zdroje patří stránky Krajského informačního střediska pro rozvoj zemědělství a venkova kraje Vysočina (www.kis-vysocina.cz), Pozemkového fondu ČR (www.pfcr.cz) a Státního zemědělského intervenčního fondu (www.szif.cz).

Jedním z nejvíce cenných zdrojů informací byly pro mě vyjma řízených rozhovorů i četné rozhovory s pamětníky vývoje zemědělství ve sledovaném území. Tyto zcela unikátní informace společně s ukázkami ojedinelých dobových dokumentů jsou použity v rámci grafického vybavení této práce pro hlubší pochopení sledované problematiky.

2.2 Metodika výzkumu

Tato práce je sepsána na základě kvalitativně-quantitativní metody výzkumu. Kvantitativní data jsou stěžejním podkladem především v kapitolách týkajících se vývoje zemědělství a státních statků v rozmezí let 1945–1989. Důvodem jejich dostupnosti byla povinnost všech tehdejších zemědělských podniků každoročně vykazovat ohromné množství dat (např. o jejich produkci, hektarových výnosech, strojovém parku, HZP atd.), což umožnilo záznam těchto údajů v jednotlivých statistických publikacích nejen na státní, krajské a okresní úrovni, ale řada těchto údajů byla publikována i za samotné podniky. Značnou nevýhodou těchto dat je však jejich častá rozdílnost oproti skutečnému stavu, jelikož podniky záměrně nadhodnocovaly či podhodnocovaly některé z ukazatelů, a to z důvodů získání vyššího objemu peněz (např. při snaze o zařazení do horší produkčně ekonomické skupiny, oproti skutečným podmínkám panujícím v dané oblasti) a splnění centrálně uložených stanov produkce a výroby. Za výzkumnou metodu, napomáhající k získání dat a informací o vývoji jednotlivých zemědělských subjektů ve zkoumaném území po roce 1989, byly zvoleny řízené rozhovory. Tento druh kvalitativního výzkumu je jedním z možných zdrojů informací o zemědělství na lokální úrovni. Provádí se nejen z důvodu nedostatku dat sledovaných na úrovni republiky, okresů či jednotlivých subjektů (ochrana individuálních dat), ale i pro získání specifických údajů a informací průběžně nezkoumaných žádnou institucí (např. Českým statistickým úřadem či jednotlivými ministerstvy). Nevýhodou těchto dat je subjektivita respondentů a často i nemožnost jejich komparace s výsledky šetření v dalších oblastech Česka.

Pro získání empirických dat pro tuto práci bylo zvoleno modelové území obhospodařované do roku 1989, resp. 1992 (navrácení většiny majetku původním majitelům) státním statkem Chotěboř. Hlavními důvody pro vypracování této práce byly nejenom návaznost na dříve vypracovanou studii (Zadražil 2008) a její další rozpracování, nýbrž i zájem o zjištění fungování hospodaření státního statku (mj. fenoménu hospodaření v pohraničí) v oblasti s tradicí osídlení a zemědělské výroby a nenarušenými prostorovými vztahy. To se odráží v kontinuitě s dědictvím minulosti a jeho vlivem na současnost a budoucnost. Její nedávnou podobou byla socioekonomická transformace, která zasáhla všechny oblasti a všechna odvětví hospodářství Česka při současné přeměně krajiny a prostorových a společenských vztahů.

Pro naplnění cílů práce a potvrzení, či vyvrácení hypotéz položených v úvodní části, bylo zapotřebí mimo jiné vyhotovit osnovu pro řízené rozhovory vedené s restituenty po státním statku Chotěboř, zástupci nově vzniklých podniků právnických osob (dále jen PPO), samostatně hospodařícími rolníky (dále jen SHR) a zástupci PPO získávajícími zemědělskou půdu v modelovém území během devadesátých let a po roce 2000. Pro vypracování podkladů pro rozhovory byla použita a pro potřeby této práce upravena metodika Neberové (2007), Majerové (1998a) a Curtissově et al. (2004), dále pak některé poznatky a postřehy od Bičicka a Vtělenského. Sled otázek obsažených v osnově a praktický způsob vedení rozhovorů je uveden např. v Majerové (1998b).

Při přípravě osnovy pro řízené rozhovory bylo zapotřebí se přizpůsobit neodmyslitelnému faktu dlouhého časového odstupu k některým okruhům otázek sledovaných v rámci šetření (např. ocenění majetku získaného při restitucích, obměna pozemků ve sledovaných etapách atd.). U těchto otázek měly zkoumané subjekty předem připravené kategorie, do nichž se sami zařadili nebo odpovídali přibližnými hodnotami. Podobně tomu bylo i u otázek týkajících se „citlivých“ informací (např. u současných ekonomických ukazatelů). Při hodnocení percepce restitučního procesu a jejich problémů společně se současnými problémy byla v návaznosti na Neberovou (2007) použita stupnice 1 až 5 (1 = nejméně citlivě vnímaný problém,

5 = nejcitlivěji vnímaný problém). Neberová (2007) ve své práci hodnotí pouze průměry známek, avšak dle mého názoru je zde minimálně zapotřebí posoudit navíc i míru variability hodnocení. K tomu postačily jednoduché míry (např. rozptyl). Jejich použití vedlo ke zjištění buď vysoké míry variability u některých problémů, tj. odlišnému vnímání daného problému jednotlivými subjekty (např. u problémů s pozemkovými úpravami), nebo naopak nízké míry variability, tedy ke shodě dotazovaných nad daným problémem (problém zvyšování cen vstupů). Osnovy používané při realizaci řízených rozhovorů jsou znázorněny v přílohách 33 a 34.

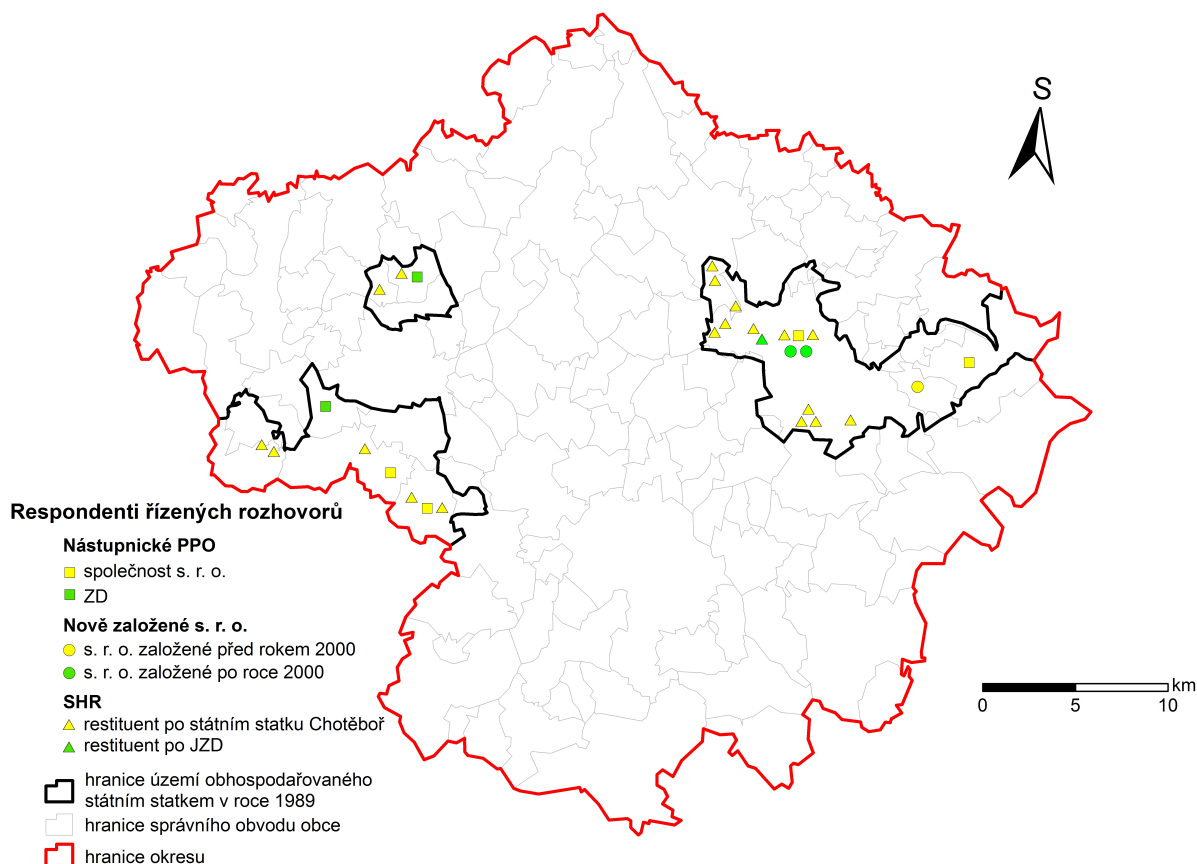
Jako problémový se, s ohledem na delší časový odstup od vydávání restitucí a privatizace zbylého majetku statku, jevil výběr vhodných respondentů. Základním kritériem při výběru SHR byly kromě obhospodařování ploch na území bývalého státního statku i velikost jimi obhospodařované (vlastněné) plochy (minimální velikost 5 ha) a věk (věková hranice od 35 let výše). PPO jsou v šetření zahrnuta všechna. S výběrem vhodných subjektů podle výše zmíněných kritérií a se zdárným průběhem řízených rozhovorů mi velmi pomohli Vtělenský s Horákem ml. Vtělenský byl v období před rokem 1989 hlavním zootechnikem u státního statku Chotěboř, z počátku devadesátých let se stal posledním ředitelem tohoto podniku až do konce jeho privatizace k 31. 3. 1996. V současnosti je zaměstnancem regionální pobočky ministerstva zemědělství v Havlíčkově Brodě. Naproti tomu Horák ml. je synem jednoho z restituentů po státním statku Chotěboř a v současnosti je SHR majícím zemědělství jako vedlejší výdělečnou činnost.

Před realizací výzkumu bylo ještě zapotřebí otestovat řízené rozhovory ke zjištění jejich časové náročnosti a srozumitelnosti jednotlivým subjektům. Z těchto důvodů byla provedena pilotáž na dvou vybraných subjektech. To pomohlo odstranit nesrovnalosti, předejít chybám a nedorozuměním a umožnilo snadnější vyhodnocení odpovědí.

Samotná realizace řízených rozhovorů proběhla velmi rychle (cca za 16 dní) a bez větších komplikací (z důvodů časové zaneprázdněnosti neodpověděli dva SHR). Významnou roli zde sehrála nepřízeň počasí v době jejich realizace. Samotné rozhovory probíhaly na podkladě předem připravených osnov, kdy jejich adresátům byly pokládány jednotlivé otázky, na něž odpovídali. Navíc se často stávalo, že se diskuze dostala i mimo rámec předkládaných otázek, což vedlo k získání spousty cenných informací a přispělo k rozšíření přehledu o zkoumané problematice. Během realizace řízených rozhovorů a následně i po jejich ukončení bylo pořízeno několik fotografií objektů v minulosti spravovaných státním statkem Chotěboř. Fotografie jsou k vidění v přílohách a slouží pro doplnění a zpřehlednění některých problematik.

Snahou bylo získat potřebné odpovědi od všech PPO působících v daném území a od SHR co nejrovnoměrněji rozmístěných po sledované oblasti. Byly získány odpovědi od 29 subjektů, z nichž bylo devět PPO (z toho šest nástupnických podniků a tři nově vzniklé podniky – jeden v průběhu 90. let a zbylé dva po vstupu Česka do EU) a 20 SHR, z nichž bylo 19 přímých restituentů po státním statku Chotěboř a jeden subjekt, který získal pozemky ležící ve sledovaném území až po vstupu Česka do EU (viz obr. 1).

Obr. č. 1: Rozmístění respondentů řízených rozhovorů v okrese Havlíčkův Brod

Poznámka: Restituent po JZD byl zařazen do šetření, jelikož si v období po vstupu Česka do EU koupil pozemky ve zkoumané oblasti.

Zdroj: vlastní šetření a zpracování

Subjekty oslovené v rámci šetření pokrývají v současnosti zhruba 77 % plochy obhospodařované státním statkem Chotěboř v roce 1989. Zbývající část pozemků je v současnosti povětšinou obhospodařována malými subjekty (do 5 ha) a několika většími SHR obhospodařujícími několik desítek ha zemědělské půdy. Jistě by bylo zajímavé zahrnout do šetření i tyto rozlohou větší SHR, avšak z časového a především finančního hlediska (osobní návštěva každého respondenta, někdy i několikanásobná) by byla velice obtížná. Další komplikací je i věk některých SHR, při nízkém věku (do 35 let) by někteří z nich nebyli schopni odpovídat na otázky týkající se téměř 20 let starých záležitostí (v té době byli dětmi). Získaný počet respondentů však může zcela reálně osvětlit nejen vývoj zemědělství během transformačního období ve zkoumaném území, ale i může posloužit k zobecnění vývoje zemědělství na dalších územích dříve obhospodařovaných státními statky.

Na základě podkladů od Vtělenského byly získány výchozí informace o třech nástupnických podnicích, jež postupem času z různých důvodů zanikly. Tyto podniky tak mohly být zařazeny do vývojového schématu manipulace se zemědělskou půdou v jednotlivých časových etapách.

Krom realizace řízených rozhovorů bylo zapotřebí z hlediska prohloubení a vysvětlení některých problémů (např. zakreslení hranic hospodářství v rámci státního statku Chotěboř v jednotlivých časových etapách, ukázka kooperačního vztahu v rámci statku, či jeho privatizace atd.) několikero konzultací s Vtělenským.

Z důvodu hlubšího pochopení souvislostí jsou v 5. a především v 6. kapitole sledovány jednotlivé problematiky mimo jiné i na úrovni skupin jednotlivců. Zkoumané subjekty lze totiž v návaznosti na některé charakteristiky rozdělit na:

- 1) subjekty nacházející se na Chotěbořsku (18 subjektů) a na Dolnoměstsku (11 subjektů),
- 2) PPO (9 subjektů) a SHR (20 subjektů),
- 3) SHR Chotěbořsko (13 subjektů) a SHR Dolnoměstske (7 subjektů),
- 4) PPO Chotěbořsko (5 subjektů) a PPO Dolnoměstske (4 subjekty),
- 5) SHR velcí¹ (v současnosti obdělávají více jak 50 ha zemědělské půdy a zemědělství je jejich hlavní pracovní činností – 8 subjektů), SHR střední (v současnosti obdělávají 17–20 ha zemědělské půdy a zemědělství je jejich hlavní pracovní činností – 5 subjektů) a SHR malí (v současnosti obdělávají méně než 17 ha zemědělské půdy a zemědělství je pro ně vedlejší či doplňkovou činností – 7 subjektů),
- 6) malí restituenti (získaný majetek v restitucích do 500 000 Kč – 12 SHR) velcí restituenti (získaný majetek v restitucích 500 000 Kč a více – 8 SHR).

V rámci 6. kapitoly je zkoumána závislost mezi některými ukazateli pomocí korelačního koeficientu. Ten je prováděn na 95 % hladině spolehlivosti a lze vyjádřit pomocí vzorce

$$r = \frac{n \sum_{i=1}^n x_i y_i - \sum_{i=1}^n x_i \sum_{i=1}^n y_i}{\sqrt{[n \sum_{i=1}^n x_i^2 - (\sum_{i=1}^n x_i)^2][n \sum_{i=1}^n y_i^2 - (\sum_{i=1}^n y_i)^2]}}$$

kde x_i a y_i jsou výchozí hodnoty. V kapitolách věnujících se problémům v zemědělství (jak současným, tak i spojeným s restitucemi) je navíc používán i rozptyl, vyjádřený vzorcem

$$s^2 = \frac{\sum_{i=1}^n (n_i - \bar{x})^2}{n},$$

kde n_i jsou jednotlivé hodnoty znaku, \bar{x} je jejich aritmetický průměr a n je celkový počet zkoumaných subjektů. Ten lze v těchto podkapitolách použít, neboť je zde hodnocen stejný počet jednotek, vycházející z obdobných výchozích podmínek (např. stejná kvalita strojů, půdních podmínek atd.).

U řady znázorněných map se projevila „hrubost“ údajů za sledované území (jednotlivá hospodářství před rokem 1989 či správní obvody obcí po roce 1989), neboť jednotlivé oblasti v rámci těchto jednotek se často vyznačují velice odlišnými podmínkami u zkoumaných problematik. Tyto ukazatele by bylo mnohem efektivnější sledovat za nižší řádovostní úroveň (před rokem 1989 za jednotlivé farmy a po roce 1989 za katastrální území), což by určitě lépe odpovídalo realitě. Avšak v mnoha ohledech nejsou data za tyto nižší územní jednotky bohužel k dispozici.

V samotném textu se navíc objevuje několik doplňujících poznámek a vysvětlivek k některým obrázkům, tabulkám a hodnotám z důvodu osvětlení jejich výběru (např. rozdílnost v rozloze zemědělské půdy obhospodařované státním statkem Chotěboř v roce 1989 uváděnou Vtělenským, Frajerem a statistickými publikacemi).

¹ SHR velcí = tržně a ekonomicky perspektivní; podobně i Bičík a Jančák (2005) a Věžník (1995a).

Kapitola 3

Zemědělství postupem času (1945–2013)

Abychom porozuměli transformačním procesům v českém zemědělství, je nutné vycházet z pochopení předchozího vývoje – minimálně po druhé světové válce. V období let 1945–2010 se ve vývoji českého zemědělství nachází dva zásadní mezníky, kdy došlo k výrazným změnám v podmínkách pro hospodaření oproti předešlým obdobím. Prvním je převzetí moci Komunistickou stranou Československa (dále jen KSČ). To podle Pardubické (2006) vedlo k zásadním změnám celého systému hospodaření, úrovně jeho efektivnosti a intenzity dopadu na přírodu a životní prostředí. Druhým mezníkem je nastolení demokracie v Česku, což vedlo k transformaci centrálně plánovaného hospodářství na tržní ekonomiku. Pod tím je potřeba vidět zejména cenovou liberalizaci, otevření ekonomiky zahraničnímu obchodu (prozápadní orientace), privatizaci a restrukturalizaci výroby. Tato kapitola slouží jako odrazový můstek pro pochopení obecných historických souvislostí v návaznosti na další části této práce (kapitoly 4, 5 a 6), které jsou zaměřeny na konkrétní územní celek (území obhospodařované bývalým státním statkem Chotěboř, popř. okres Havlíčkův Brod).

3.1 Poválečné zemědělství (1945–1948)

Naše zemědělství se v tomto období muselo vyrovnat s následky německé okupace a druhé světové války. Jednalo se podle Kubačáka (1995) o přechodné období v zemědělství, v němž se na jedné straně formoval jeho kapitalistický charakter s tržními vztahy, zatímco na straně druhé bylo stále více deformováno a omezováno zásahy státu. V tomto období byly jako nejdůležitější úkoly zemědělství považovány jeho poválečná obnova, zajištění výživy obyvatel Československa, změna ve vlastnictví zemědělské a lesní půdy, jakož i jiných nemovitostí a odstranění lístkového (přídělového) systému fungujícího v Československu od roku 1939².

Významným procesem, jenž se neblaze promítl do dalšího vývoje zemědělství u nás, byly pozemkové reformy. Ty podle Jecha (2008) probíhaly i v dalších zemích střední a jihovýchodní Evropy dostávajících se do zájmové sféry Sovětského svazu (dále jen SSSR), přičemž jednotlivé státy se od sebe odlišovaly nejvyšší přípustnou hranicí držby půdy v soukromém vlastnictví (např. v Jugoslávii do 25–30 ha, v Maďarsku do cca 86 ha, v Rumunsku do 50 ha). Pozemkové reformy v Československu lze podle Němce (2004)

² To se povedlo až na základě měnové reformy v roce 1953 (Politicko-společenská revue Centra pro studium demokracie a kultury 2011).

rozdělit na tři samostatné časové etapy: 1) konfiskace, rozdělení a osídlení půdy Němců, Maďarů a zrádců³, 2) revize 1. pozemkové reformy⁴, 3) Nová pozemková reforma⁵. Jejich výsledkem bylo posilování malovýrobního charakteru našeho zemědělství, což postrádalo koncepčně dlouhodobější výhled. Navíc Kabrda (2003) upozorňuje na nucený odsun cca 3 miliónů českých Němců z pohraničí a jeho následné neúplné dosídlení. To mělo podle něj v horizontu dalších desetiletí za následek zpustnutí velkých rozloh (horské) kulturní krajiny českého pohraničí a její následné zatravňování a zalesňování.

Jedním z nejzávažnějších a nejúčinnějších přístupů k uspokojivému řešení rozvoje zemědělské výroby se mělo stát plánované hospodářství, jež mělo přispět k hospodárnému využívání prostředků a zdrojů. V tomto ohledu KSČ, pro niž ovládnutí zemědělského sektoru bylo jedním z jejích strategických cílů, byla úspěšná – získala politickou moc a následně přestavěla naše zemědělství podle svých (resp. SSSR ovlivněných) představ.

Na konci tohoto období se KSČ začala intenzivně zabývat otázkou produktivity práce v zemědělství, jelikož dopad pozemkových reforem se podle vedení strany příliš neprojevil na zvýšení zemědělské výroby. Na základě toho se podle Doskočila (1976) připravila nová koncepce specializace zemědělství, opírající se o mobilizaci všech rezerv zemědělců, včetně maximálního využití půdního fondu a volných zdrojů pracovních sil. Vyústěním bylo zasedání ústředního výboru Komunistické strany Československa (dále jen ÚV KSČ) v listopadu roku 1948, kde se rozhodlo o přechodu od malovýroby k velkovýrobě socialistického typu ve formě družstva. To bylo v rozporu s dříve proklamovanými prohlášeními, že půda patří těm, kdo na ní pracují, a zemědělství bude bez kolchozů.

Podobným průběhem poválečného vývoje zemědělství jako v Československu se vyznačovalo podle Fábryho s Drobníkem (1983) i zemědělství ostatních zemí střední a jihovýchodní Evropy (např. Maďarska, Bulharska, Rumunska atd.).

³ Zahrnovala období od května 1945 do konce léta 1946; půda byla rozdělena mezi bezzemky, domkáře a drobné rolníky, v pohraničí se vytvořila zcela nová národnostní a hospodářská skladba zemědělství, kde často noví vlastníci podle Neberové (2007, s. 28) „neměli znalosti ani vztah k území a hospodařit přestali“.

⁴ Revize záborového práva z roku 1919 – zásahy do držby a vlastnictví půdy velkostatkářů (zmenšení velkostatků na výměru 50 ha u každého vlastníka nebo spoluvlastníka – postupná likvidace velkostatkářské a statkářské držby) (Němec 2004).

⁵ Týkala se českých a slovenských vlastníků i mimo rámec předválečné pozemkové reformy (zemědělské nemovitosti menší než 150 ha zemědělské půdy nebo Revize záborového práva z roku 1919 – 250 ha veškeré půdy). Zmenšení vlastnické výměry na 50 ha u soukromě hospodařících osob a nucený výkup pronajaté půdy bez ohledu na její výměru (Kubačák 1995).

3.2 Zemědělství z období let 1949–1989

Toto období lze rozdělit na tři etapy (1949–1960, 1960–1969, 1970–1989), pro které jsou charakteristické určité převládající procesy a trendy, jež poznamenaly charakter zemědělství a jeho produkci. V následujících podkapitolách budou uvedeny příčiny a následky těchto opatření.

3.2.1 Změna výrobních vztahů (1949–1960)

Je nutné si uvědomit, že zemědělství, stejně jako ostatní sektory národního hospodářství, bylo postupně přeměňováno a přestavováno podle socialistické ideologie pod taktovkou KSČ. Původní poválečné rozdrobení vlastnické struktury se od začátku 50. let přeměnilo na postupnou a často nedobrovolnou koncentraci vlastníků pozemků do JZD.

Základním mocensko-právním nástrojem pro združstevňování našeho zemědělství se stal zákon č. 69/1949 Sb. o JZD. Předmětem jejich činnosti mělo být mimo jiné podle Kubačáka (1995) zejména scelování půdy⁶, mechanizace zemědělské práce, součinnost při stanovení rozvrhu a plnění výrobních úkolů v zemědělství a organizace práce za účelem zvýšení její produktivity.

Stěžejním procesem ekonomických přeměn v zemědělství se podle Ministerstva zemědělství ČR (1994) stala násilná kolektivizace probíhající v několika odlišných etapách (1949–1953, 1953–1955, 1955–1960)⁷. Zakládání JZD probíhalo v jednotlivých oblastech Česka odlišně. Podle Kubačáka (1995, s. 179) se s budováním JZD „nejrychleji postupovalo v pohraničních oblastech a v okolí velkých průmyslových center, zvláště v zemědělském okolí Prahy, Brna a Ostravy. Naproti tomu pomalejší tempo združstevňování bylo charakteristické pro české vnitrozemí, místa s tradičním vyspělým zemědělským družstevnictvím“.

JZD byla postupně rozdělena do čtyř typů (viz příloha č. 1); obecně byla prosazována zejména družstva vyšších typů, jelikož ta umožňovala praktikování skutečné zemědělské družstevní velkovýroby. Vedle podniků formálně družstevního charakteru se začaly utvářet velké státní statky, jež byly státem všemožně podporovány i přes jejich ekonomickou ztrátovost (více o státních statcích a jejich ztrátovosti ve 4. kapitole).

Při vstupu do JZD bylo předem proklamované rozhodnutí na základě dobrovolnosti zemědělců a později i hospodářících rolníků nahrazováno donucovacími metodami často spojenými s hrubým fyzickým a psychickým násilím. Tento proces byl navíc ještě podle Jecha (2008) podporován i ekonomickými opatřeními, zejména systémem dvojích cen (výkupních a nákupních), který znevýhodňoval zvláště střední a větší sedláky (tzv. kulaky)⁸ oproti kovozezemělcům, malorolníkům a vznikajícím JZD. I přes tyto nátlakové akce byl v JZD v polovině padesátých let značný nedostatek velkých, středních a zejména zkušených rolníků, tudíž vedení řady podniků bylo neodborné a často ztrátové. Dalšími důvody nátlakového

⁶ Nástrojem pro scelování byly hospodářsko-technické úpravy pozemků (dále jen HTÚP).

⁷ Dle Pardubické (2006) a Václavů (1999) se jednotlivé etapy kolektivizace vyznačují následujícími charakteristikami:

- období růstu (1949–1953) – povětšinou nesvobodné sdružování zemědělců do JZD, ke konci této etapy hospodařila družstva na 30,8 % výměry zemědělské půdy,
- období stagnace a částečného odlivu (1953–1955) – v letech 1953–1954 se mnohá násilím vytvořená družstva rozpadla, výměra orné půdy obhospodařované JZD poklesla o 450 000 ha, zaniklo téměř 1 000 JZD,
- závěrečná etapa kolektivizace (1955–1960) – opětovně nedobrovolná koncentrace rolníků do JZD, ta vlastnila v závěru tohoto období 68 % rozlohy zemědělské půdy, soukromníkům zůstalo 12 %, což mělo vliv na vznik nových vztahů na vesnici.

⁸ Jech (2008) uvádí, že slovo *kulak*, pocházející z ruštiny, (rusky původně pěst) sloužilo jako označení pro zámožnějšího samostatného zemědělce. U nás se používalo zejména pro označení bohatých sedláků na vesnici, kteří byli bráni jako „skrblickové a držgrešle“, třídní nepřátelé a rozvraceči socialismu.

postupu státních orgánů vůči zemědělcům při jejich vstupu do JZD byly podle Doskočila (1976) včasné nesplnění či neúměrné stanovení jejich dodávkových povinností.

Socializace zemědělství měla za následek rychlý zánik tradičního zemědělství založeného na různých formách vlastnictví půdy a osvědčených výrobních postupech, došlo k odcizení rolníka od soukromého vlastnictví a k jeho převodu do podřízeného a podřadného poměru. Namísto vžité tržní ekonomiky se začal aplikovat centralistický a direktivně řízený systém sovětského typu, který vyústil v plnou finanční závislost zemědělské prvovýroby na státu. Podle Kubačáka (1995) zde byly položeny základy k cílevědomému likvidování přirozených vztahů v zemědělství, jež bylo původně založené na středním selském stavu a vybudovalo si poměrně progresivní a prosperující strukturu zahrnující integraci s technologicky vyvinutou zpracovatelskou činností. Násilné združstevňování a jiné direktivní zásahy způsobily podle něj nejen vytvoření nepřehledné situace v majetkoprávních vztazích, právní nejistotu, stratifikaci zaměstnanců v JZD a státních statcích, ale i prostor pro nelegální převody zemědělského majetku do svépomocných zemědělských družstev a také mezi nimi.

Kvalitativní obrat ve vzájemném poměru sil malovýrobního a socialistického sektoru nebyl doprovázen, jak se původně předpokládalo, zrychlením tempa rozvoje výroby. V roce 1958 celkový objem výroby nedosáhl ještě předválečné úrovně. Mezi hlavní ekonomické příčiny potíží podle Doskočila (1978) patřily: nedostatek pracovních sil (uvolňování pracovních sil z vesnice do měst – do průmyslových odvětví), malá hmotná zainteresovanost JZD na rozvoji společné výroby v důsledku existujícího systému výkupních cen a nedostatečné zabezpečení JZD mechanizačními prostředky. Z daných důvodů byla vydána řada návrhů a doporučení na rychlé odstranění těchto neduhů v rozvoji zemědělské výroby a současně na nastartování jejího zintenzivnění. Podstatnému zvýšení rostlinné a živočišné výroby měly podle Kubačáka (1995) napomoci reorganizace státních traktorových stanic (dále jen STS) a převedení strojů a zemědělské techniky do JZD, těsnější výrobní spolupráce družstev, specializace výroby, zavedení nového výkupního systému, posílení investic do zvýšení úrodnosti půdy, na rozšíření mechanizace a na zvýšení úrovně agrotechniky. Navíc JZD i ostatní zemědělské podniky začaly v tomto období využívat rajonizace jakožto prostředku plánovitěho rozmístění výrobních sil (rostlinné a živočišné výroby) v zemědělství na základě existujících přirozených výrobních a ekonomických podmínek. Rajonizace měla ve svém důsledku podle Kruglové (1973) zajistit zvýšení výroby při současném snížení vlastních nákladů. Tato opatření byla realizována v období let 1959–1960. Dokončování socialistického združstevňování zemědělství ke konci padesátých let bylo podle Doskočila (1978) charakteristické mimo jiné i prosazujícími se novými vztahy na vesnici, vzrůstající potřebou ochrany zemědělské půdy (v roce 1959 přijat zákon o ochraně ZPF⁹ – zemědělského půdního fondu), změnou materiálně technické základny zemědělství a změnou sociální struktury zemědělského obyvatelstva. Kubačák (1995) uvádí, že v roce 1960 byla hrubá zemědělská výroba o 2,2 % nižší než v roce 1936. Jako úspěch lze podle něj v průběhu let 1949–1960 považovat vzrůst produktivity práce téměř o 55 %.

⁹ Tento zákon měl za úkol především zabránit odnímání ZPF zemědělské výrobě při výstavbě např. průmyslových podniků, komunikací a vodních staveb.

3.2.2 Rozšíření a prohloubení socialistických výrobních forem (1960–1969)

Z důvodu dalšího rozšíření a prohloubení socialistických výrobních forem v zemědělství bylo potřeba pozvednout úroveň výrobních sil v tomto odvětví tak, aby zemědělství bylo schopno uspokojovat potřeby společnosti. K tomu však bylo podle Kubačáka (1995) zapotřebí posílit jeho materiálně technickou základnu v oblasti mechanizace, chemizace a stavebnictví. Naproti tomu však bylo naše zemědělství na počátku šedesátých let ovlivněno postavením Československa v Radě vzájemné hospodářské pomoci (dále jen RVHP) a její hospodářské infrastruktury. Naš stát měl za úkol rozšířit, co možná nejrychleji a na úkor zemědělské výroby, zejména strojírenství a těžký průmysl. Vrcholní představitelé Československa do budoucna počítali s částečným odklonem od zemědělské výroby díky dohodám uzavřeným se SSSR, které měly zaručit plný dovoz obilí a dalších zemědělských výrobků do našeho státu. Jenomže od té doby se sám SSSR dostal do velkých obtíží a nebyl schopen plnit dodávky, jak se zavázal.

Do centra pozornosti se tak během této etapy vývoje zemědělství dostala podle Kubačáka (1995) především nutnost zintenzivnit zemědělskou výrobu a usnadnit a zkvalitnit zemědělskou práci, aby zde bylo vytvořeno takové zemědělství, jež bude schopno zajistit dostatek potravin pro obyvatelstvo a potřebných surovin pro průmysl. K dosažení jejího růstu měly podle něj sloužit jak některá opatření zaváděná už na přelomu padesátých a šedesátých let (těsnější výrobní spolupráce družstev, rajonizace a specializace zemědělské výroby, posílení investic do zvýšení úrodnosti půdy, na rozšíření mechanizace a na zvýšení úrovně agrotechniky atd.), tak i některá nově zaváděná opatření, především postupný přechod na velkovýrobní formu zemědělského hospodaření (slučování¹⁰ JZD a státních statků a organizační přestavba v zemědělských podnicích), rozvoj krmivářského a sušárenského průmyslu a plemenářství, zvyšování péče o strojový park, zavádění vědeckotechnického pokroku do zemědělství (využívání moderní techniky, chemizace atd.) a opatření vedoucí ke zvýšení životní úrovně družstevních rolníků na úroveň pracujících v ostatních odvětvích národního hospodářství.

Obrat k lepšímu nastal při snižování rozsahu direktivních ukazatelů v plánu, odstraňování administrativních překážek bránících provozování odůvodněné přidružené výroby a záhumerkového hospodářství, uvolnění iniciativy JZD atd. V podstatě se dá říci, že postupně od roku 1963 byly dosahované příznivé výsledky značně ovlivněny zvýšenou samostatností v rozhodování a řízení zemědělských podniků.

I přes tento zřejmý posun vpřed, se zemědělská výroba vyvíjela stále nerovnoměrně a s obtížemi, jelikož dodavatelská odvětví dostatečně nerespektovala nutnost potřeby zprůmyslnění zemědělství, bez něhož nebyl možný efektivní rozvoj celého národního hospodářství. „Při relativní stagnaci zemědělské výroby docházelo k rychlému růstu peněžních a materiálových nákladů, což negativně ovlivňovalo ekonomickou situaci socialistických zemědělských podniků“ (Doskočil 1976, s. 65).

To vše se mělo změnit v polovině šedesátých let, kdy začala existovat představa, že zemědělství dosáhne úrovně průmyslové výroby. Velká pozornost byla podle Rubíka (1968) zaměřena na prohlubování dělby práce mezi zemědělstvím a průmyslem, další spojování zemědělských podniků a hledání vhodných forem kooperace, integrace a řízení. Navíc uvolněná iniciativa zemědělských podniků se ve druhé polovině šedesátých let začala projevovat v nevídaném zvýšení a zkvalitnění zemědělské výroby. To potvrzují i údaje v Historické statistické ročence ČSSR (1985) dokládající první překročení předválečné úrovně hrubé zemědělské produkce (dále jen HZP) z roku 1936 v roce 1966.

¹⁰ Doskočil (1976) uvádí, že proces slučování přinesl mimo jiné zásadní změny v organizaci výroby. Do popředí vyvstávaly otázky dělby práce a organizace výroby uvnitř sloučených zemědělských podniků i jejich další výrobní zaměření. Řešení těchto otázek vyžadovalo ujasnění další perspektivy, zejména pokud šlo o novou investiční výstavbu.

Tyto i všechny ostatní snahy podobného rázu však byly násilně přerušeny okupací Československa v srpnu 1968 a následnými změnami politického vedení v dubnu 1969. I přes tento nedobrovolný zásah je nutné podotknout, že postavení zemědělství v národním hospodářství a stejně tak i družstevních rolníků se proti předešlému období upevnilo. Výrazně vzrostla zemědělská výroba a JZD, státní statky a další zemědělské organizace postupně zvyšovaly produkci, zaměřily se na specializaci (podniky s koncentrací prasat, skotu či drůbeže). Navíc docházelo k prvním pokusům o kooperaci a spolupráci mezi podniky.

3.2.3 Koncentrace zemědělské výroby a prohlubování její specializace (1970–1989)

Vývoj zemědělství v Československu od počátku sedmdesátých let lze označit jako nástup nové etapy zaměřené na koncentraci zemědělské výroby a prohlubování její specializace. Tato etapa byla zpočátku ovlivněna normalizací nového stranického vedení i všech odvětví národního hospodářství, zemědělství nevyjímaje. Normalizace v zemědělství neprobíhala tak rychle a mnohde ani důsledně jako v jiných odvětvích, neboť podle Kubačáka (1995) KSČ nedisponovala dostatečným množstvím kvalifikovaných straníků pro vedoucí funkce v zemědělství. I přesto podle něj byla na úseku zemědělství přijata z počátku roku 1970 opatření, jež znovuobnovila jeho centrální řízení a upevnila autoritu státu. Na druhou stranu zde však byly snahy o reformu zemědělství, a to především podpora koncentrace a specializace výroby směřující k dosažení potřebné intenzifikace a racionalizace zemědělské výroby. Tato usnesení znamenala počátky k později rozvíjené koncepci budování rozsáhlého agrokomplexu, výstavby velkokapacitních zařízení pro živočišnou výrobu (např. velkokapacitní sila, velkovýrobní krmných směsí), zavádění nových strojů do zemědělství a výsledků vědy a techniky do zemědělské praxe. Úspěch této koncepce byl podmíněn růstem produktivity práce v rostlinné i živočišné výrobě, který byl podle Vydry (1981) ovlivňován celou řadou faktorů. Nejedná se podle něj pouze o rozvoj mechanizace a automatizace zemědělství. Významnou roli zde hrají také ostatní složky výrobních sil, včetně půdních a klimatických podmínek, organizace výroby, kvalifikačního složení pracovních sil a jejich hmotné zainteresovanosti.

Výsledky, jichž bylo dosaženo při realizaci tohoto projektu, byly zhodnoceny na XV. sjezdu KSČ v roce 1975 následovně: Hlavním úkolem rozvoje zemědělství a potravinářského průmyslu bude zabezpečovat ještě všestrannější uspokojování potřeb obyvatelstva, postupně dosáhnout soběstačnosti ve výrobě zrnin a dále zvyšovat celkovou soběstačnost ve výrobě potravin (Jeníček 1984).

K uskutečnění tohoto úkolu byly přijaty zásady dalšího rozvoje koncentrace a specializace zemědělské výroby a integrační vztahy s potravinářským průmyslem. V československém zemědělství se podle Vydry (1981) postupně vyvinuly různé formy výrobní kooperace, od nejjednodušších (např. koordinace JZD v oblasti osevních plánů pro vznik rozsáhlých ploch osetých stejnou kulturou – možnost využití komplexní mechanizace) až po nejvyšší formu kooperace (např. výstavba nových společných zemědělských podniků¹¹). Koncentrace a specializace chovu prasat a drůbeže měla být podle něj založena na výstavbě specializovaných velkopodniků s průmyslovou velkovýrobou a na realizaci a postupném prohlubování mezipodnikové kooperace všech podniků působících v zemědělství. Tomuto cíli stát napomáhal investiční, subvenční a intervenční politikou.

¹¹ Vydra (1981) uvádí, že se jednalo o speciální podniky, v nichž byla kooperace práce spojena nejen s koncentrací výroby, ale i s centralizací fondů. Vznikaly na podkladě smlouvy o zřízení podniku z členských podílů, z půjček od členských podniků, úvěrů, subvencí a dotací a rozvíjely se z prostředků vlastní akumulace. Tyto podniky byly zřizovány ponejvíce za účelem výroby živočišné produkce (vejce, drůbež, prasata a skot), která se následně vyčleňovala ze zakladatelských podniků. Dalším účelem jejich zakládání bylo provozování pomocné činnosti (meliorace, stavební činnost, sušení, výroba krmiv atd.).

K dosažení potravinové soběstačnosti, již bylo podle Bičíka s Jančákem (2005) dosaženo ke konci sedmdesátých let, bylo nutné vyřešit obilní problém¹² a zefektivnění rostlinné a živočišné výroby. Těm měla napomoci nejen koncentrace, specializace a kooperace mezi jejich producenty a v rámci celého agrokomplexu, ale i hospodaření s půdou, kdy bylo především zapotřebí její plné využití, zabránění jejímu neodůvodněnému odnímání zemědělské výrobě na základě zákona č. 75/1976 Sb. a rekultivace a meliorace zdevastované půdy.

Významné místo při uskutečňování programu koncentrace a specializace zemědělské výroby mělo slučování zemědělských podniků¹³ (viz příloha 3 a tabulka 2). V této době převládal názor, že slučování družstev a dalších zemědělských podniků umožňuje při využití různých forem mezipodnikové kooperace efektivní uplatnění moderních technologií a dává tak předpoklady k vytváření specializovaných vnitropodnikových jednotek. Avšak Rubík (1968) upozorňuje na častý direktivní a administrativní nátlak, jímž bylo v mnoha případech slučování zemědělských podniků prováděno, a to např. bez ohledu na jejich různou úroveň hospodaření, stavebních a strojních investic a zadlužení. S procesem slučování jsou spojeny značné ekologické (devastace životního prostředí¹⁴), ekonomické (obrovská finanční náročnost odvětví) a organizační problémy (koncentrace některých podniků do příliš velkých a obtížně zvladatelných výrobních celků). Koncentrace a specializace v zemědělství se projevila i výraznými změnami v materiálně technické základně (viz tabulka č. 1).

3.2.4 Celkové zhodnocení zemědělství v letech 1949–1989

Dopady všemožných politických rozhodnutí, nastolených opatření a všech ostatních příčin majících zárodek v tomto období na zemědělství a vše, co je s tímto odvětvím spjaté, byly značně rozporuplné.

Agrární sektor v Československu během tohoto období prošel nejen značnými obměnami (změna koncepce zemědělství, změna vlastnické struktury, změna způsobů výroby atd.) a způsobil řadu změn v různých oblastech života (odloučení rolníka od půdy, ztráta tradic na venkově, změna vzhledu krajiny atd.), ale navíc zaznamenal rozsáhlý a rychlý vývoj zejména v oblastech industrializace, chemizace, vědy a techniky.

Po celé toto období byl pro zemědělství charakteristický – současně s preferováním živočišné výroby nad rostlinou – i paradox v počtu pracovníků, který byl nadměrný díky provádění široké škály nezemědělských činností (opravárenství nejen zemědělských strojů, služby, stavební čety atd.) při soustavném úbytku pracovních sil v zemědělství (viz příloha 4). K tomu mimo jiné napomohl odchod zemědělských pracovníků do průmyslu za většími sociálními jistotami a neatraktivnost a náročnost odvětví. Vyústěním stávající situace byla nutnost růstu produktivity živé práce, zintenzivnění zemědělské výroby a celková potřeba zprůmyslnění zemědělství. To vše se odrazilo v kladení vyšších nároků na kvalifikaci zemědělských pracovníků, v relativní srovnatelnosti některých výrobních oborů v zemědělství s vyspělým

¹² Cestou k řešení nedostatečného množství obilí vyprodukovaného v Československu bylo podle Doskočila (1976) zkvalitňování odrůdové skladby, rychlejší obměna osiv, zvýšení technologické kázně, důsledné uplatňování odrůdové agrotechniky a výživy rostlin, podstatné rozšíření pěstování kukuřice na zrno, vybudování dalších skladovacích kapacit pro obilí a zvýšení a zušlechťování objemných krmiv.

¹³ Kubačák (1995) uvádí, že proces slučování byl ze všech zemí východního bloku nejzřetelnější právě v Československu. Za uvedené období se zde počet JZD snížil o 73 % a jejich průměrná výměra zemědělské půdy se zvětšila na čtyřnásobek (v Maďarsku se počet zemědělských výrobních družstev snížil o 50 %, v NDR o 56 %, v Rumunsku o 20 %, v SSSR o 21 %; naopak v Polsku se počet družstev zvýšil téměř o 100 %, avšak jejich význam v celé podnikové struktuře polského zemědělství byl nadále slabý, neboť obhospodařovaly jenom 6 % z celkové zemědělské půdy v Polsku).

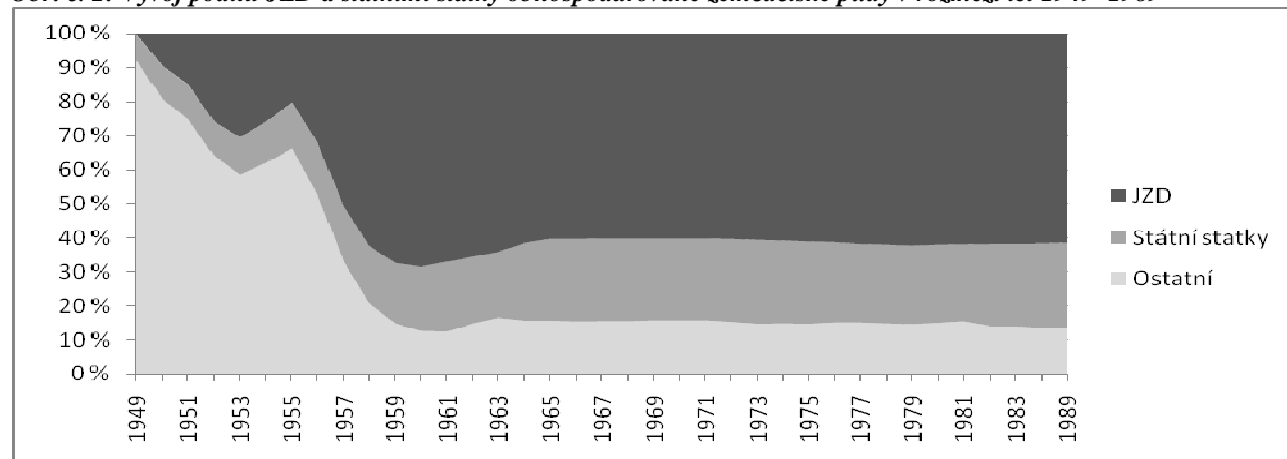
¹⁴ Novák (1988) uvádí, že od začátku osmdesátých let se součástí nových směrů v zemědělské politice stala i u nás ochrana životního prostředí a úloha zemědělství v uchování charakteru krajiny.

západním zemědělstvím, v neblahých dopadech zemědělství na krajinu, postupné koncentraci a specializaci zemědělské výroby a v postupném dosažení potravinové soběstačnosti (ve skutečnosti však docházelo k nadprodukcí u základních potravin. Vytvoření značné nadprodukce potravin bylo podle Bičíka s Götzem (1996) dosaženo i za cenu vyšších nákladů, ekonomických ztrát a enormní dotační podpory, zejména diferenciálními příplatky¹⁵ poskytovanými v návaznosti na nepříznivost přírodních podmínek. Tato nadprodukce byla exportně využita se zaměřením na země socialistického bloku.

Podle Kabrdu (2003, s. 53) byla v období 1945–1989 „dokončena přeměna sociálního metabolismu (užívání fosilních paliv zcela nahradilo lidskou a zvířecí sílu, umělá hnojiva a ochranné prostředky vytlačily přírodní)“. Nadměrné používání těžké techniky, chemizace a technologické změny v hospodaření vyústily ve snižování přirozené úrodnosti půdy, zhoršování fyzikálních a chemických vlastností půdy, zvýšení větrné a vodní eroze (k čemuž zásadním způsobem dopomohlo i rozorávání mezí, špatná skladba pěstovaných plodin a orba po spádnicí) a v některých případech dokonce přispělo ke zhoršování zdravotní jakosti zemědělských a potravinářských výrobků. Změny zemědělského způsobu hospodaření se odrazily i v obrazu venkova. Na jedné straně se zde začalo s výstavbou bytů, kulturních, zdravotních a dalších zařízení sloužících zdejšímu obyvatelstvu a členům místního JZD; na druhou stranu na spoustě míst přispělo ke ztrátě tradic, zániku menších lokalit (středisková soustava osídlení), devastaci mnoha chráněných objektů a značnému odnímání kvalitní zemědělské půdy k výstavbě např. pro danou lokalitu často nevhodných družstevních bytových domů atd. Jeleček (1995) uvádí, že v letech 1948–1990 ubylo 17,9 % orné půdy (cca 704 tis. hektarů) a zemědělské půdy ubylo 16,5 % (cca 817 tis. ha).

Ke konci osmdesátých let byla podle Kubačáka (1995) zemědělská výroba na více než dvojnásobné úrovni stavu z roku 1949 a to při současném snížení zemědělské půdy (viz výše v textu) a snížení počtu pracovníků o více jak polovinu (viz příloha 4), což bylo umožněno růstem produktivity práce.

Obr. č. 2: Vývoj podílu JZD a státními statky obhospodařované zemědělské půdy v rozmezí let 1949–1989

Poznámka: Do kolony ostatní mimo jiné patří soukromí zemědělci (rolníci), kteří na začátku sledovaného období vlastnili přes 90 % veškeré zemědělské půdy v Česku. Naproti tomu na konci 80. let obhospodařovali pouze necelých 0,4 % zemědělské půdy.

Zdroj: Historická statistická ročenka ČSSR (1985, tab. 41–21 a 41–22), Fondy Evropské Unie (2011), vlastní zpracování

¹⁵ Na základě nepříznivosti přírodních podmínek byly tehdejšími socialistickým zemědělským podnikům (JZD a státním statkům) až na soukromé rolníky přidělovány dotace (tzv. diferenciální příplatky). Každý podnik byl zařazen do jedné ze čtyřiceti dvou produkčně ekonomických skupin (dále jen PES). Jančák, Götz (1997) uvádějí, že v čím lepších podmínkách zemědělský podnik hospodařil, tím vyšší odváděl státu pozemkovou daň z každého hektaru zemědělské půdy. To se týkalo zemědělských podniků zařazených v PES 1–21, kdy v PES 1 činila pozemková daň 3 000 Kčs/ha. Naopak tomu bylo u zemědělských podniků zařazených do PES 22–42, u nichž platilo, že v čím horších podmínkách podnik hospodařil, tím byly jimi obdrženy diferenciální příplatky na 100 Kčs tržeb vyšší (v PES 42 dostávaly podniky na každých 100 Kčs tržeb navíc příplatek 92 Kčs).

Obrázek č. 2 je výsledkem řady procesů zaváděných a probíhajících v zemědělství v rozmezí let 1949–1989 (např. znárodněním státních statků, kolektivizace, koncentrací a specializací zemědělské výroby atd.). Tyto procesy byly realizovány na základě rozhodnutí a nařízení tehdejší československé vlády a vedly ke strukturální přestavbě zemědělství a změnám v držbě a vlastnictví půdy.

Na konci této podkapitoly je nutné upozornit, že výše zmíněná etapizace podává zjednodušený obraz skutečnosti, jelikož mnohé z procesů probíhaly v omezené míře (ve svých počátečních fázích) často s několikaletým předstihem před obdobím jejich klíčového významu (rozvoje). Dále zde nejsou zahrnuty všechny procesy odehrávající se v jednotlivých etapách a to zejména z důvodu snahy o podání přehledného sledu stěžejních událostí ve sledovaných časových úsecích. Navíc je zde i opomenut osobnostní faktor, jakožto zásadní hybatel řady příčin (rozhodnutí) a jejich následků.

3.3. Období transformace zemědělství po roce 1989

„Zemědělství patřilo v centrálně direktivním systému k silně preferovaným odvětvím, z čehož vyplývala jeho neúměrná dimenze a nízká efektivnost. Přejít k tržnímu hospodářství znamenal výrazný tlak na přizpůsobení zemědělství novým ekonomickým podmínkám a odbytovým možnostem z hlediska jeho rozměru, struktury a výkonnosti“ (Ministerstvo zemědělství ČR 1994, s. 8). Poměrně detailní charakteristiky transformačního období v zemědělství lze získat z mnoha prací (např. Bičík, Jančák 2005; Jančák, Götz 1997; Doucha et al. 1998; Trnková 2001; Věžník 1995a, 1995b; Pardubická 2006 atd.).

Transformaci jako proces¹⁶ vnímají jednotliví autoři odlišně. Trnková (2001) ji označuje jako souhrn a průnik mnoha sfér (politické, ekonomické, sociální, právní apod.). Mezi těmito sférami jsou podle ní velmi těsné vazby, skrývající závažné výzvy i nebezpečné pasti. Bičík s Jančákem (2005) vidí transformaci jako soubor zcela unikátních prostorových a časových procesů a jevů, spojených s přechodem od centrálně řízeného hospodářství k tržnímu prostředí. Tyto procesy navíc podle nich mimo jiné ovlivnily stav českého zemědělství a venkovské krajiny. Pardubická (2006, s. 28) upozorňuje na fakt, že v transformaci nejde jen o „změnu hospodářské politiky v rámci daného ekonomického systému, ale o kompletní změnu fungování celého ekonomického systému: mění se motivace subjektů, mantinely jejich chování, nástroje a cíle hospodářské politiky státu, vznikají nové typy ekonomických subjektů (různé finanční instituce, investiční privatizační fondy, komerční banky).“ Podle Zvěřiny (2008, s. 31) „... transformaci můžeme z ekonomického pohledu vnímat jako dynamický proces modernizace hospodářství.“

Samotná transformace zemědělství je tedy součástí ekonomické reformy národního hospodářství, probíhající od roku 1990. Bezprostředním cílem této ekonomické reformy bylo převedení národního hospodářství z centrálně plánovaného řízení do podmínek tržní ekonomiky a privatizace podnikatelské sféry, při zachování přiměřené sociálně ekonomické stability. Pod tím Doucha (1993, s. 115) vidí „zejména přiměřené míry inflace, míry nezaměstnanosti a vyrovnanosti platební bilance se zahraničím.“

3.3.1 Etapizace transformačního období

Z hlediska zaměření a rozsahu této práce je vhodné transformační období rozdělit do jednotlivých etap, jež jsou charakteristické určitými procesy a trendy nutnými k transformaci centrálně plánovaného hospodářství na tržní ekonomiku. O etapizaci tohoto období se do současnosti pokusilo ve svých publikacích již několik autorů, tudíž je nasnadě osvětlení odlišností v jejich pohledech na zkoumanou problematiku. S nimi navíc bude porovnávána etapizace, jež je použita v rámci šesté kapitoly této práce.

Transformační procesy podle Bičíka s Jančákem (2005) probíhají v Česku ve čtyřech navzájem více méně po sobě jdoucích etapách (1989–1995, 1996–30. 4. 2004, 1. 5. 2004–2012, období po roce 2012). Jejich etapizace transformačního období sleduje průběh a dokončení nejdůležitějších transformačních procesů (privatizaci státních podniků, transformaci JZD a restituce), nastartování nových procesů v zemědělství (vstup do EU) a velkou důležitost přikládají také *land use* a formování agrokomplexu. Ve své monografii s nimi polemizuje Pardubická (2006). Ta se k vymezení jejich první etapy nijak nevyjadřuje, tudíž není úplně srozumitelné, zda s nimi zcela nebo částečně souhlasí, či absolutně nesouhlasí. Následující vývoj zemědělství v Česku člení do těchto etap (1996–2001, 2001–30. 4. 2004, 1. 5. 2004–2012,

¹⁶ „Na rozdíl od Polska a Maďarska zahájilo Československo svůj transformační proces za situace prakticky úplného státního vlastnictví ekonomiky – pouze 1,2 % pracovních sil, 2 % všeho registrovaného majetku a zanedbatelná část HDP pocházely v roce 1989 ze soukromého sektoru“ (Dyba, Švejnar 1997, s. 33).

období po roce 2012). Při své periodizaci období po roce 1989 sleduje podobné ukazatele jako Bičík s Jančákem (2005), odlišuje se však od nich hlubším zaměřením na dokončení restitučního procesu a navíc zde samostatně vyčleňuje i období adaptace agrární politiky Česka na podmínky nastolené Společnou zemědělskou politikou EU (dále jen SZP EU). Další publikací navazující na Bičíka s Jančákem (2005) při své etapizaci transformace zemědělství je Zvěřina (2008). Ten při ní sleduje zejména průběh a dokončení nejdůležitějších transformačních procesů (restitucí, transformace ZD a privatizací). Jeho etapizace se od zdrojové monografie liší pouze v tom, že nepřikládá velký důraz otevření trhu s půdou zahraničním investorům, a proto jeho poslední etapou je období od vstupu do EU. Naopak Doucha et. al. (1998) se ve své publikaci zabývá etapizací transformační zemědělské politiky, kterou dělí do čtyř časových etap (startovací – 1989–1991, liberální – 1992–1994, rozvojové a sociálně stabilizační – 1995–1998, předvstupní – po roce 1998). Pro každou etapu je podle něj význačný určitý repertoár institucí a nástrojů k ovlivňování vývoje zemědělství, úroveň podpor a jejich struktura. Na tuto monografii navazuje několik článků. Latruffe et al. (2008) v rozmezí let 1989–2004 identifikují 5 fází ve vývoji zemědělské politiky Česka (počáteční 1989–1992, liberální 1993–1994, rozvoj a stabilizace 1995–1998, revitalizace 1999–2000 a předvstupní adaptace 2001–2004). Autoři se při jejich fragmentaci opírají především o změny v příjmech a podporách zemědělských subjektů během jednotlivých etap a také o některé zásadní procesy (např. majetkoprávní vyrovnání, sladění české zemědělské politiky se SZP atd.). Dalším článkem je Doucha se Sokolem (1999), kde kromě výše zmíněné etapizace vytvořené v Douchovi et al. (1998) se objevuje etapizace členící transformační období mezi lety 1989–1998 do následujících tří etap: přizpůsobovací nově vzniklým podmínkám – 1989–1993, stabilizační s počátky obratu – 1993–1995, stagnační 1995–1997 s přesahy do roku 1998). Autoři se snažili tuto etapizaci doložit a ilustrovat vybranými ukazateli výrobního, ekonomického a sociálního charakteru (např. HZP, stavem hospodářských zvířat, spotřebou průmyslových hnojiv, počtem pracovníků, majetkoprávními změnami, hektarovými výnosy plodin atd.). Jednotlivé etapy podle nich nelze úsekově oddělit, protože u některých procesů vzájemně splývají. Kučerová s Perlínem (2008) nahlízejí na etapizaci transformačního období z pohledu nejdůležitějších procesů probíhajících na venkově (ve venkovských obcích a krajině, u hlavních aktérů na venkově atd.). V návaznosti na to rozlišují čtyři období ve vývoji venkovského prostředí, konkrétně fázi transformace (1990–1992), fázi stabilizace (1992–1996), fázi strategickou (1997–2004) a fázi rozvojovou (po roce 2004).

Etapizace použitá v rámci této práce je členěna následovně (1989, resp. 1992 – restituce pozemků a majetku v držbě státního statku Chotěboř až 1994, 1995–1999, 2000–30. 4. 2004, 1. 5. 2004–2013). Ta byla vytvořena nejen na základě sledu místních událostí (např. roku navrácení restitucí ze státního statku Chotěboř), ale i v mezinárodním kontextu (např. vstup Česka do EU atd.). Navíc zde bylo zohledněno i generalizované sledování změn v dotování českého zemědělství (např. adaptace agrární politiky Česka na podmínky nastolené SZP EU – paralela s etapizací Pardubické 2006). Do tohoto členění nebyl zařazen jako milník rok 2012 (otevření trhu s půdou pro zahraniční investory – pozn. autora), jelikož nyní není zcela jisté, zdali k tomu v roce 2012 dojde. Řada respondentů oslovených pro účely této práce se k tomu vyjádřila značně skepticky. Byla zde dána přednost průběhu a dokončení Programu rozvoje venkova (dále jen PRV) jakožto zásadního hybatele smýšlení jednotlivých subjektů v zemědělství, a to i v otázkách manipulace s pozemky a financí. Po roce 2013 je budoucnost zemědělství nejasná, tudíž nemá smysl ji (a s ní spojený výzkum) do etapizace zařazovat.

Zemědělská politika se snažila v jednotlivých etapách transformačního období dosáhnout určitých cílů. Jejich náplní bylo především přispět ke „zdrábnému“ přechodu od centrálně plánovaného zemědělství k tržní ekonomice a vytvořit tak novou podobu našeho zemědělství, plně zapojeného a fungujícího v procesu globální integrace. Z počátku 90. let byly zapotřebí podle Věžníka (1995a) především vytvoření trvale udržitelného zemědělství v podmínkách postupné liberalizace světového agrárního trhu, obnova vlastnických práv k půdě a jinému zemědělskému majetku, restrukturalizace a nové rozmístění zemědělské výroby, přizpůsobení se zemědělského sektoru tržním podmínkám a rekonstrukce, modernizace a nové technické a biologické vybavování zemědělství. Ptáček (1996) k tomu přidává nutnost minimalizace negativních dopadů na životní prostředí, ochranu přírody a zlepšování kvality výrobků a nezbytnost dosažení lepší regionální distribuce výroby, která by odrážela jak přírodní, tak i tržní podmínky. Ve druhé polovině let devadesátých a na přelomu 20. a 21. století bylo nezbytné podle Ministerstva zemědělství ČR (2010) zejména dokončení obnovy vlastnických práv k půdě a jinému zemědělskému majetku, dořešení některých vývojových problémů českého agrárního sektoru, eliminace nejzávažnějších vývojových překážek vzniklých v dosavadním průběhu reformy a celková stabilizace sektoru před jeho přizpůsobováním podmínkám EU. Na to bezprostředně navazovaly cíle spojené se vstupem Česka do EU. Konkrétně šlo o co nejrychlejší plošné přizpůsobení agrárního sektoru Česka podmínkám SZP EU ve všech jejích oblastech (strukturální, regionální, environmentální a venkovské politiky EU) a zastavení snižování rozměru českého zemědělství. V posledních letech jsou upřednostňovány především dosažení konkurenceschopnosti v zosílené konkurenci na rozsáhlém evropském trhu, péče o krajinu a rozvoj venkovských oblastí, posílení environmentálních, sociálních a ekonomických principů trvale udržitelného rozvoje českého zemědělství a stabilizace a příprava českého zemědělství na nově vzniklé podmínky po roce 2013.

V návaznosti na výše zmíněné autory lze provést etapizaci se zahrnutím nejdůležitějších procesů (napomáhajících k realizaci výše uvedených cílů) a jejich následků. První etapa probíhající v letech 1989–1994 se vyznačovala: 1) primární transformací zemědělských družstev, 2) privatizací, 3) restitucemi, 4) obměnou dotační politikou, 5) postupnou liberalizací trhu a cen, 6) snižováním zásahů státu do trhu a podpory cen, 7) snížením exportu do zemí východní Evropy, 7) setrvačnými tendencemi (přežíváním některých starých zvyklostí a struktur). Tyto procesy vyústily mimo jiné v restrukturalizaci agrokomplexu, změnu ve formách zemědělských podniků, změnu struktury krajiny, pokles intenzity zemědělství (razantní snížení spotřeby průmyslových hnojiv), pokles celkového objemu produkce a spotřeby zemědělských produktů, pokles stavu hospodářských zvířat, prudký pokles hrubé zemědělské produkce, rapidní úbytek pracovních sil v zemědělství, nedostatečnou pozitivní adaptabilitu na nové podmínky, radikální zhoršení hospodářského výsledku zemědělských podniků a zvýšení podnikové zadluženosti.

Druhá etapa datovaná do období let 1995–1999 byla charakteristická 1) pokračujícími restitucemi, privatizací státních podniků a transformací zemědělských družstev (dále jen ZD), 2) zábořem zemědělské půdy pro dopravní a jiné stavby (např. suburbanizace v okolí Prahy, výstavba dopravních koridorů a obchvatů), 3) další obměnou dotací. Následky těchto procesů představovaly větší prosazení diferenciální renty I¹⁷, návrat úhorů, pokračování restrukturalizace agrokomplexu, narůstání rozdílů mezi strukturou vlastníků zemědělské půdy a jejich uživateli, počátky ve specializaci podniků, pokračování změn ve struktuře podnikových forem (posilování podnikatelské formy obchodních společností na úkor ZD),

¹⁷ Jeleček (1995) uvádí, že jde o mimořádný zisk (relativně lepší výsledek hospodaření) dosahovaný na pozemku s úrodnější půdou ve srovnání se ziskem dosahovaným na jiném pozemku. Předpokladem jejího vzniku jsou přírodní a geografické podmínky zemědělství; má výrazný regionální dopad.

přetváření vzhledu krajiny, další pokles stavu hospodářských zvířat, úbytek zemědělské půdy, další pokles HZP, narůstající ekonomické problémy podniků, další úbytek pracovníků atd.

Třetí etapa vklíněná do rozmezí let 2000–2004 (konkrétně 30. 4. 2004) byla typická 1) dokončením téměř všech restitučních nároků a privatizace státních podniků hospodařících na zemědělské půdě, 2) adaptací agrární politiky Česka na podmínky nastolené SZP EU, 3) dalším rozvojem suburbanizace a staveb dopravní a technické infrastruktury. Jejich konsekvence ovlivnily vymezování méně příznivých oblastí pro zemědělství (dále jen LFA), růst podílu trvalých travních porostů (dále jen TTP) na úkor orné půdy, programy podpory ministerstva zemědělství, životního prostředí a místního rozvoje, nárůst významu bioprodukce, další nárůst rozdílů u uživatelů zemědělské půdy mezi jejím vlastnictvím a pronájmem, pokračování poklesu počtu pracovníků v zemědělských podnicích, přetrvávající vysoká zadluženost zemědělských podniků atd.

Čtvrtá etapa transformace českého zemědělství začíná vstupem Česka do EU a končí rokem 2013 (dokončením PRV). Zahrnuje následující procesy: 1) postupné zvyšování objemu finančních prostředků směřujících ze strukturálních fondů do českého zemědělství během tohoto období (vše nasvědčuje tomu, že nedosáhne 100 % úrovně podpory zemědělců v Rakousku či Německu – pozn. autora), 2) internacionalizační a globalizační vlivy v zemědělství, 3) uvolnění trhu se zemědělskou půdou, 4) zpřísnění standardů v českém zemědělství (např. v oblasti pohody zvířat, bezpečnosti a kvality potravin), 5) zabránění opouštění zemědělské půdy, 6) restrukturalizace a modernizace zemědělství a potravinářského průmyslu. Ty mají na svědomí další pozměnění podoby agrokomplexu, zánik některých zemědělských podniků, zpřesňování vymezení LFA, pokračování zalesňování a zatravnění orné půdy, omezování počtu pracovníků a rozvoj multifunkčního zemědělství, omezené možnosti domácích producentů ve srovnání se zahraniční konkurencí, nárůst vlivu diferenciální renty I, značnou manipulaci s pozemky (zvyšování podílu vlastní půdy na úkor pronajímané) atd.

3.3.2 Celkové zhodnocení zemědělství v letech 1989–2013

Během období transformace bylo zapotřebí provedení řady důležitých procesů (viz výše v textu) ve všech oblastech našeho zemědělství z hlediska nápravy křivd a nesrovnalostí z minulosti a přizpůsobení se nově nastalým podmínkám. Následující text „stručně shrne“ tyto procesy, příčiny jejich zavedení, jejich dopady a následky na zemědělství v Česku.

Transformace zemědělského sektoru je podle Douchy (1993, s. 115) chápána „ze dvou časově a věcně provázaných pohledů. V první řadě se jedná o majetkoprávní aspekt transformace zemědělství, tj. obnovení majetkových práv k půdě a jinému zemědělskému majetku a na tomto základě vznik nových privátních podniků. Dále se jedná o sociálně-ekonomický aspekt transformace, který je spojen s novým využitím a alokací zdrojů (půdy, práce, kapitálu) a s vlastní restrukturalizací zemědělské výroby.“ Zemědělská politika se v těchto letech podle Věžníka (1995a) zaměřila nejen na obnovu vlastnických práv k půdě a jinému zemědělskému majetku, ale i na restrukturalizaci a nové rozmístění výroby, přizpůsobování sektoru novým tržním podmínkám, údržbu a zvelebování venkovské krajiny, modernizaci a nové technicko-biologické vybavení zemědělských podniků.

3.3.2.1 Majetkoprávní aspekt transformace zemědělství

Na základě zákonů¹⁸ přijatých na počátku 90. let a jejich pozdějších novelizací probíhaly v zemědělství tři specifické transformační procesy: 1) restituce soukromého vlastnictví půdy a ostatního zemědělského majetku, 2) majetkoprávní transformace zemědělských družstev a 3) privatizace státního zemědělského majetku. První dva transformační procesy budou z hlediska srozumitelnosti vysvětleny níže v textu a třetímu z nich společně s restitucemi po státních statcích bude věnována větší pozornost v 5. kapitole.

Rozhodující podnikatelskou formu v zemědělství do konce roku 1989 představovala JZD (viz obrázek č. 3). Ta obhospodařovala kolem 65 % zemědělské půdy Česku. Společně s JZD byly převažující formou podniků v období před rokem 1990 státní statky (viz 4. kapitola). Ty obhospodařovaly kolem 30 % zemědělské půdy. Soukromí zemědělci v této době podle Trnkové (2001) obhospodařovali jen necelá 0,4 %¹⁹ zemědělské půdy, a to zejména v horších přírodních podmínkách Beskyd, kde za hlavní faktor Jančák a Götz (1997) považují vliv blízkosti Polska a jeho zemědělské politiky. V průběhu majetkoprávní transformace lze rozlišovat období tzv. primární transformace, do něhož se soustředily základní změny: do roku 1991/92 rehabilitace a restituce, v letech 1992–1993 transformace zemědělských družstev a v letech 1994–1995 privatizace státního majetku (Věžník 1995a). Po těchto základních majetkových změnách probíhají procesy tzv. sekundární transformace směřující zpravidla ke koncentraci výroby anebo majetku, či ke změně právní podstaty podniků.

Na základě zákona č. 42/1992 Sb. proběhla u JZD v období 1992–1993 majetkoprávní transformace, spojená s jejich přeměnou na nové podnikatelské subjekty²⁰; namnoze šlo o formální změnu. Družstevní forma vlastnictví tak postupně začala přecházet na formu obchodních společností (společnosti s ručením omezeným – dále jen s. r. o. – a akciové společnosti – dále jen a. s.), především z důvodu jednoduššího způsobu vedení podniku. K tomu se po roce 1994 podle Trnkové (2001) připojila reakce ZD na blížící se termín pro vypořádání jejich majetkových závazků vůči oprávněným osobám. Naproti tomu však podstatná část ZD podle ní hledala východisko z jejich zadluženosti²¹ při zachování družstevního statusu tím, že v nově vzniklém družstvu byly všechny obhospodařované majetkové podíly vlastněny pouze členy. Jedním z hlavních důvodů tohoto postupu byla převaha sociálního hlediska u vlastníků ZD (snaha zachovat pracovní místa) nad ekonomickým hlediskem (dlouhodobá ziskovost), jakožto stěžejního cíle manažerů obchodních společností. ZD jsou i přes výše zmíněné snahy podle Divily (2004) nejohroženější kategorií podniků z hlediska transformační zadluženosti (jejich objem u ZD v roce 2003 přesahoval 50 %). Podle Veinerta (2001) se ukázalo, že transformace byla v sektoru zemědělství uskutečněna příliš razantně a necitlivě. V praxi se podle něj projevila známá „schizofrenie“ odpovědných orgánů při volbě mezi potřebou levných potravin a požadavky ekonomické prosperity zemědělců, které by se projevil v růstu cen potravin. Takto zvolená cesta vyústila ve ztrátovost většiny zemědělských podniků, což společně s jejich zátěží ohledně transformačních dluhů, vedlo k problémům s jejich dalším financováním a výsledně k jejich dalšímu zadlužování. „Vysoká zadluženost je poněkud specifickým rysem zemědělství v České republice, v porovnání s ostatními středoevropskými zeměmi,

¹⁸ Podle Douchy (1993, s. 118) se jedná „zejména o tyto zákony: rehabilitační zákony (1990), zákon o malé privatizaci (1991), zákon o velké privatizaci (1991), zákon o půdě (1991), zákon o transformaci družstev (1992) a tzv. „sankční zákon“ (1993)“.

¹⁹ Naopak Jančák a Götz (1997) uvádějí, že soukromí zemědělci obhospodařovali cca 4 % zemědělské půdy. To lze vysvětlit odlišnými zdroji dat, používajícími rozdílná kritéria pro zařazení subjektů do výzkumu, z nichž každý z autorů vycházel.

²⁰ Naproti tomu v Rumunsku podle Turnocka (1998) došlo při strukturálních změnách v zemědělství v transformačním období k opětovnému převzetí družstevní zemědělské půdy rolníky. To podle něj zde vedlo k likvidaci družstevního zemědělství.

²¹ Zadluženost SHR a PPO je podle Veinerta (2001) vyjádřena podílem cizích zdrojů na celkovém jejich kapitálu.

jejichž předreformní dluhy byly splaceny v průběhu transformačního procesu, často za podpory státu (např. v bývalé NDR)“ (Pardubická 2006, s. 37).

Hlavní problémy spojené s transformací družstev podle Divily (2004) byly 1) vysoký objem nevypořádaných majetkových podílů oprávněných osob, které nejsou členy družstev ani jejich právních nástupců a neprovozují zemědělskou činnost, 2) nemožnost rozdělení majetku oprávněnými osobami, čemuž bránila scelenost pozemků, neboť původně rozoráné meze nešlo stanovit jako obnovené hranice navrácených pozemků bez jejich nového vyměření. Kaulich (2007, s. 93) upozorňuje na problémy s navrácenými pozemky, které byly „v důsledku vytváření velkých půdních celků a rušení cest v minulém režimu často nepřístupné a samozřejmě vlastnický rozdrobené.“ Noví vlastníci se tak podle něj nemohli ujmout výkonu svých práv, což znamená, že na svých pozemcích nemohli sami hospodařit. Byli tak mnohdy nuceni ponechat je v nájmu, navíc nájemci, kterého si nemohli zvolit. Silně nevyhovujícím je podle Trnkové (2001, s. 68) fakt, že „cca 60-80 % majetku většiny zemědělských družstev tvořily před transformací velkokapacitní stáje, mechanizace pro velkovýrobní technologie, silážní žlaby, hnojiště, zpevněné cesty apod.“ To znamenalo potřebu značných investic k jimi získanému majetku. Mezi další problémy, vycházející z mezer, nesrovnalostí či neexistence v zákonech, řadí Homolková a Homolka (1993) účinky zápisu do obchodního rejstříku²², úpravu členství při transformaci, stanovení a nakládání s členskými podíly a užívací vztah k půdě.

„Zákon č. 229/1991 Sb., o půdě stanovil podmínky, rozsah postup a lhůty k uplatnění nároků na vrácení majetku a půdy, které byly odebrány po únoru 1948 zestátněním či byly zabaveny rozhodnutím socialistických soudů původním vlastníkům. Realizaci tohoto opatření měly zajistit pozemkové úřady²³“ (dále jen PÚ) (Němec 2004, s. 114). Restituční procesy navrátily zemědělskou půdu původním vlastníkům obhospodařujícím danou půdu před rokem 1948, případně jejich potomkům, avšak byly značně pomalé. Příčin jejich pokulhávajícího tempa bylo podle Jelena (1993) několik: 1) obrovský rozsah restitucí nemovitého zemědělského majetku, 2) pomalý tok podkladů mezi katastrálními úřady (zpracovatel objednávek na identifikaci majetku, poskytovatel podkladů pro privatizaci majetku státu atd.) a okresních pozemkových úřadů (rozhodoval o vydání či nevydání restitucí žadatelům), 3) rozptýlenost podkladů dokládajících vlastnickou oprávněnost osoby po různých archívech či nemožnost jejich dohledání (zničení), 4) velké množství sporných míst v zákoně o půdě, jejichž výklad byl nejednoznačný, 5) nedostatečná kapacita pozemkových úřadů, 6) nedostatečné technické vybavení pozemkových úřadů výpočetní a další technikou, 7) nedostatečné finanční prostředky na pozemkové úpravy, ze kterých se hradí i nezbytné náklady na restituce (např. identifikace parcel) a 8) legislativně nedořešený proces restitucí. Trnková (2001) uvádí, že restitučním správním řízením bylo na konci roku 2001 vydáno cca 1,3 mil. ha zemědělské a lesní půdy (ukončení téměř 98 % veškerých restitučních případů). Restituce vedly ke zvýšení počtu zemědělských podniků při současném snížení jejich průměrné velikosti.

V současnosti je struktura držby zemědělské půdy následující (viz příloha 6 a obrázek č. 3)²⁴. Cca 23 % zemědělské půdy obhospodařují zemědělská družstva, jejichž podíl je dle Bičíka s Jančákem (2005) nízký v těch okresech, kde před rokem 1990 měly dominantní postavení státní statky. Ty obhospodařovaly zemědělskou půdu získanou státem po odsunu Němců. Jde především o pohraniční okresy od Tachovska

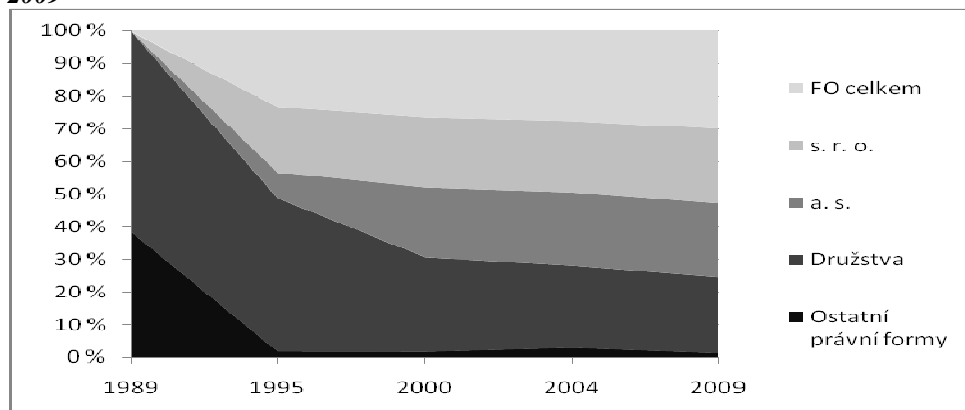
²² Homolková a Homolka (1993) uvádějí, že ZD před zápisem do obchodního rejstříku byla způsobilá k právům i k právním úkonům; naproti tomu však byla považována za subjekty ekonomicky nestabilizované, tudíž měly problém se získáním úvěru atd.

²³ Hlavním úkolem PÚ bylo v návaznosti na Jelena (1995) mimo jiné i organizování a provádění pozemkových úprav.

²⁴ V porovnání s velikostí strukturou subjektů v českém zemědělství obhospodařují podle Baňského (2011) zemědělské subjekty s průměrnou výměrou méně než 3 ha více než polovinu zemědělské půdy Bulharska, Rumunska a Polska.

až po Liberecko. Dalších 45 % obhospodařují bez výraznějšího regionálního uspořádání obchodní společnosti. SHR hospodaří téměř na 30 % zemědělské půdy, přičemž se soustřeďují do úrodných oblastí středních Čech (okolí Prahy, Kladensko a Poohří) a oblastí, kde převládající formou zemědělského hospodaření byly před rokem 1990 státní statky (severozápadní Čechy). Tato forma hospodaření se podle Turnocka (1998) během 90. let 20. století značně rozvíjela v celé východní Evropě.

Obr. č. 3: Vývoj podílu jednotlivými podnikatelskými subjekty obhospodařované zemědělské půdy v rozmezí let 1989–2009

Poznámka: Prahovou hodnotou pro zařazení podnikatelského subjektu do šetření v letech 1989 a 1995 byla výměra od 3 ha zemědělské půdy. Od roku 2000 byly do šetření zahrnuty i subjekty mající alespoň 1 ha zemědělské půdy.

Zdroj: Trnková (2001b, tab. 5/1), ČSÚ (1996, tab. 021), Ministerstvo zemědělství ČR (2001, tab. T2.1/05), Ministerstvo zemědělství ČR (2005, T4.1/01), Ministerstvo zemědělství ČR (2010, T6.1/01), vlastní zpracování

Nově se transformující zemědělskou společnost opustila řada schopných pracovníků, neboť ti hledali uplatnění v jiných, více perspektivních oborech (průmysl, služby). Naproti tomu se ve vlastnické struktuře, na rozdíl od roku 1989, začala utvářet rostoucí skupina SHR. Většinou se jednalo o restituenty zemědělského majetku a pozemků po státních statcích a JZD. Soustřeďují se zejména do míst s méně schopným managementem v transformujících se a privatizujících se podnicích (Bičík, Jančák 2005). Počet SHR mohl být mnohem vyšší, avšak proti byly nejen historické souvislosti, ale i několik neodmyslitelných faktů, např. získávání nazpět nepoužitelné techniky, zdevastovaných budov se starou a nefunkční technologií atd. Podle Douchy et al. (1998) a Trnkové (2001) nedílnou úlohu sehrály i makroekonomické příčiny projevující se v nízké výnosnosti zemědělského podnikání. Centrálně plánované zemědělství trvající čtyři dekády přispělo k odtržení vazeb mezi zemědělci a půdou, tudíž spousta restituentů (synů a vnuků původních majitelů pozemků) neměla o zemědělskou činnost zájem. Mnoho z restituentů bydlelo v jiných lokalitách; podle Jecha (2008) se jednalo o potomky sedláků (kulaků) vystěhovaných na mnohakilometrové vzdálenosti od místa jim odebraného zemědělského majetku. Navíc při restitucích docházelo ke střetům ze strany družstva k nově se utvářejícím SHR se škodami na majetku a zdraví. Dalšími překážkami byly věk a zdravotní stav restituentů, který neumožňoval obhospodařovat dané pozemky, nebo nutnost značných investic, prakticky nemožnost získání bankovních úvěrů a malý rozsah získaného majetku v restitucích, na kterém se nevyplatilo či nechtělo začínajícím farmářům hospodařit. Navíc Turnock (1998) upozorňuje na hojně se objevující nízkou odbornou znalost a nedostatečné manažerské schopnosti nových nabyvatelů zemědělského majetku ve všech východoevropských zemích. To vedlo velké množství nabyvatelů zemědělského majetku k jeho pronájmu některé z nově se utvářejících forem zemědělských subjektů (PPO a SHR). Přitom se upřednostňovaly zejména PPO a SHR z blízkého okolí pronajímatele nebo úzké vztahy mezi pronajímatelem a nájemcem.

Jak je patrné, celý restituční proces byl delší a složitější, než se původně předpokládalo a některé jeho aspekty zůstávají otevřené doposud. To potvrzuje ve svém článku i Ptáček (1996, s. 127) podle nějž byly zemědělské restituce „nejvíce problematickým zásahem do zemědělství po roce 1989.“

3.3.2.2 Trh s půdou a příklady zásadních institucí

České zemědělství je specifické jedním z nejvyšších podílů najaté půdy²⁵. V průměru v roce 2009 činil tento podíl podle Medonose et al. (2009) 79 %²⁶ (v EU v roce 2007 pouze 46 %). Největším podílem pronajaté půdy se v Česku obecně vyznačují velké obchodní společnosti a ZD. Ty si podle Němce s Kučerou (2007b) pronajímají zemědělskou půdu především od fyzických osob, obcí a různých institucí, případně Pozemkového fondu ČR. Příčinou vysokého podílu najaté půdy jsou podle Medonose et al. (2009):

- 1) Cena nájemného v Česku (46 EUR/ha v roce 2008), pohybující se výrazně pod hodnotami udávanými pro státy EU-15 (nejméně 126 EUR/ha ve Švédsku v roce 2008). Naproti tomu došlo podle nich k nárůstu ceny pachtovného, kdy ještě před vstupem do EU činil průměrný pacht okolo 1 % ceny půdy, v současné době je více jak 2 %, výjimkou ovšem nejsou ani ceny nájmu ve výši 3–5 % z ceny najímané půdy (vyskytují se prostorové odlišnosti v cenách za pronájem v závislosti na kvalitě půdy a konkrétních místních podmínkách – více podniků působících v jednom katastru atd.). Nárůst ceny pachtovného nastal podle Medonose et al. (2007) v důsledku zavedení systému přímých plateb. V Česku došlo po přijetí SZP nejen k růstu příjmů zemědělských podnikatelů, ale také ke zvýšení cen jednotlivých vstupů.
- 2) Nedostatečně rozvinutý prodej zemědělské půdy, zejména v prvních letech transformace. To Němec (2001) přisuzuje nízké výnosnosti kapitálu v zemědělství, časté nepřístupnosti a neoznačenosti jednotlivých parcel, nedokončeným restitucím, nízké informovanosti o prodeji půdy, neochotě bankovního sektoru poskytovat úvěry na nákup zemědělské půdy, monopolnímu ovlivňování nízkých sazeb nájemného (u PPO), značné zadluženosti podniků (absence finančních zdrojů na koupi půdy), nerealizování prodeje téměř 500 tisíc ha státní půdy a značné roztržitosti parcel mezi jejich vlastníky²⁷. Medonos et al. (2007) mluví o počtu cca 3 milionů vlastníků, kdy na každého z nich připadá v průměru 1,4 ha zemědělské půdy. Mezi tyto faktory navíc Němec (2004) řadí absenci psychologického fenoménu – pocitu vlastnictví půdy (vlastnictví půdy není podle něj měřítkem úspěšnosti stále více se snižujícího počtu zemědělců). Latruffe et al. (2008) zdůrazňují také vliv složitých vlastnických vztahů v pohraničí. Od roku 2002 (viz příloha 5) však došlo k oživení trhu s půdou, a to především podle Němce s Kučerou (2007a, 2007 b, 2008), zásluhou zvýšení podpor a dotací z EU²⁸ (SAPS²⁹, dotace na LFA³⁰ a agroenvi), legislativních úprav prodeje pozemků

²⁵ „Nejvyšší podíl pronajaté půdy vykazují zemědělské podniky na Slovensku (90,9%), dále v Česku (83,8 %), v Bulharsku (83,0 %) a na Maltě (80 %)“ (Medonos et al. 2009, s. 27).

²⁶ Hamza a Miksó (2007) uvádí, že v Maďarsku činí podíl pronajaté půdy cca 52 %. V posledních letech (především před vstupem Maďarska do EU) dochází oproti Česku k jejímu postupnému navyšování. Hlavní příčinou jsou podle nich chybějící kapitál, zvyšující se podíl dotací do zemědělství a nezdánitelnost nájemních smluv uzavíraných na více než 5 let (umožňují uzavírání úvěrů). Do budoucnosti autoři předpokládají vyšší procentuální nárůst cen nájemného oproti cenám pozemků.

²⁷ Údaje získané v Hamzovi a Miksóvi (2007) vypovídají o podobné situaci panující v Maďarsku po majetkoprávním vypořádání. Konkrétně se zde vyskytuje též velmi rozdrobená držba půdy u jejích restituentů (průměrná držba zemědělské půdy po její privatizaci na 5,6 mil ha činí 2,2 ha zemědělské půdy na jednoho vlastníka).

²⁸ Sikorska et al. (2007) uvádí odlišný trend probíhající v Polsku, kdy v období před vstupem Polska do EU došlo ke stagnaci trhu se zemědělskou půdou (v roce 2003 bylo množství nakoupené a prodané zemědělské půdy o cca 6% nižší než v roce 2002). Důvodem podle něj byly očekávané změny v zemědělské politice (přímé dotace na ha zemědělské půdy) vedoucí ke zvýšení cen pozemků.

ve vlastnictví státu, podpor z Podpůrného a garančního rolnického a lesnického fondu (dále jen PGRLF) v rámci programu PŮDA³¹ a pozemkových úprav prováděných po roce 2003 na základě zákona č.139/2002 Sb. a s tím souvisejícím snížením tržní ceny zemědělských pozemků. Mezi další faktory, které ovlivňují trh se zemědělskou půdou po vstupu Česka do EU Bašek et. al (2010) řadí: 1) pokračující privatizaci státní půdy a restituce půdy za zvýhodněných podmínek nákupu půdy z Pozemkového fondu České republiky (dále jen PF ČR – postupně slábnoucí faktor), 2) částečnou liberalizaci trhu s půdou, resp. podmínky pro nákup půdy cizími občany³² a 3) podporu a nákup soukromé zemědělské půdy prostřednictvím PGRLF (do roku 2012). To podle Medonose et al. (2009) vedlo ke zvyšujícímu se podílu obhospodařované vlastní půdy, stimulovanému dvěma hlavními podnikatelskými faktory: 1) prodej státní zemědělské půdy se zvýhodněním zemědělců, kteří hospodaří na prodávané nebo přilehlé půdě, 2) zájem hospodařit na vlastní půdě a eliminovat část podnikatelského rizika (riziko vyplývající ze špatně uzavřené nájemní smlouvy, předčasné výpovědi apod.). Hospodaření na vlastní půdě se podle Medonose et al. (2007) stává významným stabilizačním faktorem každého podnikání v zemědělství i s ohledem na poskytování finančních podpor.

Naproti tomu Sklenička et al. (2007) a Sklenička et al. (2009) považují za hlavní příčiny ostrých rozdílů mezi vlastnictvím a užíváním půdy fragmentaci vlastnictví (rozptýlenost parcel vlastníků v rámci jednoho i více katastrů), nepřístupnost velké části pozemků cestami, nevhodnou velikost a tvary parcel vlastníků, přesun pracovníků ze zemědělství do průmyslu mezi roky 1950–1990 a současný rozpor mezi malými vlastnickými pozemky a velkoplošnou zemědělskou mechanizací, odvodněním i závlahami. „V současné době zřejmě nejvhodnějším a nejkompexnějším nástrojem pro ochranu přírodního prostředí, tvorbu krajiny i rozvoj venkova jsou pozemkové úpravy. Díky pozemkovým úpravám je možno efektivně vyřešit často dosud velmi nepřehledné vlastnické vztahy, prostorově a funkčně nově uspořádat pozemky a zajistit jejich přístupnost“ (Pivcová 2007, s. 97). Navíc podle Skleničky et al. (2007) a Skleničky et al. (2009) pozemkové úpravy slouží pro úpravu velikosti a tvarů pozemků v zájmu efektivnosti držby.

„Vysoký podíl pronajímané půdy má několik zásadních a nepříjemných důsledků 1) vede k obecně horšímu vztahu k půdě a krajině a k nezájmu o investice do zlepšování půdy či do úprav, které by směřovaly k větší ekologické odolnosti krajiny, 2) vede ke snaze zemědělců půdu nakupovat. Většina farmářů (zvláště těch menších) však k tomu nemá dostatek prostředků a navíc se dnes podstatná část majitelů (restituentů) nechce půdy zbavovat. S tím souvisí i všeobecná obava zemědělců z budoucího otevření trhu s půdou pro cizince – občany EU. 3) vysoký podíl pronajímané půdy vede ke komplikacím při změnách využití ploch (druhu pozemku, kultury), zejména z důvodů zvýšené administrativní a organizační náročnosti („transakční náklady““ (Kabrdá, Jančák 2007, s. 54).

²⁹ Zjednodušený systém přímých plateb uplatněný v Česku pro čerpání finančních prostředků z EU je označován jako tzv. režim jednotné platby na plochu (SAPS – *single area payment scheme*).

³⁰ Méně příznivé oblasti (LFA – *less favoured areas*).

³¹ Tento program podle Medonose et al. (2009) probíhal mezi lety 2004 a 2009 a podporoval nákup a prodej soukromé půdy zemědělskými podnikateli zvýhodněným úrokem se splatností 20 let.

³² „Ačkoli existuje legislativní omezení pro nákup půdy cizincům z EU (fyzickým osobám), byla část zemědělské půdy po roce 2004 nakoupena subjekty, jejichž kapitál či vlastníci pocházejí ze zahraničí či z nezemědělského prostředí.“ (Bašek et al. 2010, s. 18). Podniky v úplném nebo částečném zahraničním vlastnictví cizinců obhospodařují podle nich 6,4 % zemědělské půdy v Česku (týká se zejména pohraničních a úrodných regionů).

Z celoevropského pohledu Buday (2007) upozorňuje na fakt, že trh s půdou patří k trhům nejvíce odolávajícím sjednocení v rámci EU. Jako důkaz udává sedm let trvající přechodné období od roku 2007, kdy je česká, popř. slovenská půda nedostupná pro zahraniční investory. Sedmileté přechodné období je podle Baňského (2011) nastaveno i v dalších zemích přistoupivších v roce 2004 do EU (např. Litva, Lotyšsko, Estonsko). Naproti tomu v Polsku dle něj není toto období sedmileté, ale dvanáctileté, jelikož zde panovaly značné obavy z masivního nákupu levné polské půdy. Autor však vyvrací tyto pochybnosti, protože zahraniční investoři (zejména z Německa) v období před vstupem Polska do EU nakoupily do svého vlastnictví jen zlomek z jimi obhospodařované půdy (v roce 2002 se jednalo o cca 327 600 ha obhospodařované zemědělské půdy).

K provádění řady procesů během transformačního období (např. prodej a koupě zemědělské půdy a nemovitostí atd.) bylo nově zřízeno několik zásadních institucí, jejichž činnost byla nezbytná pro zdárný průběh tohoto složitého přechodu. Mimo výše zmíněné PÚ (viz podkapitola 3.3.2.1) patří mezi nejvýznamnější z nich PF ČR, založený v roce 1991 (o něm bude více zmíněno v kapitole 5), PGRLF³³ fungující od roku 1994, katastrální úřady³⁴ (dále jen KÚ) zřízené v roce 1992, Agrární komora ČR³⁵ (dále jen AK ČR) založená v roce 1993 a Státní fond tržní regulace³⁶ (dále jen SFTR) zřízený v roce 1993.

3.3.2.3 Základní rysy a problémy transformačního období

Jestliže se na zemědělství podíváme s odstupem dvaceti let od začátku transformace, můžeme konstatovat, že se funkce zemědělství během tohoto období přeměnila z funkce ryze produkční na podporu zemědělské multifunkčnosti a krajinotvorné funkce. Důvodem byla nutnost poklesu intenzity českého zemědělství v tržním hospodářství a v souvislosti s integrací Česka do EU, při současném zvýšení produktivity práce. To je logickým vyústěním situace nastalé po roce 1989, kdy bylo přibližně 60 % území Česka zemědělsky obhospodařováno, čemuž zdaleka neodpovídají průměrné přírodní podmínky panující na našem území. Tomu bylo přizpůsobeno i směřování dotačního systému postupně zaváděného v průběhu 90. let. Po vstupu Česka do EU je navíc tento systém založený na podpoře konkrétních projektů od jednotlivých žadatelů. Dochází zde též k úbytku orné půdy. Ten je během 90. let i po roce 2000 zapříčiněn nejenom jejím postupným zatravňováním a zalesňováním, ale i suburbanizační výstavbou, nutností výstavby dálniční sítě, včetně napojení na evropskou síť, trvalým nárůstem ploch chráněných území a přesunem rozsáhlých vojenských prostorů nazpět k civilnímu využití, např. lesů a luk (Bičík s Jančákem 2005).

Za nejvýraznější rys transformačního období považují Bičík s Jančákem (2005) rozevírání nůžek v objemu produkce a jejím přepočtu na hektar zemědělské půdy mezi nejúrodnějšími oblastmi Česka a podhorskými, resp. horskými oblastmi, k čemuž značným způsobem přispělo zrušení diferenciálních příplatků. Dalšími typickými rysy pro transformaci z hlediska využívání půdy jsou podle nich 1) nepřiměřený objem a intenzita zemědělství v některých regionech (např. Vysočina), 2) odlišný potenciál přeměny méně kvalitní zemědělské půdy na nezemědělské způsoby využití (zatravňování a zalesňování orné půdy), 3) nižší péče o půdní fond (nižší aplikace statkových hnojiv vedoucí k rapidnímu úbytku humusu

³³ PGRLF podle Fritzové (1995b) umožňoval poskytování úvěrů a zvýhodněných půjček na investice zemědělským podnikům pomocí obchodních bank a poskytování záruk místo nich.

³⁴ KÚ byly podle Němce (2004) pověřeny registrací půdního vlastnictví a správou katastru nemovitostí ČR, navíc napomáhaly při vyřizování restituční a privatizační půdy.

³⁵ AK ČR byla podle Věžníka (1995a, s. 5) „zřízena k podpoře podnikatelských aktivit v zemědělství, potravinářství a lesnictví, k ochraně zájmů a zajišťování potřeb svých členů“.

³⁶ Hlavním úkolem SFTR podle Čekalové (1997) byla stabilizace agrárního trhu, k čemuž měly sloužit minimální garantované výkupní ceny za komodity a sazby vývozních subvencí.

v půdě), 4) ponechávání orné půdy ladem a její postupné samovolné zatrávnění. V oblasti ekonomiky a zaměstnanosti považují za základní rysy zejména:

- 1) pokles podílu zemědělství na hrubém domácím produktu (dále jen HDP) na zhruba 3 %, což bylo příčinou podle Podestáta (2003) nutnosti vyrovnání našeho zemědělství s liberalizací cen vstupů a potravinářského zboží a snížením státních dotací. Tento vývoj podle něj vyústil v období výrazné recese, která byla patrná až do roku 1994 a projevovala se následujícími příznaky: a) poklesem produkce, b) poklesem domácí spotřeby, c) porušením rovnováhy mezi produkcí a spotřebou.
- 2) výrazný úbytek pracovníků v zemědělství (viz příloha 8), kdy Spěšná et al. (2009) a Bašek et al. (2010) uvádějí, že se zaměstnanost v zemědělství v období 1989–2009 snížila na necelou čtvrtinu (120,2 tisíc osob)³⁷. Dynamický pokles pracovníků v zemědělství probíhal především v první polovině 90. let minulého století. Horská se Spěšnou (1994) upozorňují, že na konci roku 1993 byl zaznamenán cca 51 % pokles počtu pracovníků oproti roku 1989. Ten byl podle Bičíka s Götzem (1996, s. 245) „ovlivněn především předimenzovaností státních statků pracovními silami (často s nejnižší kvalifikací a vzděláním)“. Zato Věžník (1995b) tento klesající trend zdůvodňuje a) likvidací tzv. sociální zaměstnanosti, neboť zemědělské podniky musely projevit snahu o zvýšení produktivity práce, b) narůstajícím poklesem objemu průmyslové výroby, který se projevil nezájmem o subdodávky a služby v rámci přidružených výrob u zemědělských podniků. Naproti tomu Čekalová (1997) zdůvodňuje takto razantní úbytek pracovních sil malou atraktivností odvětví v očích zejména mladých perspektivních pracovníků a nízkou úrovní mezd oproti ostatním sektorům národního hospodářství (jen v období mezi lety 1989 a 1992 poklesla podle Douchy [1993] parita mezd mezi zemědělstvím a průmyslem ze 105,1 na 89,5 a vykazovala stále sestupnou tendenci). Ze zemědělství odcházeli převážně pracovníci v důchodovém věku a zaměstnanci pracující v mimozemědělských činnostech (přidružených výroбах), dále pak pracovníci s nízkou kvalifikací. Docházelo však i k odchodu mladých a perspektivních pracovníků do jiných mnohem více perspektivních odvětví (služby). K úbytku pracovních sil dochází i v současné době. To potvrzují výsledky šetření provedeného Majerovou et al. (2010) i údaje uvedené v publikaci Ministerstvo zemědělství ČR (2010). Tyto zdroje mimo jiné poukazují na nedostatečnou vzdělanostní úroveň zemědělských pracovníků a pokračující trend stárnutí zemědělské populace. Důvodem jsou především neatraktivnost a náročnost odvětví a jeho špatné finanční ohodnocení oproti ostatním odvětvím národního hospodářství (viz výše v textu). S úbytkem pracovních sil souvisel další základní rys transformačního období, tím bylo zvýšení produktivity práce (dvojnásobný růst oproti roku 1990, zejména v rostlinné výrobě).

Benešová (1998) k tomu přidává další ekonomický rys a to restrukturalizaci HZP, díky níž došlo během 90. let k rapidnímu poklesu HZP na úroveň necelých 74 % jejího stavu z roku 1989. To bylo spjato především se závěrem totalitního období, kdy se zásadním způsobem snížil objem i podíl nezemědělských podniků, což bylo na konci 80. let velmi podstatným zdrojem příjmů. Za celé období od roku 1989 do roku 2006 poklesla podle Poláčekové et al. (2008, s. 10) „hrubá zemědělská produkce o 35 %, z toho rostlinná produkce o 25 % a produkce živočišné výroby o 42 %“. V roce 2009 činil podle Bašky et al. (2010) podíl živočišné produkce v průměru šesti let (období mezi lety 2004–2009) pouze 45,7 % na celkové zemědělské

³⁷ Hamza a Tóth (2007) poukazují ve svém článku na podobný trend probíhající v Maďarsku, kdy v roce 2005 zde pracoval v zemědělství pouze 28% stav pracovníků z roku 1990.

produkci. Hlavní příčinou tohoto poklesu (v období let 2001–2003 se živočišná produkce na celkové zemědělské produkci podílela 49,7 %) je podle něj v posledních letech pokles objemu živočišné produkce, především pak vepřového masa. Doucha et al. (1998) nahlíží na transformační období z hlediska zemědělské politiky. Jako trvalé rysy v tomto období označuje 1) relativní finanční úspornost politiky danou omezenými rozpočtovými možnostmi, ale i slabší vyjednávací pozicí zemědělců, 2) nestabilitu zemědělské politiky u společenské objednávky veřejného zboží ze zemědělství, 3) centralizované uplatňování politiky, bez výraznějšího uplatnění regionálních přístupů, 4) „neprogramové“ pojetí nástrojů politiky, jejichž poskytovaná podpora není podmíněna např. plněním environmentálních požadavků, 5) orientace zemědělské politiky především na výrobce a obchodníky, méně na spotřebitele. Za další rys transformace zemědělství, charakterizovaný majetkoprávními procesy a následnou koupí a pronájmem půdy, považuje Ministerstvo zemědělství ČR (2010) vysokou koncentraci výrobních zdrojů v zemědělské výrobě. Struktura zemědělských podniků vypadá tak, že cca 75 % zemědělské půdy obhospodařuje 5 % zemědělských podniků, což představuje extrémní duální strukturu zemědělství srovnatelnou pouze se Slovenskem. Navíc v souvislosti s tím je nutné vzít v potaz, že většina půdy je v českých zemědělských podnicích pronajímána (viz podkapitola 3.3.2.2). Trnková (2001) přidává ještě pohled ze sociálního hlediska a upozorňuje na vliv transformace na všechny oblasti lidského konání, což podle ní pozitivně i negativně ovlivňovalo životní způsob obyvatel a jejich základních potřeb.

Přechod od centrálně plánovaného zemědělství k tržním podmínkám s sebou nesl mimo jiné celou řadu problémů v oblasti odbytu, struktury, výkonnosti, velikosti, nákladovosti a sociálních dopadů. Jednou z velkých komplikací tohoto období byly podle Bičicka s Jančákem (2005) změny dotačního systému³⁸ a cenový šok na trhu potravin v prvních letech transformace. Ty ovlivnily rychlý nárůst cen zemědělských produktů, což vedlo k prudkému poklesu jejich skutečné spotřeby. Omezené možnosti vývozu zemědělských komodit do EU spolu s rozpadem SSSR a jeho faktickou neschopností platit za dodávky potravin vedly od počátku 90. let k výraznému poklesu vývozních možností československého a později i českého zemědělství. Dalšími neduhy byly nepřiměřené investice zemědělců do intenzifikace zemědělství před rokem 1989. Transformace tak během 90. let vedla podle Trnkové (2001) k zadluženosti a hlubokým problémům vedoucím v řadě případů k existenčním problémům velké části zemědělských podniků. U řady subjektů došlo podle Horské se Spěšnou (1994, s. 13) k likvidaci „sociálních aktivit těchto podniků (příspěvky k důchodům, starobní péče, předškolní zařízení, výstavba bytů, doprava, kultura aj.).“ Navíc hned zkraje devadesátých let došlo k obrovskému rozevření nůžek mezi cenami zemědělských výrobců a cenami vstupů do zemědělství, které pokračuje přes celé období transformace. Veinert (2001) uvádí, že zatímco se ceny zemědělských výrobců v období let 1989 a 2000 zvýšily o cca 50 %, tak ceny vstupů do zemědělství vzrostly o cca 250 %. To vše vedlo ke snížení počtu prvovýrobců a výraznému snížení intenzity zemědělství (pokles užívání intenzifikačních faktorů – pesticidů, krmných směsí, průmyslových hnojiv atd.), což se odrazilo ve výnosech jednotlivých plodin a přispělo i k poklesu stavu hospodářských zvířat (zejména skotu³⁹). Restituenty nově nabytý majetek vedl k tzv. sociální stratifikaci venkova, kdy se tyto subjekty staly majetnými a rázem tak byly obětí závidy a nepřejícnosti některých spoluobčanů. Následkem byly mnohdy značné sociální problémy (krádeže a úmyslné poškozování majetku, pomluvy, sousedské spory atd.).

³⁸ Dotace do zemědělství a na regulaci trhu potravin poklesly podle Jelínka (1995, s. 174) „ze 30 mld. Kč v roce 1989 na 8,1 mld. Kč v roce 1993.“

³⁹ Jen za období let 1989–1992 se podle Jelínka (1995) snížily stavy skotu o 15,7 % a počty krav o 25 %.

V současnosti se „Česká republika potýká v oblasti plánování, tvorby a ochrany krajiny s řadou problémů, mezi nimiž klíčovou roli hrají nepřehledné vlastnické vztahy, roztržštěná půdní držba, nejasné vlastnictví a nesoulady mezi údaji evidovanými v katastru nemovitostí a skutečností v terénu. To velmi znesnadňuje jakékoliv aktivity v území, tedy i ty, které souvisí s krajinným plánováním a tvorbou a ochranou krajiny“ (Pivcová 2007, s. 97). Mezi současné nejzávažnější problémy v zemědělství patří mimo jiné podle Ministerstva zemědělství ČR (2010) dlouhodobý pokles stavů prasat (mezi lety 2007 a 2009 o 30 %, tj. o 859 tis. kusů), výrazný pokles cen mléka (na 5,89 Kč/l) způsobující snížení jeho celkové produkce a další zhoršení příjmové situace v zemědělství (viz výše v textu).

3.3.2.4 Vstup Česka do EU a hospodářská krize

Na konci celé této podkapitoly je zapotřebí se v krátkosti zmínit o dvou významných procesech nastalých v poslední dekádě vývoje našeho zemědělství. Prvním je vstup Česka do EU (1. 5. 2004), jemuž předcházela už během 90. let příprava na něj (viz podkapitola 3.3.1). Z evropských fondů k nám plynul značný obnos peněz do všech odvětví národního hospodářství tak, abychom se přiblížili požadavkům pro přijetí. Samotný vstup Česka do EU přinesl naší zemi významné zvýšení příjmů ze zemědělské činnosti, a to i přes nižší podporu našich zemědělců oproti zemědělcům ze zemí EU-15 a návazné zlepšení hospodářských výsledků většiny podniků (viz VÚZE 2008; Doucha, Foltýn 2008; Foltýn 2008; Bašek 2010; Ministerstvo zemědělství ČR 2010 atd.), k čemuž dopomohlo mimo jiné i zjednodušení systému státních podpor podnikání v zemědělství, kde podle Pardubické (2006, s. 51) „základním kamenem jsou přímé platby, které jsou vypláceny zjednodušeným systémem, tj. na hektar obhospodařované plochy“. Současná SZP upřednostňuje zejména ochranu životního prostředí, tvorbu a údržbu krajiny, bezpečnost potravin, rozvoj venkova a zlepšení podmínek ustájení hospodářských zvířat. Budoucnost zemědělství, zejména po roce 2013, je prozatím velkým otazníkem pro všechny zainteresované strany v tomto odvětví a to i na začátku roku 2011. S největší pravděpodobností se však dá očekávat, že SZP projde řadou změn, které se budou týkat i českých zemědělců. Jedná se zejména o celkové snížení finančního objemu putujícího do zemědělství a s tím spojené snižování přímých plateb, navíc dojde k dalšímu zvyšování podpory rozvoje venkova na úkor zemědělství a zemědělci budou odkázáni mnohem více na své manažerské schopnosti a efektivnost zvolené strategie oproti jejich současné nadměrné závislosti na dotacích. Druhým je v posledních dvou letech v globalizovaném světě rozmohlá hospodářská krize. Ta se samozřejmě dotkla i zemědělství např. ve snižování státních podpor do tohoto odvětví, z čehož pramení úsporná opatření zemědělských podniků (další snižování počtu pracovníků, snížení výdajů na vybavení podniků atd.) nebo zvýšené množství likvidace některých podniků jak z prvovýroby, tak i z navazujících odvětví. Je otázkou jak dlouho bude ještě krize pokračovat a jak dlouho se s jejími následky budou vypořádávat samotní aktéři v zemědělství (SHR a PPO). Jisté je však to, že jednotlivá úskalí a změny vzniklé v souvislosti s ekonomickou krizí, mohou překonat jen ty nejodolnější podniky, jejichž pozice bude stále pevnější a méně otřesitelná.

Kapitola 4

Vývoj státních statků v Česku a na příkladu Chotěboře

Neexistence souvislejší publikace zabývající se státními statky se projevila na množství použitých zdrojů a je důvodem, proč je zde zařazena kapitola věnující se těmto zemědělským podnikům. Studován je jejich vznik, vývoj, problémy a společenská úloha na úrovni Česka. V detailu pak vnitřní organizace, investiční aktivita a manipulace s pozemky na konkrétním případě státního statku Chotěboř. Tím bude vytvořen ucelený pohled na jejich fungování a roli v zemědělství Česka na území Chotěbořska v období vlády KSČ. Zároveň jde o výchozí bod sloužící k pochopení některých procesů realizovaných od roku 1992, kdy došlo k navrácení většiny restitučních nároků státního statku Chotěboř.

4.1 Vznik a vývoj počtu státních statků

Státní statky existovaly již za první republiky, hospodařily však na malé výměře půdy, což z nich činilo hospodářské jednotky bez většího významu. Teprve po roce 1945, konkrétně po přijetí zákonů o revizi pozemkové reformy (více v podkapitole 3.1), došlo ke zdvojnásobení rozlohy státními statky vlastněné půdy, a to celkově na 146 473 ha v roce 1948 (Doskočil 1976). K 1. lednu 1949 byly státní statky zřízeny jakožto jeden národní podnik, zejména na půdě patřící státu⁴⁰. To bylo výsledkem rozhodnutí tehdejší československé vlády. Štěrba (1990) uvádí, že činnost státních statků byla určována státním plánem rozvoje národního hospodářství. Vlastníkem majetku statku byl stát, který jej svěřoval státním statkům do správy.

Začátky budování socialistického zemědělství vycházely z koncepce, v níž státní statky měly být vzorovým příkladem předností socialistické zemědělské velkovýroby. S postupující socializací vesnice se navíc dále rozšiřovala jejich úloha. Měly řešit sociálně ekonomickou přestavbu zemědělství (vytvářet předpoklady pro zrychlování procesu socialistického združstevňování zemědělské malovýroby) a zejména zajišťovat výrobu na opuštěné a neobdělané půdě hlavně v pohraničí se ztíženými výrobními podmínkami, vypomáhat malým a středním rolníkům zemědělskými stroji v období před vybudováním STS a zajišťovat rozvoj odvětví v malovýrobě s výkyvy v tržní produkci (např. pěstování řepky, lnu, cukrovky a chov selat). Ve skutečnosti však byla úloha státních statků odlišná. Jednou z jejich hlavních úloh byla podle Majerové (1998b) inovační funkce, především ověřování nových technologií (zejména v živočišné výrobě) i nových forem organizace a řízení práce. V neposlední řadě se postupně státní statky staly jediným typem zemědělského podniku, který mohl hospodařit na území v kontaktu se železnou oponou.

⁴⁰ Podle Majerové (1998b) se konkrétně jednalo o půdu bývalých dvou podniků Československé státní lesy a statky a Pokusné statky zemědělských výzkumných ústavů.

Jenomže státní statky se v prvních letech své existence potýkaly s řadou nesnází ve svém hospodaření. Mezi jeden z nejzávažnějších problémů patřil rychlý nárůst zemědělské půdní držby (viz níže v textu). Stálé a mnohdy živelné přejímání a předávání půdy v průběhu celého roku neslo sebou řadu nepříznivých důsledků. Dle Štěrby (1990) teprve po přijetí „Opatření k upevnění a dalšímu rozvoji státních statků“ v roce 1957 nastala v tomto směru na státních statcích výraznější náprava. Půdní fond v jejich vlastnictví se výhledově omezoval a změny půdní držby se začaly uskutečňovat téměř výhradně jedenkrát za rok. Dalším problémem bylo nevhodné nebo zcela chybějící vybavení ve vlastnictví statků (budovy, stroje, početní stavy hospodářského zvířectva atd.) a nedostatek pracovních sil. To se projevilo na nízké produktivitě práce, hektarových výnosech a docílené užitkovosti u hospodářských zvířat, a to zejména v počátečním období hospodaření statků. Jakožto názorný příklad zvýšení vybavenosti zemědělství strojovým parkem slouží tabulka 1, poukazující na mnohem lepší vybavenost českých zemí oproti Slovensku, a to i přes vyšší intenzitu růstu počtu strojů na Slovensku za sledované období. Dalším faktorem je nedostatečný strojový park v oblasti sklizně obilovin a brambor u státních statků oproti JZD (především v roce 1965). Důvodem bylo najímání těchto strojů státními statky od STS. Mezi roky 1965 a 1980 došlo ke zrušení STS a převedení jimi užívaných strojů do vlastnictví státních statků a JZD. To se projevilo na výrazném snížení rozdílů ve vybavenosti státních statků a JZD těmito stroji (viz tabulka 1). Opakem bylo množství ha zemědělské půdy připadajících na jeden traktor, kde i na začátku 80. let byla situace u JZD stále nevyhovující v porovnání se státními statky, což potvrzuje i Vydra (1981).

Tabulka č. 1: Vývoj vybavenosti strojovým parkem JZD a státních statků v Československu a českých zemích v období let 1965 a 1980

Rok	Územní celek (sektor)	Ha z. p./ 1 traktor	Ha orné půdy/ 1 postřikovač (poprašovač)	Ha obilovin/ 1 obilní kombajn	Ha brambor/ 1 bramborový kombajn
1965	Československo	57,0	574,7	212,9	145,2
	Státní statky	55,3	828,8	178,5	91,7
	JZD	47,7	754,3	233,1	120,6
	České země	51,3	549,3	194,0	106,6
	Státní statky	53,9	904,3	170,5	76,1
	JZD	43,1	716,0	201,2	101,2
1980	Československo	50,1	469,0	147,9	42,8
	Státní statky	54,0	698,7	150,9	32,8
	JZD	47,3	584,9	157,8	34,5
	České země	43,1	525,3	141,5	36,8
	Státní statky	49,8	835,5	149,9	30,9
	JZD	39,9	698,3	153,2	33,2

Zdroj: Ministerstvo zemědělství a výživy (1967 a 1981), vlastní výpočty a zpracování

Postupem času se rozloha státními statky obhospodařovaných ploch navyšovala. Státní statky začaly přejímat půdu bývalých velkostatků, zbytkových a církevních statků, ekonomicky slabých JZD, půdu bez hospodáře a půdu horských pastevních družstev zakládaných v pohraničí po roce 1945 (v Polsku přejímání půdy státními statky probíhalo obdobně [Baňski 2011]). Většinou se jednalo o půdu horší kvality a nižších výnosů, která často nebyla využívána jako louky a pastviny (zejména v kopcovitém terénu), nýbrž jako půda orná (viz tabulka 2). Tento trend bohužel podporoval stát, aby zajistil zemědělskou soběstačnost

a tím nivelizoval strukturu využití půdy ve všech částech Československa (i těch pro zemědělství velice nepříznivých). K tomu využíval diferenciální příplatky (viz podkapitola 3.2.4).

Mezi lety 1949 a 1989 státní statky prošly několikerou reorganizací a slučovacím procesem, podobně jako JZD. Do roku 1965 byl pro státní statky charakteristický růst obhospodařované půdní základny. Doskočil (1976) uvádí, že většina převedeného půdního fondu byla získána od JZD, což umožňovalo řešit situaci především ekonomicky slabých JZD. V roce 1970 v Československu existovalo 336 státních statků s průměrnou výměrou 4 264 ha, z toho cca 75 % bylo situováno v ČSR (viz tabulka 2). Pro zajímavost, Kubačák (1995, s. 208) ve své publikaci uvádí existenci 334 státních statků o průměrně výměře 4 290 ha, což lze vysvětlit odlišnými zdroji dat, z nichž každý z autorů vycházel. Do roku 1988 počet státních statků v ČSR klesl na 103, zatímco jejich průměrná výměra vzrostla na 10 495 ha. Nesmíme opomíjet, že tyto průměry skrývají velké rozdíly mezi jednotlivými státními statky (statky obhospodařující 30 000 ha, versus ty mající pouze pár tisíc ha, viz níže v textu). Pohyb půdního fondu byl však ve skutečnosti vyšší, než vyplývá z rozdílů v jednotlivých letech, neboť státní statky kromě přejímání i půdu předávaly jiným organizacím (zemědělským i nezemědělským). „Například v rozmezí let 1954 a 1965 převzaly státní statky od jednotných zemědělských družstev 1 196 140 ha zemědělské půdy a ve stejné době předaly těmto organizacím 210 744 ha zemědělské půdy“ (Štěrbá 1990, s. 3). Blíže viz ročenky o využití půdního fondu ČSSR a statistické ročenky ČSSR.

Tabulka č. 2: Vývoj půdního fondu státních statků v ČSR v období let 1949–1988

Rok	Zem. půda (tis. ha)	Orná půda (tis. ha)	Koeficient zornění (v %)	Počet statků	Ha z. p./ 1 statek
1949	349	218	62,5	171	2 040,9
1950	443	285	64,3	183	2 420,3
1951	463	305	65,9	196	2 362,2
1955	612	441	72,1	139	4 402,9
1959	816	599	73,4	124	6 580,6
1960	862	633	73,4	270	3 192,6
1965	1 076	776	72,1	251	4 286,9
1970	1 066	768	72,0	246	4 333,3
1975	1 066	771	72,3	159	6 704,4
1978	1 019	738	72,8	115	7 311,6
1980	999	733	73,4	136	7 345,6
1983	1 043	769	73,7	157	6 643,3
1988	1 081	796	73,6	103	10 495,2

Poznámka: Do roku 1956 jsou součástí údajů i údaje za státní rybářství a velkovýkrmny.

Poznámka: V počtu státních statků jsou u oborových podniků započteny jednotlivé odštěpné závody.

Poznámka: Nepravidelně odstupňované roky poukazují na určité trendy sledované v tabulce 9.

Zdroj: Federální statistický úřad (1985, tab. (41-21), Agrodat (1989), vlastní zpracování

Po celém Československu se nacházely statky různě zakomponované do územně-administrativních celků. Nacházely se zde statky hospodařící výlučně nebo převážně na výměře jednoho nebo i více okresů na souvislém komplexu půdní držby nad 30 000 ha zemědělské půdy, dále pak státní statky, jejichž výhledová koncentrace půdy dosahovala 10 000–30 000 ha zemědělské půdy v rámci kooperačního obvodu⁴¹, státní statky s ucelenou půdní držbou 4 000–10 000 ha zemědělské půdy hospodařící na území

⁴¹ Území, kde jednotlivé podniky spolupracovaly na určité bázi (Vtělenský).

jednoho, či více kooperačních seskupení⁴² a konečně státní statky, u nichž jejich výrobně-organizační jednotky byly rozptýleny po území celého okresu (případ dále analyzovaného státního statku Chotěboř).

„Státní statky a JZD byly, přes rozdíly ve formě vlastnictví a právním postavení pracovníků v nich, podniky zemědělské výroby stejného typu. Spojovala je nejen stejná socialistická forma společenského vlastnictví, ale také stejné zákonitosti rozvoje zemědělské výroby, stejné výrobní, technické, vědeckovýzkumné a organizační problémy (a hlavně stejné centrální řízení – pozn. autora). To umožňovalo jejich částečné sbližování a odstraňování zbytečných ekonomických, organizačních a právních rozdílů mezi nimi“ (Kubačák 1995, s. 181).

4.2 Vnitřní struktura státních statků

Od doby ustanovení státních statků národními podniky docházelo k postupným změnám v systémech jejich vnitřního řízení. Jejich základními organizačními jednotkami byla do roku 1952 hospodářství (farmy)⁴³, jejichž vedoucí podléhali řediteli daného statku. Od roku 1953 byl zaveden třístupňový systém řízení, podle něhož se statky členily na oddělení, hospodářství a farmy nebo provozovny. Počet oddělení v rámci státního statku byl ovlivněn místními podmínkami a rozložením půdního fondu. Statky měly zpravidla 6 oddělení. Nakonec se tento systém neosvědčil, jelikož podle Štěrbý (1990) byl u statků o větší rozloze a s roztržštěnou půdní držbou těžkopádný a často v rozporu se zásadou jediného odpovědného vedoucího. Z toho důvodu byla v polovině roku 1960 provedena změna organizační struktury vnitropodnikového řízení státních statků zpět na dvoustupňový systém. Prvním stupněm řízení byly provozovny a druhým stupněm vedení – ředitelství statku. „Změna v organizaci a řízení uvnitř statků byla provázena změnami jejich velikosti. Sledovalo se přitom lepší uspořádání půdního fondu, které by umožňovalo účelnější organizaci výroby a použití velkovýrobní technologie“ (Doskočil 1976, s. 62). O druzích, počtu a velikostech provozů rozhodoval ředitel státního statku po projednání s nadřazeným orgánem (krajská a okresní zemědělská správa spadající pod ministerstvo zemědělství a výživy). Provoz definuje Štěrbý (1990) jako výrobně-organizační útvar v podniku vybavený výrobními prostředky a pracovními silami, který byl řízen odpovědným vedoucím jmenovaným ředitelem podniku. Měl svůj vlastní výrobně-finanční plán se závazným objemem výroby a výrobních nákladů. Existovaly provozy jednak se zemědělskou výrobou (specializované nebo smíšené), dále pak provozy pomocné výroby a technických služeb.

Organizace státních statků členěných na hospodářství, se uplatňovala v místech roztržštěného půdního fondu a výrobních objektů v několika spolu souvisejících obcích, v místech absence dostatečné koncentrace živočišné výroby a popřípadě i absence HTÚP. Dle Štěrbý (1990) bylo výše uvedenými formami koncem roku 1972 organizováno 85 % z celkové výměry zemědělské půdy státních statků. Ostatní zemědělská půda byla organizována do velkých výrobně hospodářských jednotek, a to do oborových podniků Tachov, Šumava, Sokolov, Karlovy Vary, Most a Bruntál, jež byly řízeny krajskými zemědělskými správami.

„Z hlediska územního měly v osmdesátých letech státní statky největší význam v Severočeském a Západočeském kraji, kde podíl pracovníků státních statků z osob trvale činných v obou hlavních sektorech zemědělství činil 50,9 a 49,2 %. Nejmenší význam pak v Jihomoravském kraji s 8,9 % podílem pracovníků“ (Majerová 1998b, s. 106).

⁴² Zahrnují více kooperačních obvodů najednou (Vtělenský).

⁴³ „Farmy státního statku byly velmi často malé a vzdálené od střediska statku i od sebe navzájem“ (Majerová 1998b, s. 106).

4.3 Státní statek Chotěboř

Z důvodu nedostatku dat ze začátku působení státního statku Chotěboř a jeho následného sloučení se státním statkem Čáslav, jsou nejdůležitější fakta z období let 1949 a 1960 jen stručně charakterizována v následující podkapitole. Následně je podrobněji hodnocen formou mapek, tabulek a grafů jeho vývoj, organizační struktura a ekonomické ukazatele mezi lety 1960 a 1989. Stav z roku 1989 pak umožní pochopení některých souvislostí s obdobím transformace a jeho dopadu na zkoumané území.

4.3.1 Období mezi lety 1949 a 1960

Státní statek, n. p., Chotěboř byl ustanoven dne 1. ledna 1949. Při svém založení obhospodařoval 4 500 ha zemědělské půdy. Půda, kterou v počátcích hospodaření vlastnil, může být rozdělena do třech oblastí. První z nich bylo Chotěbořsko, do něhož byly začleněny národní správy velkostatků Chotěboř, Nejepín, Uhrov, Kysíbl, Radimov, Horní Studenec, Nový Studenec a Branžov, JZD Chotěboř, některá větší hospodářství v Chotěboři, na kterých nebyla zajištěna zemědělská výroba, a drůbežárna Rochňovec. Druhá oblast se nacházela na Leděčsku a byla tvořena statky Světlá nad Sázavou, Dobrnice a Štěpánov. Za poslední třetí oblast se dá označit okolí Skutče, kde se do područí státního statku dostaly velkostatky Srní a Předhradí u Skutče.

Organizační řízení nově ustanoveného statku bylo dvoustupňové, konkrétně hospodářství – ředitelství (viz kapitola 4.2.). Statek měl tehdy 9 hospodářství (Chotěboř, Nejepín, Horní Studenec, Habry, Uhrov, Světlá nad Sázavou, Dobrnice, Srní a Předhradí) a stavební a správní středisko v Chotěboři.

Začátky hospodaření statku nebyly podle Šterby (1990) jednoduché. Hospodářské budovy byly zaostalé, ustájovací prostory pro hospodářská zvířata bez mechanizace, bytový fond zanedbaný, strojový park k obdělávání půdy i počet pracovníků nedostatečný. Statek vlastnil pouze základní nářadí na obdělávání půdy, koňské a volské potahy, mlátičky poháněné parními lokomotivami a několik traktorů zastaralého typu. Proto není divu, že hned z kraje působení státního statku bylo do něj státem značně investováno, zejména do výstavby objektů pro živočišnou výrobu a mechanizaci.

To vše se změnilo 1. ledna 1953, kdy státní statek Chotěboř ztratil svoji samostatnost a byl v rámci reorganizace statků přičleněn ke státnímu statku Čáslav. V té době docházelo ke sloučení některých státních statků z důvodů jejich účinnější kontroly a zlepšení výsledků jejich hospodaření a užití finančních prostředků. Státní statek Čáslav vytvořil na přebrané části statku Chotěboř tři oddělení:

- 1) oddělení Chotěboř s provozovny: Chotěboř, Horní Studenec, Nový Studenec, Branžov, Křivý, Nejepín a Kroměšín,
- 2) oddělení Habry s provozovny: Habry, Tis, Kysíbl, Nový Dvůr, Radimov a Havranka,
- 3) oddělení Uhrov s provozovny: Uhrov a Klášter.

Z původních hospodářství zůstala u integrovaného státního statku Chotěboř všechna, až na hospodářství Světlá a Dobrnice, jež byla v polovině padesátých let předána nově ustanovenému státnímu statku Leděč nad Sázavou, a hospodářství Srní a Předhradí, která byla předána nově zřízenému státnímu statku Hlinsko v Čechách.

Státní statek Čáslav obhospodařoval Chotěbořsko od 1. 1. 1953 až do 30. 6. 1960, což je podle Šterby (1990, s. 8) období „charakteristické hromadnou socializací vesnice, jejím postupným vylidňováním a zakládáním JZD“ (viz podkapitola 3.2.1). To se projevilo i u státního statku, do něhož byli postupně

zapojování soukromí zemědělci v obcích, kde statek hospodařil. Navíc docházelo k výměně půdy v rámci provádění HTÚP, a to s JZD.

Začleněním do statku Čáslav byla na Chotěbořsku postižena zejména investiční výstavba, neboť ta se v této době realizovala hlavně na Čáslavsku, zatímco Chotěbořsko bylo poměrně značně opomíjeno. Realizovalo se zde dle Štěrbý (1990) jen několik málo investičních projektů (výstavba čtyř bytových jednotek a kravína v Nejepíně a přestavba zemědělského lihovaru v Horním Studenci na sušárnu brambor) a některých potřebných stavebních oprav a investic na zabezpečení nejnútnejšího potřebného strojního vybavení jednotlivých hospodářství. Vyústěním byl zaostávající vývoj hospodaření na Chotěbořsku nejen v rámci státního statku Čáslav, ale i při porovnání s ostatními zemědělskými závody v tehdejší okrese Chotěboř. To vedlo k následnému rozhodnutí z roku 1960 o osamostatnění a zřízení samostatného státního statku Chotěboř.

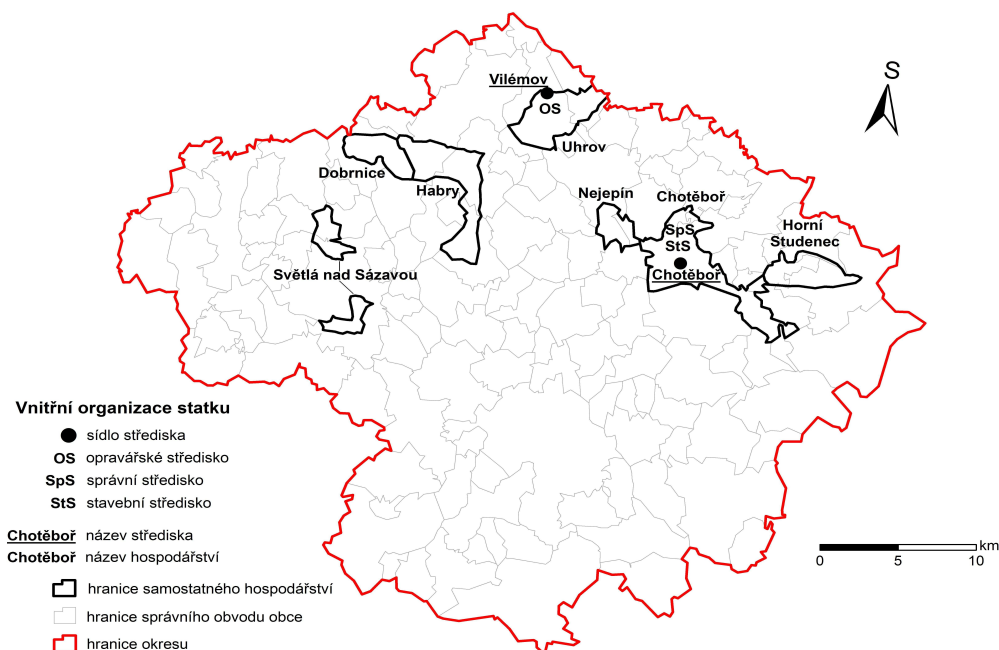
4.3.2 Období mezi lety 1960 a 1989

Toto období se u státního statku Chotěboř vyznačovalo řadou změn a postupným rozvojem jednotlivých výrobních a technické vybavenosti. Je zhodnoceno ve dvou následujících podkapitolách. V závěrečné třetí podkapitole tohoto bloku je stručně charakterizován státní statek Chotěboř v roce 1989. Jeho tehdejší územní rozsah sloužil jako výchozí bod při výběru respondentů pro řízené rozhovory.

4.3.2.1 Vývoj obhospodařované plochy a organizační struktury státního statku

Nově vytvořený státní statek Chotěboř – s celkovou výměrou 4 547,58 ha – byl složen z delimitujících částí statků Dolní Kralovice a Čáslav. Státním statkem Dolní Kralovice byla delimitována samostatná hospodářství Světlá nad Sázavou a Dobruška a ze statku Čáslav hospodářství Chotěboř, Nejepín, Horní Studenec, Habry a Uhrov, opravářské středisko Vilémov a správní a stavební středisko v Chotěboři. Pro nově vzniklý statek byla velmi charakteristická rozdrobená držba půdy v severní, východní a západní části okresu (viz obr. č. 4).

Obr. č. 4: Organizační struktura a prostorové rozmístění obhospodařované půdy státním statkem Chotěboř v roce 1960

Poznámka: Obrázky znázorňující prostorové rozmístění obhospodařované půdy jsou zkonstruovány na základě mapy okresu Havlíčkův Brod (zobrazující rozmístění jednotlivých zemědělských závodů) z roku 1971, informací obsažených ve Štěrbovi (1990) a informací a zákresů do mapy od Vtělenského. Znázornění tedy odpovídá rozmístění a počtu jednotlivých hospodářství ve sledovaných letech, avšak hranice jednotlivých hospodářství jsou mírně zkreslené.

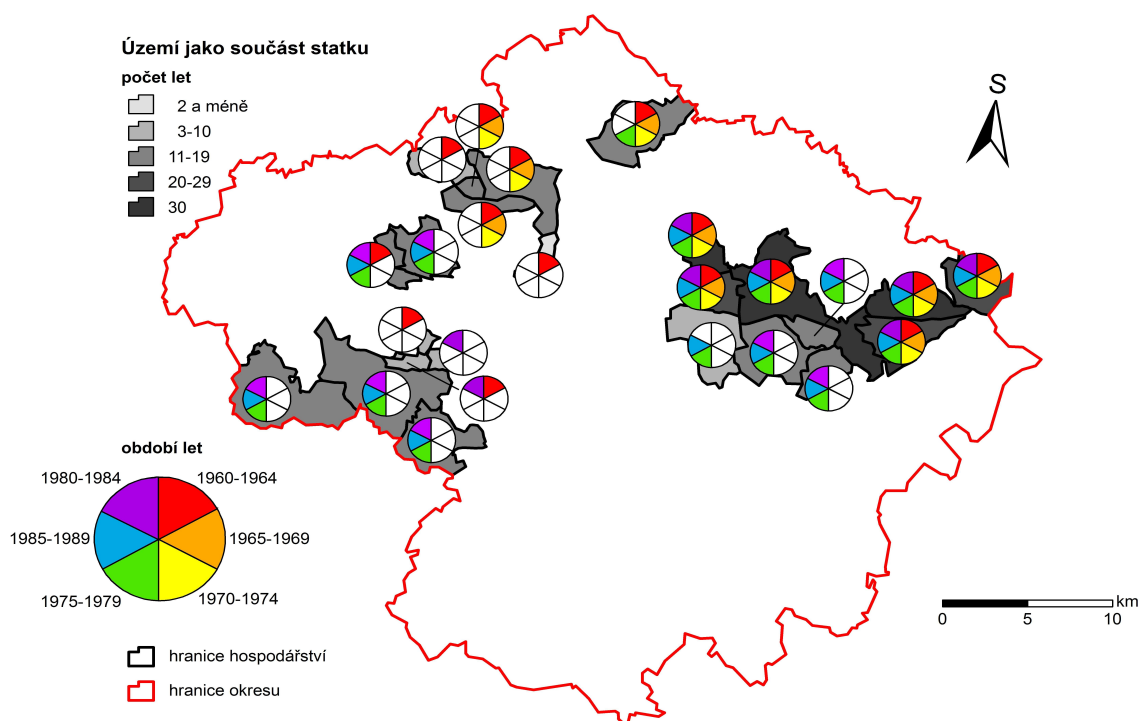
Poznámka: Hranice správních obvodů obcí použité v obr. č. 4 a 11 a přílohách 14 a 15 znázorňují jejich současné vymezení. V mapkách jsou použity pro dokreslení představy, kde přesně se jednotlivá hospodářství nacházela. Nelze je však použít k jejich porovnání s dobovými hranicemi jednotlivých hospodářství, jelikož mezi lety 1960 a 1989 byly některé z nich pozměněny.

Zdroj: Šterba (1990), vlastní zpracování

Během let šedesátých a první poloviny let sedmdesátých docházelo k častým obměnám v držbě půdy statku. Byla přebírána JZD do vlastnictví statku a naopak byla některá samostatná hospodářství (buď celá nebo jejich část) předávána tamním JZD (viz příloha 8). Navíc byla zemědělská půda zabírána pro výstavbu a to nejen komplexů zemědělských budov (velkokapacitní kravíny, sušárny brambor, obilí atd.) ale i pro průmyslovou výrobu a bydlení. Tato poměrně značná manipulace s pozemky byla vyústěním

zaměření tehdejší zemědělské politiky Československa spočívající v nutnosti zintenzivnění zemědělství (např. odstraněním roztržitosti v půdní držbě a mohutným přílivem investic do mechanizace a velkokapacitních zařízení) a upřednostňování strojírenství a průmyslu na úkor zemědělské výroby (viz podkapitola 3.2.2). V roce 1969 došlo z důvodů okupace ruskými vojsky a následné normalizace (více viz podkapitola 3.2.2 a 3.2.3) k reorganizaci vnitřního uspořádání statku, kdy byla vytvořena větší hospodářství (viz příloha 14). Ta se však neosvědčila a po třech letech byla opět rozdělena na menší celky. Důvodem byl návrat k původní organizaci; k zajištění co nejvyšší úrovně samozásobení Československa zemědělskou výrobou. Nejvýraznějším zásahem do vývoje držby půdy statku byl bezpochyby rok 1977, kdy se z důvodů koncentrace a specializace zemědělské výroby a následného slučování zemědělských podniků (viz podkapitola 3.2.3) do područí statku dostaly státní statek Ledec nad Sázavou a JZD Trpíšovice, hospodařící v západní části okresu, a JZD Střížov a Příjemky byla přidělena k hospodářství Počátky ve východní části okresu. Jednorázově tak došlo k téměř dvojnásobnému zvýšení statkem obhospodařované zemědělské půdy z původních 4 550 ha na 8 700 ha (viz příloha 15). V následujících letech už nedošlo k výraznější obměně ploch, byly pouze prováděny drobné úpravy pozemků týkající se několika desítek ha zemědělské půdy. Jako příklady mohou posloužit přesuny uvedené střediskem geodézie pro okres Havlíčkův Brod mezi lety 1988–89 a 1989–90, kdy během roku 1989 bylo vráceno z dočasně neobdělávané půdy zemědělské výrobě státního statku Chotěboř 16 ha zemědělské půdy pomocí její rekultivace, naopak bytovou výstavbou došlo k úbytku 4 ha zemědělské půdy v katastrálním území Chotěboř apod. Na konci sledovaného období tak činil stav obhospodařované zemědělské půdy statku 8 933 ha.

Obr. č. 5: Proměna statkem obhospodařovaných ploch mezi lety 1960 a 1989

Poznámka: Hospodářství Kamenná Lhota podle údajů ve Štěrbě (1990) fungovalo jako samostatné hospodářství v rámci statku pouze v období let 1977–1979. Poté se stalo součástí hospodářství Dolní Město. Avšak na základě informací od Vtělenského se na tomto obrázku, stejně jako na obr. 9, 11, 14 a v příloze 15, hospodářství Kamenná Lhota objevuje jakožto samostatné hospodářství.

Zdroj: Štěrbá (1990), vlastní zpracování

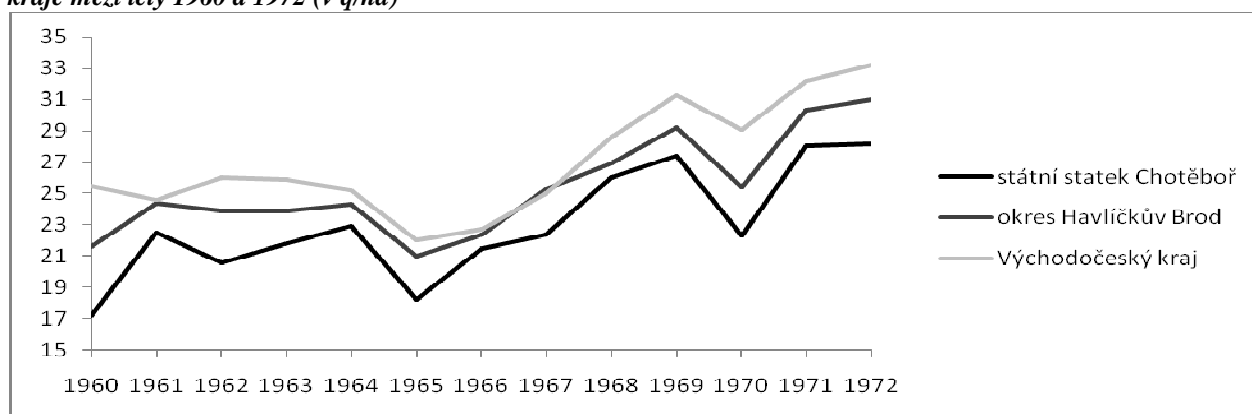
Nejvýstižnějším znázorněním obměny ploch v držbě statku a současně vyústěním této podkapitoly je obrázek č. 5, kde pro větší přehlednost je znázorněn i počet let, kdy dané území patřilo statku. Často se totiž stávalo, že některé území nebylo součástí statku po celé proklamované pětileté období. Jádrou oblasti statku bylo okolí Chotěboře, tvořící ucelený územní celek ve východní části okresu Havlíčkův Brod. Konkrétně šlo o hospodářství Chotěboř, Nejepín, Horní Studenec a Sobíňov. Ta fungovala jako neodmyslitelná součást statku po celé sledované období nebo po jeho většinu. Při porovnání tohoto obrázku a obr. č. 12 jakožto indikátoru podmínek pro zemědělství je patrné, že statek vlastnil zemědělskou půdu převážně o nižší kvalitě a to zejména po roce 1977, kdy byla nejvyšší zemědělská půda v rámci statku předávána místním JZD (hospodářství Habry, Uhrov a Štěpánov) a naopak byla přebírána méně kvalitní půda (nově vzniklá hospodářství Dolní Město, Lipnice nad Sázavou a Počátky).

4.3.2.2 Řešení investičních problémů a trendy vývoje státního statku

Statek se potýkal s řadou problémů (viz kap. 4.3.1.) snad na všech frontách přes celé sledované období. Vtělenský uvádí, že dalším handicapem u statku byla jím vlastněná půda, kde kromě jejích častých obměn byl zřejmý jeden zcela neodmyslitelný fakt její nižší kvalita (viz podkapitola 4.3.2.3 a přílohy 12 a 13). Půda se nacházela zejména v kopcovitém terénu s nižší úrodností v rámci okresu, navíc byla silně zamokřená (především louky v hospodářstvích Chotěboř, Horní Studenec, Sobíňov, Svinný a Počátky). Výše zmíněné problémy společně s nepřízní klimatu ovlivňovaly nejen sklizeň a hektarové výnosy u plodin v daném roce, ale i množství a kvalitu píce na zkrmení, k čemuž přispěl i částečný odklon od jejího pěstování (viz následující strana). Tyto faktory měly často za následek nižší užitkovost zvířat následujícího roku.

Z obr. č. 6 je jasné patrné, že dosahované hodnoty výnosů obilí u státního statku Chotěboř byly nižší než průměr za okres Havlíčkův Brod, jenž patřil mezi oblasti s podprůměrnými podmínkami pro zemědělskou výrobu v rámci tehdejšího Východočeského kraje. K nižším výnosům podle Šterby (1990) přispívaly i nedostatečné vyhnojení pozemků statkovými hnojivy, mnohdy nedostatečné obdělání půdy, nízká vybavenost mechanizačními prostředky a hrozivá situace se skladovacími a sušicími kapacitami. To přirozeně souviselo i s otázkou sklizňových a skladovacích ztrát.

Obr. č. 6: Vývoj hektarových výnosů obilí u státního statku Chotěboř, okresu Havlíčkův Brod a Východočeského kraje mezi lety 1960 a 1972 (v q/ha)

Poznámka: Příklad hektarových výnosů obilí byl vybrán záměrně, jelikož jak uvádí Götz (1974), podíl obilovin na orné půdě dosahoval v roce 1972 ve výše sledovaných územích (okres a kraj) přes 50 %. Navíc obilí bylo pěstované po celém území Československa.

Zdroj: Šterba (1990), Götz (1974), vlastní zpracování

Intenzifikace zemědělské výroby, meliorace zamokřených pozemků, mechanizace rostlinné i živočišné výroby a oprava a výstavba staveb na zvýšení skladovací, ustájovací a sušící kapacity byly prioritními úkoly, jež bylo potřeba z hlediska rostlinné a živočišné výroby na počátku sledovaného období akutně vyřešit. Navíc byla od první poloviny šedesátých let v rostlinné výrobě proklamována postupná specializace statku na pěstování pšenice a ječmene, neboť celkově byly obiloviny pěstovány na nedostatečné výměře v kraji. To bylo podle Götze (1974) způsobeno úbytkem orné půdy oproti předválečnému stavu a ponecháním, ba někde i zvýšením, ploch málo rentabilních pícnin. Na druhou stranu však nepovažuje rozšiřování pěstování pšenice v okrese Havlíčkův Brod za vhodné pro její nízkou výnosnost v tomto území (opakem toho je příklad ječmene). Další preferovanou komoditou byly brambory, neboť místní klimatické podmínky byly poměrně vhodné pro jejich pěstování a umožňovaly dobrou výnosnost (viz příloha 17). V živočišné výrobě docházelo u státního statku k postupnému snižování stavu prasat, aby se statek na začátku osmdesátých let stal integrovanou součástí Společného zemědělského podniku Havlíčkův Brod v této oblasti chovu. Konkrétně měl statek za úkol poskytovat jadrná krmiva do tohoto integračního seskupení. Statek začal preferovat chov skotu (viz příloha 9), který byl však z hlediska zátěže na životní prostředí, intenzity chovu, kapacit ustájovacích prostor a odbytových potřeb okresu a kraje nepřiměřeně vysoký. Dále se statek soustředil i na výrobu mléka. Podle Götze (1977, s. 140) výraznou roli sehrály „přírůstkové prémie za zvýšení tržní produkce mléka, které zvláště v horších přírodních podmínkách (tam byly vyšší) stimulovaly výrazné zvýšení produkce mléka v sedmdesátých letech“. V neposlední řadě byla na statku ještě upřednostňována výroba vajec jakožto vysoce rentabilního odvětví nenáročného na lidskou práci. Statek se i přes řadu problémů (poměrně častým nedostatkem krmiv, jejich špatnou kvalitou a následným kolísáním užitkovosti nosnic – viz příloha 18) postupně stal okresním hegemonek, když v osmdesátých letech zabezpečoval výrobu vajec za celý okres (např. v roce 1989 vyprodukoval podle Štěrbý [1990] 24 203 719 ks vajec). Götz (1977) však upozorňuje na opačné tendence v rámci Východočeského kraje, což přisuzuje zejména nasycenosti trhu s vejci a zvýšené užitkovosti nosnic. Výše uvedená zaměření statku vyústila v jeho postupný přechod na velkovýrobní formu hospodaření, na základě čehož do něj směřovaly mnohamilionové investice.

Tabulka č. 3: Velikost investic do státního statku Chotěboř během období mezi lety 1960–1989

Období let	Velikost investic (v tis. Kčs)				Velikost investic (v %)		
	Rostlinná výroba	Živočišná výroba	Ostatní	Celkem	Rostlinná výroba	Živočišná výroba	Ostatní
1960–1969	9 645	8 679	575	18 899	51,0	45,9	3,1
1970–1979	17 699	67 631	15 372	100 702	17,6	67,2	15,2
1980–1989	27 388	100 728	60 347	188 463	14,5	53,5	32,0
1960–1989	54 732	177 038	76 294	308 064	17,8	57,5	24,7

Poznámka: Do velikosti investic nejsou započítány investice do strojového parku.

Zdroj: Štěrbý (1990), vlastní výpočty a zpracování

Z tabulky 3 je patrný nejen postupně se zvyšující objem investic proudících do statku, ale můžeme si zde povšimnout, jak se během jednotlivých období měnily podporované priority v návaznosti na zaměření zemědělské politiky (viz podkapitoly 3.2.2 a 3.2.3). V první dekádě se investice nejvíce soustředily do rostlinné výroby, konkrétně na melioraci a rekultivaci půdy, výstavbu sušárny obilí a posklizňových linek. Z významnějších investic v tomto období stojí ještě za zmínku výstavba velkokapacitního kravína (dále jen VKK) v Podmoklanech pro 204 kusů dojníc a drůbežárny Křivý pro 20 000 nosnic s hlubokou

podestýlkou. Druhá a třetí dekáda se vyznačovala značným nárůstem objemu investic, způsobeným nejen růstem cen a zdvojnásobením rozlohy statku v roce 1977 (více viz podkapitola 4.3.2.1), ale také centrálně vydaným rozhodnutím o specializaci a koncentraci zemědělské výroby v zemědělských podnicích. Mimo to byly v tomto období masivně podporovány chov skotu a výroba mléka a vajec (viz tabulka 4).

Tabulka č. 4: Přehled největších investic v rámci státního statku Chotěboř do chovu skotu a výroby mléka a vajec v rozmezí let 1970–1989

Zprovoznění, rekonstrukce	Investice	Místo výstavby (rekonstrukce)	Kapacita (počet kusů)
1970	Hala pro nosnice	Křivý	20 000
1972	Velkokapacitní hala pro nosnice, technologie klecový chov	Křivý	90 000
1976	VKK pro dojnice s roštovým ustájením, kruhovou dojárnou, stájí prvoletek, produkčními stájemi, volným ustájením a tvarovací linkou krmiv	Svinný	954
1977	Odchovna jalovic	Kroměšín	250
	Velkokapacitní teletník (VKT)	Příjemky	1 100
1980	2 haly pro nosnice v klecovém chovu	Příjemky	54 000
1982–1984	Rekonstrukce snáškové haly	Křivý	-
1983	VKK s volným ustájením dojníc	Ovesná Lhota	723
1989	Rekonstrukce drůbežárny	Příjemky	-

Poznámka: - chybějící údaje

Zdroj: Štěrba (1990), vlastní zpracování

Z ostatních významnějších investic bylo ve druhém období pokračováno v melioračních pracích, bylo investováno do výstavby obilního sila v Dolním Městě a zásobovacího střediska a skladu v Dolním Městě a Chotěboři, kde navíc bylo vybudováno středisko těžké mechanizace (dále jen STM). Finance začaly též směřovat v objemnějším množství do výstavby technické a sociální infrastruktury, což pokračovalo i v další dekádě (viz dále). Pro třetí období byl charakteristický obrovský nárůst toku peněz do ostatních oblastí mimo rostlinnou a živočišnou výrobu (zlepšení technické a sociální vybavenosti statku a obcí – středisek a farem v rámci státního statku). Finance mimo jiné směřovaly na výstavbu provozní budovy ředitelství v Chotěboři, závodní jídelny v Dolním Městě, stravovacího a ubytovacího zařízení v Chotěboři, bramborárny v Chotěboři a rekonstrukci dílen STM Chotěboř.

Tok peněz do živočišné výroby, preferovaný během celého období (viz tabulka 3), byl podle Götze (1977) zřejmý. Živočišná výroba se v Československu v roce 1975 podílela na HZP asi 55 %, avšak ve Východočeském kraji tento podíl činil 59,2 %. Podle údajů ve Štěrbovi (1990) byl u státního statku Chotěboř dokonce 61,4 %. Podíl živočišné výroby na zemědělské produkci nadále rostl až do počátku osmdesátých let. V té době nastal opačný trend (zvyšování podílů rostlinné výroby na tvorbě HZP, jenž pokračoval až do roku 1989 [viz tabulka 5]) a to z důvodu nemožnosti pokrytí potřeb ve stále vzrůstající živočišné výrobě vlastní výrobou rostlinnou.

Tabulka č. 5: Vývoj ukazatelů HZP, HZPRV a HZPŽV u státního statku Chotěboř v období let 1965 a 1989

Ukazatelé	Absolutně (v tis. Kč)						Relativně (v %)					
	1965	1970	1975	1980	1985	1989	1965	1970	1975	1980	1985	1989
HZPRV	11 094	13 929	20 763	40 791	55 559	75 838	39,5	37,7	38,6	34,0	41,9	41,2
HZPŽV	16 973	23 014	33 032	79 075	76 920	108 239	60,5	62,3	61,4	66,0	58,1	58,8
HZP celkem	28 067	36 943	53 795	119 866	132 479	184 077	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Poznámka: HZPRV – hrubá zemědělská produkce rostlinné výroby, HZPŽV – hrubá zemědělská produkce živočišné výroby

Zdroj: Štěrba (1990), vlastní výpočty a zpracování

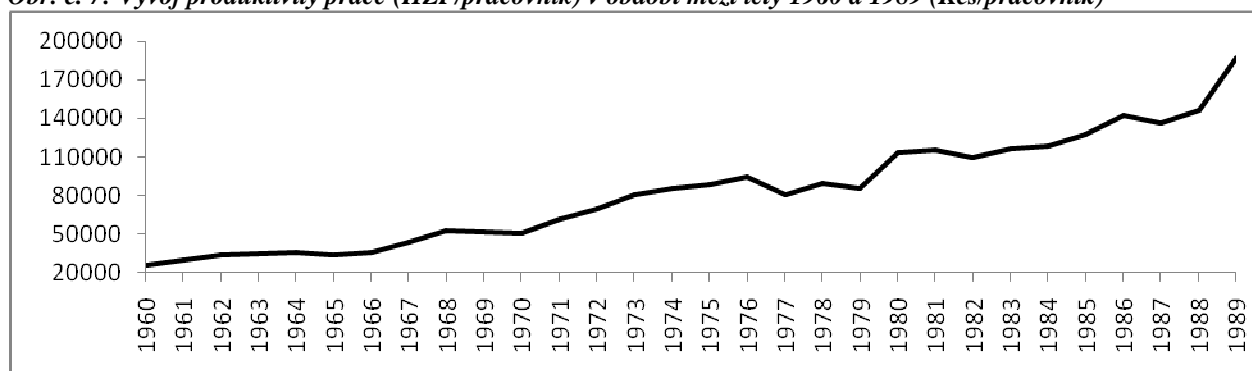
Státní statky a také JZD měly v 60. a 70. letech velké problémy s pracovními silami (viz příloha 4) a státní statek Chotěboř toho nebyl výjimkou. Po celou dobu svého fungování se potýkal s výrazným problémem nedostatku počtu pracovníků, kdy jednou z příčin byl podle Bičíka s Jančákem (2005) úbytek počtu ekonomicky aktivních obyvatel českého venkova mezi lety 1939–1950 z původních 3 milionů přibližně na polovinu. Dalšími komplikacemi v oblasti zaměstnanosti statku byly nízká úroveň odbornosti při postupné mechanizaci zemědělství a stárnutí zaměstnanců. Podle Štěrby (1990) v roce 1971 z celkového počtu 719 pracovníků byly 2/3 z nich ve věku nad 50 let a z toho dokonce 131 v důchodovém věku. Ke zlepšení nevyhovujícího stavu zaměstnanců (viz tabulka 6) měla přispět mohutná státní podpora při vyplácení náborových, nástupních a novomanželských příspěvků, stabilizačních příspěvků po nástupu z vojny a půjček na bytovou výstavbu (viz příloha 19). Byly poskytovány poukazy na rekreace a pobyt v lázních pro zaměstnance statku a na pionýrské tábory pro jejich děti. Mimo to byla zřizována technická a sociální infrastruktura ve střediskových obcích v místě hospodaření statku, sloužící nejen celému místnímu venkovskému obyvatelstvu, ale zejména potřebám statku a jeho zaměstnanců. Konkrétně šlo např. o výstavbu jeslí, školek, vodovodů, silnic, bytových domů (tzv. okálů) atd. Podprůměrnou kvalifikovanost pracovníků se snažil statek zlepšit hrazením nákladů na výuku učňů a různými zaškoleními stávajících pracovníků na obsluhu v té době moderních technologií.

Tabulka č. 6: Počet pracovníků podle jednotlivých věkových kategorií a jejich procentuální zastoupení v roce 1976

Věková kategorie	Počet pracovníků	Pracovníci (v %)
18 let a méně	1	0,2
18–29 let	138	25,1
30–49 let	269	48,9
50–59 let	110	20,0
60 a více let	32	5,8
Celkem	550	100,0

Zdroj: Štěrba (1990, s. 45), vlastní výpočty a zpracování

Jednou z variant k řešení problému nedostatku pracovních sil byla silná finanční podpora mechanizace zemědělství. To potvrzuje Götz (1977, s. 14), jež uvádí, že „účelem investic je především náhrada živé práce prací zhmotnělou, totiž nahradit rychlý úbytek pracovníků v zemědělství“. Strojový park, jak je již předesláno v podkapitolách 4.1 a 4.3.1, byl silně nevyhovující, tudíž většina prací v rostlinné a živočišné výrobě se neobešla bez fyzicky náročné ruční práce. Stroje a nově zaváděné technologie začaly usnadňovat tuto namáhavou práci. Osev polí byl stále ve větší míře provozován pomocí mechanizace, v nově vybudovaných stavbách VKK a drůbežáren byly obstarávány moderní technologie, což zvýšilo intenzitu výroby a produktivitu práce (viz obr. č. 7). Za sledované období (1960–1989) bylo na kvantitativní a především kvalitativní zlepšení strojového parku vydáno téměř 137 mil. Kčs. Zavádění strojů do výroby však znamenalo kladení vyšších nároků na vzdělání pracovníků, bylo potřeba pracovníků vyučených v oboru, resp. se speciálním vzděláním.

Obr. č. 7: Vývoj produktivity práce (HŽP/pracovník) v období mezi lety 1960 a 1989 (Kčs/pracovník)

Poznámka: Metodika výpočtu je stejná pro celé sledované období (HŽP celkem/počet pracovníků).

Poznámka: Do HŽP jsou započteny i dotace, zkrslující dané výsledky.

Poznámka: Vydra (1981) poukazuje nejen na mnohem vyšší materiálové náklady u státních statků v porovnání s JZD, podílející se na výsledné produktivitě práce, ale i na nízkou efektivitu využití pracovních sil ve státních statcích.

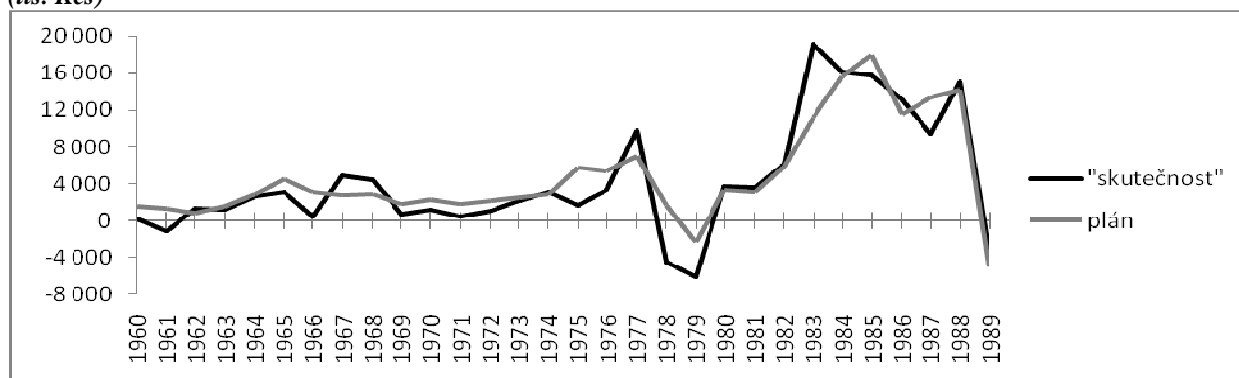
Zdroj: Štěrba (1990), vlastní výpočty a zpracování

Pokles produktivity práce v období let 1977–1979 oproti roku 1976 byl zapříčiněn zejména téměř dvojnásobným růstem statkem obhospodařované plochy v průběhu roku 1977, což přineslo značné potíže v organizaci práce, jejichž ustálení nastalo až během roku 1979. V tomto období se navíc podle Štěrby (1990) na nižší produktivitě práce podepsala i nepřízeň počasí.

Celkový součet rozdílů mezi plánovanými a „skutečně dosaženými“ (často nadhodnocovanými) hospodářskými výsledky statku⁴⁴ za jednotlivé roky v období let 1960–1989 činil -14,7 mil. Kčs, což koresponduje s označením státních statků jakožto ztrátových organizací. Obr. č. 8 poukazuje na paradox, kdy období mezi lety 1960 a 1976 je převážně ztrátové (celková ztráta oproti plánovaným hospodářským výsledkům byla za toto období -15 mil. Kčs), a to i přesto, že statek v tomto období vlastnil značně rozsáhlá území v nadprůměrně úrodné oblasti v rámci okresu Havlíčkův Brod (hospodářství Habry, Uhrov, Dobruška a Štěpánov). Naopak v období po roce 1977, kdy státní statek o tyto plochy přišel a nahradil je méně úrodnými plochami z okolí Ovesné Lhoty, Dolního Města, Kamenné Lhoty a Střížova, vykázal celkový zisk 292 000 oproti plánovaným hospodářským výsledkům. Vysvětleními jsou lepší technická a kapacitní vybavenost statku, dodržování osevních postupů, zaměření na pěstování plodin odpovídajících daným klimatickým podmínkám (ječmen a brambory), zvyšování intenzity výroby a produktivity práce, kooperace nejen mezi jednotlivými farmami v rámci statku ale i mezi statkem a jednotlivými podniky v rámci okresu i mimo něj (více viz podkapitola 4.3.2.3 a tabulka 9), větší zaměřenost statku na živočišnou výrobu a v neposlední řadě i štedré dotace od státu v podobě diferenciálních příplatků (viz tabulky 7 a 8) a z toho plynoucí jeho zvýšená ziskovost od roku 1977.

⁴⁴ „Od roku 1958 byly pro státní statky zavedeny pevné dotace formou příplatku k 1 Kčs tržeb a ty, spolu s jednotnými nákupními cenami zavedenými od roku 1960, tvořily pevné plánované ceny, jimiž u státních statků byly hrazeny výrobní náklady, případně tvořen zisk“ (Fritzová 1995a, s. 166).

Obr. č. 8: Plánované a „skutečně dosažené“ hospodářské výsledky statku za jednotlivé roky z období let 1960 a 1989 (tis. Kčs)

Zdroj: Štěrbá (1990), vlastní výpočty a zpracování

Tabulky 7 a 8 podávají další jasný důkaz o ztrátovosti státních statků, a to na všech možných měřítkových úrovních. Jednou z možných příčin bylo umisťování státních statků v porovnání s JZD do oblastí s horšími přírodními podmínkami (viz tabulka 7 – průměrná PES). Státní statek Chotěboř nebyl výjimkou, zejména v rámci okresu; v případě Východočeského kraje se držel zhruba na průměru, jelikož do kraje patřily i podhorské a horské okresy (Trutnov, Semily, Ústí nad Orlicí atd.) s nesrovnatelně horšími podmínkami pro zemědělství oproti Havlíčkovobrodsku⁴⁵. Zemědělská činnost byla v těchto oblastech umožněna především diferenciálními příplatky (viz kap. 3.2.4), jež zapříčiňovaly zkreslený výsledek zisku v mnoha zemědělských podnicích, které získávaly tyto dotace. Vydra (1981) však upozorňuje na další fakta, jež byla obecně proklamována za „objektivní důvody“ ovlivňující ztrátovost státních statků oproti JZD:

- 1) určitý podíl devastovaných půd v jejich vlastnictví,
- 2) převody půdy ze zaostávajících JZD,
- 3) roztržštěnost půdního fondu (rozdělení statku na více farem o malé výměře – v Česku se v roce 1975 nacházelo více jak 270 provozoven s výměrou menší než 500 ha zemědělské půdy),
- 4) vyšší stáří výrobních fondů,
- 5) nižší úroveň specializace,
- 6) časté reorganizace,
- 7) menší počet pracovníků a jejich fluktuace.

Přestože všechny tyto „nejvíce viditelné objektivní důvody“ byly považovány za zdroj ztrátovosti statků, Vydra (1981) svým výzkumem vyvrátil tyto domněnky a dospěl k závěru, že hlavní příčinou rozdílů ve výsledcích hospodaření mezi státními statky a JZD (ztrátovostí státních statků oproti JZD – pozn. autora) nejsou výše proklamované objektivní podmínky hospodaření, nýbrž způsob a úroveň jejich využívání, ovlivněné zejména vlastním řízením podniku a úrovní řídicí práce vyšších stupňů řízení (okresní a krajské zemědělské správy). Konkrétně se jednalo o nízkou efektivnost ve využití některých druhů nákladů (např. materiálových nákladů, nakupovaných hnojiv a krmiv), demotivační faktor stabilizačních dotací plynoucích do státních statků (menší závislost statků na tržbách, větší váhu zde hrály státní dotace, způsobující nižší úroveň organizace práce, výroby a výkonnosti pracovníků statků) a předimenzovanost statků základními výrobními prostředky (zejména budovami) vedoucí k jejich neefektivnímu využívání.

⁴⁵ Okres Havlíčkův Brod byl po celé toto období společně s okresy (Hradec Králové, Chrudim, Jičín, Náchod, Pardubice, Rychnov nad Kněžnou, Semily, Svitavy, Trutnov, Ústí nad Orlicí) součástí Východočeského kraje zasahujícího až k severnímu pohraničí s Polskem.

Tabulka č. 7: Porovnání zkrácených a reálných výsledků vztahených na 1 ha zemědělské půdy u státních statků a JZD na státní, krajské, okresní a podnikové úrovni za rok 1988

Územní celek (sektor)	Průměrná PES	Zisk (tis. Kčs)	Počet ha z. p.	Zisk na 1 ha z. p. (Kčs)	Dif. přípl. na 1 ha z. p. (Kčs)	Zisk bez dif. přípl. na 1 ha z. p. (Kčs)	Reálná ziskovost (tis. Kčs)
Státní statek Chotěboř	24,00	15 108	8 960	1 686,0	4 699	-3 012	-26 988
Okres Havlíčkův Brod (JZD a státní statky)	22,35	113 820	69 451	1 638,0	933	686	47 643
Východočeský kraj (státní statky)	23,54	202 577	126 597	1 600,0	4 506	-2 906	-367 890
Východočeský kraj (JZD a státní statky)	20,16	1 081 854	589 313	1 835,8	1 326	510	300 550
Česko (státní statky v PES 24)	24,00	88 113	66 170	1 331,6	4 675	-3 343	-221 206
Česko (státní statky)	23,94	1 487 828	1 081 360	1 375,9	4 306	-2 930	-3 168 385
Česko (JZD a státní statky)	20,46	7 897 543	3 690 718	2 139,8	1 621	519	1 915 483

Poznámka: Agrodat (1989, s. 1) uvádí, že "od 1. 1. 1989 byly pro účely vyjádření rozdílů produkčně ekonomických podmínek (srovnatelných přibližně stejných přírodních podmínek) zařazeny podniky v ČSR do 38 produkčně ekonomických skupin" (popřípadě 18-ti pásem srovnatelných přírodních podmínek).

Poznámka: Reálná ziskovost byla vypočítána jako součin zisku bez diferenciálních příplatků na 1 ha zemědělské půdy a množství ha dané skupiny zemědělských podniků, konkrétního územního celku.

Zdroj: Agrodat (1989), vlastní výpočty a zpracování

Tabulka č. 8: Porovnání zkrácených a reálných výsledků vztahených na 1 podnik u státních statků a JZD na státní, krajské, okresní a podnikové úrovni za rok 1988

Územní celek (sektor)	Zisk (tis. Kčs)	Počet podniků	Zisk na 1 Podnik (tis. Kčs)	Reálná ziskovost (tis. Kčs)	Reálná ziskovost na 1 podnik (tis. Kč)
Státní statek Chotěboř	15 108	1	15 108,0	-26 988	-26 988
Okres Havlíčkův Brod (JZD a státní statky)	113 820	31	3 671,6	47 643	1 537
Východočeský kraj (státní statky)	202 577	17	11 916,3	-367 890	-21 640
Východočeský kraj (JZD a státní statky)	1 081 854	228	4 745,0	300 550	1 318
Česko (státní statky v PES 24)	88 113	7	12 587,6	-221 206	-31 601
Česko (státní statky)	1 487 828	103	14 444,9	-3 168 385	-30 761
Česko (JZD a státní statky)	7 897 543	1 128	7 001,4	1 915 483	1 698

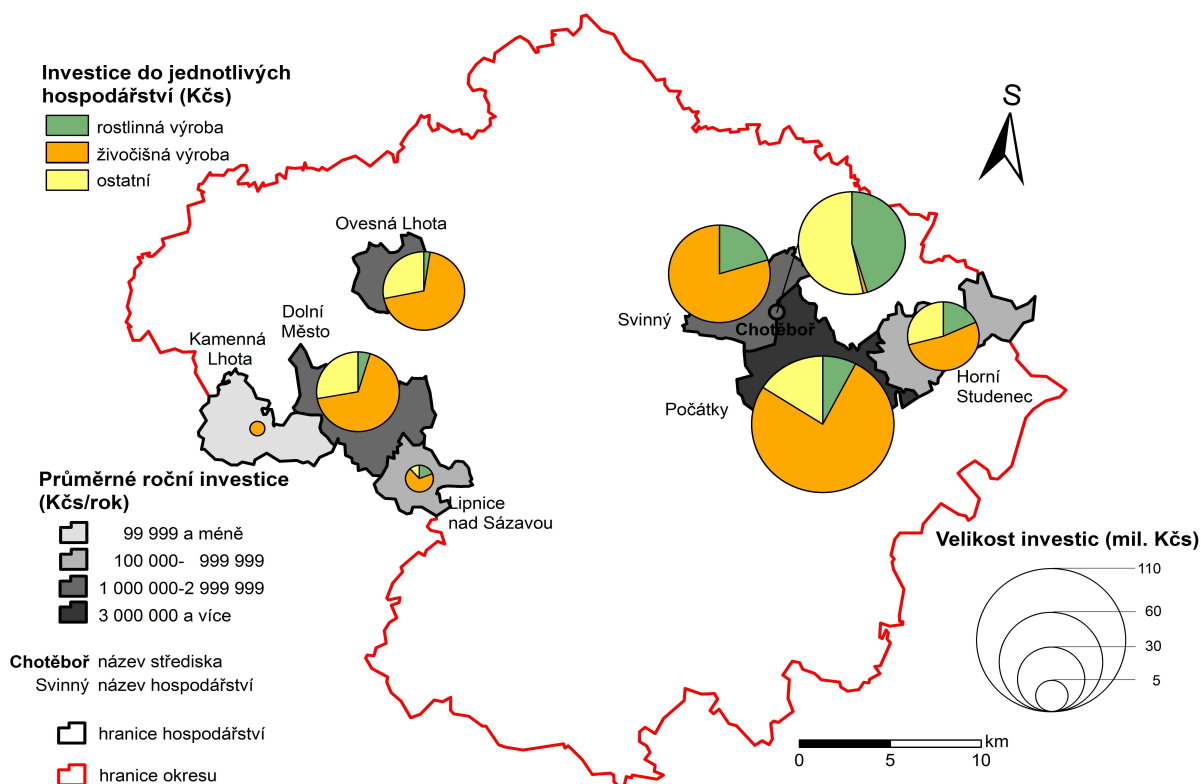
Zdroj: Agrodat (1989), vlastní výpočty a zpracování

Představou centrálně řízeného hospodářství sice bylo rovnoměrné rozmístění zemědělské výroby po kraji, okrese a popřípadě i konkrétním podniku, ruku v ruce s dobrým dopravním napojením a blízkostí krmivové základny, dostupností na odbytová centra a místa zpracování produkovaných komodit. Ve skutečnosti však byla velmi často preferována místa v blízkosti největších sídelních středisek či u nejsilnějších hospodářství státních statků, což vyústilo ve vznik oblastí přesycených výrobou, jež několikanásobně převyšovala místní poptávku po daných produktech, a naopak „hluchých“ oblastí

v rámci kraje nebo okresu, kde byla výroba nedostatečná a produkty se musely nakupovat a dovážet s obrovskými finančními náklady navíc.

Jedno z hlavních vyústění této kapitoly je znázorněno v obr. č. 9. Odrazem velikosti objemu investic v rámci samostatných hospodářství je jejich celková vybavenost pro zemědělskou výrobu (technická, kapacitní atd.), což utváří potenciál pro další rozvoj daného území. Finanční zdroje plynoucí do dané oblasti však nebyly rovnoměrně distribuovány, což vedlo k rozdílnosti ve vybavení nejen mezi jednotlivými hospodářstvími, nýbrž i v rámci hospodářství samotných. To je důležité si uvědomit např. u hospodářství Počátky, kde tvořila centra příjmu investic zejména farmy Příjemky, Křivý (viz tabulka 4 a obrázek 13) a obec Počátky (značné investice do zdejší sociální a technické infrastruktury).

Obr. č. 9: Velikost investic do jednotlivých hospodářství v letech 1960–1989

Poznámka: V obrázku je mimo jiné nastíněno i množství investic do jednotlivých hospodářství za jeden rok, a to pro větší přehlednost podpory jednotlivých území, neboť ta byla nesterpně dlouhou propojena se statkem.

Poznámka: V porovnání s obrázkem 11 se zde neobjevují některá střediska (Vilémov, Světlá nad Sázavou) z důvodu nulových či zanedbatelných investic. Středisko Dolní Město je zahrnuté do celého hospodářství Dolní Město, protože nebylo možné rozlišit investice plynoucí přímo do střediska od investic směřujících do hospodářství; opakem je středisko v Chotěboři.

Zdroj: Štěrba (1990), vlastní výpočty a zpracování

Celkově lze říci, že za sledované období mezi lety 1960 a 1989 došlo k výraznému zlepšení situace státního statku Chotěboř v oblasti vybavenosti technologiemi a strojovým parkem, stájových kapacit, sociálních jistot pro zaměstnance na statku a postupů obdělávání půdy. Navíc došlo k odvodnění některých silně zamokřených pozemků. To vše se podepsalo pod zlepšení ekonomické situace statku, kdy jeho hospodářské výsledky se během 80. let dostaly do kladných – ziskových – hodnot. Na druhou stranu však nesmíme opomenout, za jaké ceny toho bylo dosaženo. Z finančního hlediska se pro stát – vinou mohutných investic a dotací (viz příloha 10) – jevílo zemědělství (státní statky) jako vysoce ztrátové. Pardubická (2006) uvádí, že jen u diferenciálních příplatků činila ztráta 5 mld. Kčs ročně. Navíc je potřeba mít na zřeteli

i ekologickou zátěž v krajině způsobenou výše zmíněným tokem peněz jako bylo provozování zemědělství a nevhodná skladba pěstovaných plodin pro dosažení soběstačnosti jednotlivých administrativních celků v oblastech se špatnými přírodními podmínkami (např. kopcovitý terén) a nadměrné používání chemických látek (hnojiv a postřiků kontaminujících půdy a spodní vody) pro zvýšení výnosů. Intenzifikace zemědělství měla za následek obrovský nárůst používání strojového parku (traktory, nákladní auta) a fosilních paliv (nafta, benzín atd.) znečišťujících ovzduší. Centrálně řízené zemědělství, prostřednictvím přesycenosti a na druhé straně i prázdnoty některých oblastí z hlediska zemědělské výroby, poznamenalo život na venkově a celkově přetvořilo tehdejší obraz krajiny s přesahem do současnosti (viz podkapitola 3.2).

Občasná nesmyslnost a nelogičnost, některých rozhodnutí centrálně řízeného zemědělství bez detailních informací o místních podmínkách a dopadech na přírodu a široké okolí se projevila i u státního statku Chotěboř, konkrétně při přestavbě lihovaru na Horním Studenci na sušárnu brambor v roce 1955. Štěrba (1990) uvádí, že zprovozněná sušárna měla zhodnocovat krmné brambory na bramborové úsušky a přinášet tak statku značný zisk. Tehdy nebyly problémy s odbytem brambor, protože bramborové vločky představovaly důležitou surovinu pro výrobu krmných směsí určených zejména prasatům. Realita však byla následující. Tato přestavba trvala 4 roky, byla finančně velmi náročná (několik desítek milionů československých korun). Po uvedení do provozu fungovala sušárna pouze asi 11 let, v roce 1966 byl její provoz ukončen. Důvodem byl jak odklon statku od chovu prasat během šedesátých let, tak zejména obava, aby nedošlo ke znehodnocení zdrojů pitné vody, které se zde nacházejí. Ty zásobují pitnou vodou Chotěboř a Havlíčkův Brod. V roce 1989 byly její splavné kanály s úložištěm dvou set vagónů brambor naprosto bez užitku a v objektech sušárny byly vybudovány provizorní sklady osiv, kolářská a truhlářská dílna, závodní jídelna, ubytování pro brigádníky a správní kanceláře hospodářství. V současné době je tento objekt opuštěný a nevyužívaný; součást rozsáhlého agrobrownfieldu⁴⁶. (viz obrázek 10 a přílohy 20–23). Problematika agrobrownfields by si zasloužila hlubší prozkoumání v samostatné diplomové, či jiné odborné práci (např. analýza prostorového rozmístění a příčin vzniku agrobrownfields na území v minulosti obhospodařovaném státním statkem Chotěboř a jejich komparace s ostatními agrobrownfields v okrese Havlíčkův Brod popř. kraji Vysočina).

Obr. č. 10: *Nevyužívaná a opuštěná budova bývalé sušárny brambor v Horním Studenci*

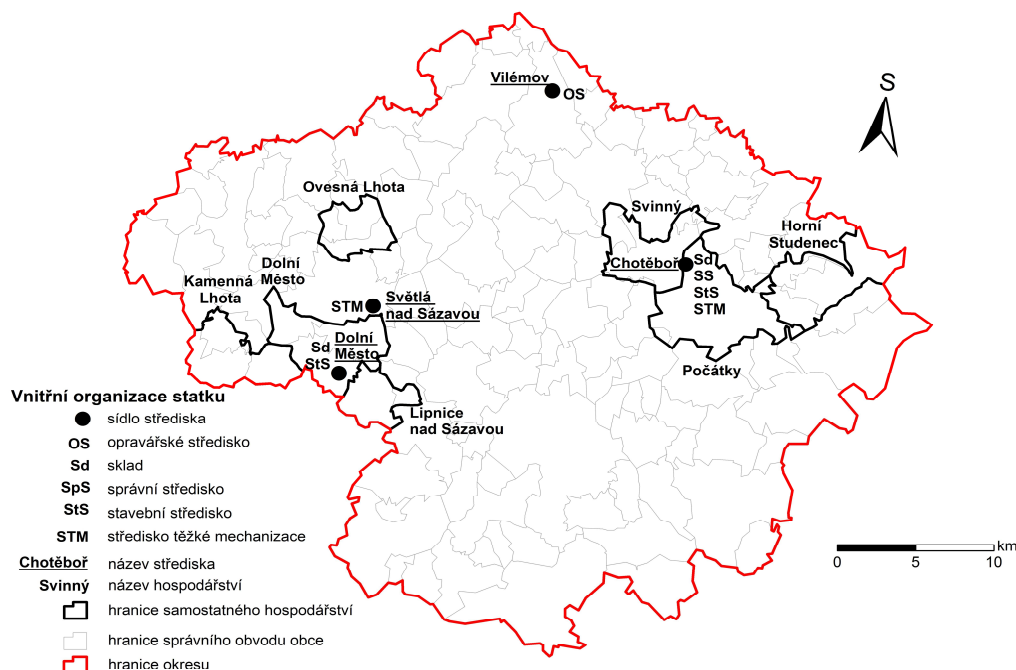
Zdroj: foto autor (pořízené 3. 9. 2010)

⁴⁶ Podle Svobodové s Věžníkem (2009) se často jedná o nemovitosti (pozemky, objekty a areály), které nejsou efektivně využívány, jsou opomíjeny či dokonce kontaminovány. Jejich účinné využití není podle nich možné bez předchozí regenerace.

4.3.2.3 Stav hospodářství statku z roku 1989

Tato podkapitola slouží nejen jako ukázka stavu hospodaření statku z roku 1989, ale také jako spojovací článek s procesy probíhajícími na tomto území od roku 1992, kdy proběhla podstatná část vypořádání restitučních nároků u státního statku Chotěboř.

Obr. č. 11: Organizační struktura a prostorové rozmístění obhospodařované půdy státním statkem Chotěboř v roce 1989

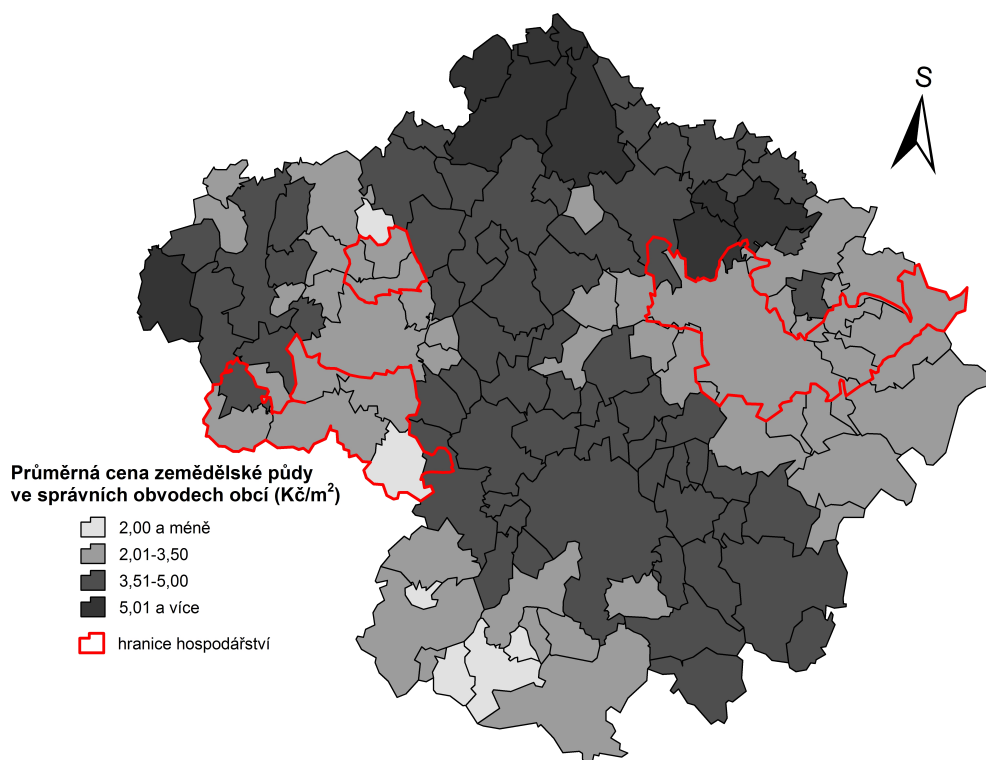

Zdroj: Štěrba (1990), Vtělenský, vlastní zpracování

Statek v této době obhospodařoval dle údajů střediska geodézie pro okres Havlíčkův Brod 8 933 ha zemědělské půdy, avšak dle Vtělenského se rozloha statkem obhospodařované půdy pohybovala kolem 9 400 ha, načež Frajer ve svých propočtech uvádí rozlohu 9 041 ha zemědělské půdy. Rozdílnost mezi jednotlivými údaji lze přičíst různým informovanostem jednotlivých zdrojů v oblasti manipulace s pozemky prováděných v této době (rekultivace, pozemkové úpravy, výstavba atd.) a dále pak podkladům, z nichž autoři čerpali (odborné publikace, realita atd.).

Hodnocení přírodních podmínek pro zemědělství v okrese Havlíčkův Brod uvedené v Zadražilovi (2008), Kabrdovi (2008) a Jančákovi s Götzem (1997) vypovídají o jejich podprůměrné úrovni oproti Česku jako celku (viz přílohy 24 a 25). Avšak je třeba mít na zřeteli výraznou vnitřní diferenciaci přírodních podmínek v rámci okresu. Obrázek č. 12 je toho nesporným důkazem; navíc v rámci okresu poukazuje na nižší kvalitu statkem vlastněné půdy, kdy její úřední cena⁴⁷ přesahuje jen v několika málo lokalitách hodnotu 3,5 Kč/m² (ceny k roku 2007). Průměrná cena dříve statkem vlastněné půdy činí v průměru 3,03 Kč/m² a je o poznání nižší oproti průměrům okresnímu (3,75 Kč/m²) a celorepublikovému (3,50 Kč/m²), což koresponduje s údaji v tabulce 7.

⁴⁷Podle Bičíka s Jančákem (2005) se jedná o jeden z možných způsobů komplexního hodnocení územní diferenciacie podmínek pro zemědělskou výrobu. Úřední cena je stanovena na základě ocenění jednotlivých bonitovaných půdně ekologických jednotek (dále jen BPEJ), jež vyjadřuje pomocí pětimístného číselného kódu hlavní půdní a klimatické podmínky, které mají vliv na produkční schopnost zemědělské půdy a její ekonomické ohodnocení. Z nich je podle jejich podílu na velikosti katastrálního území spočítán vážený průměr úřední ceny 1 ha zemědělského půdního fondu.

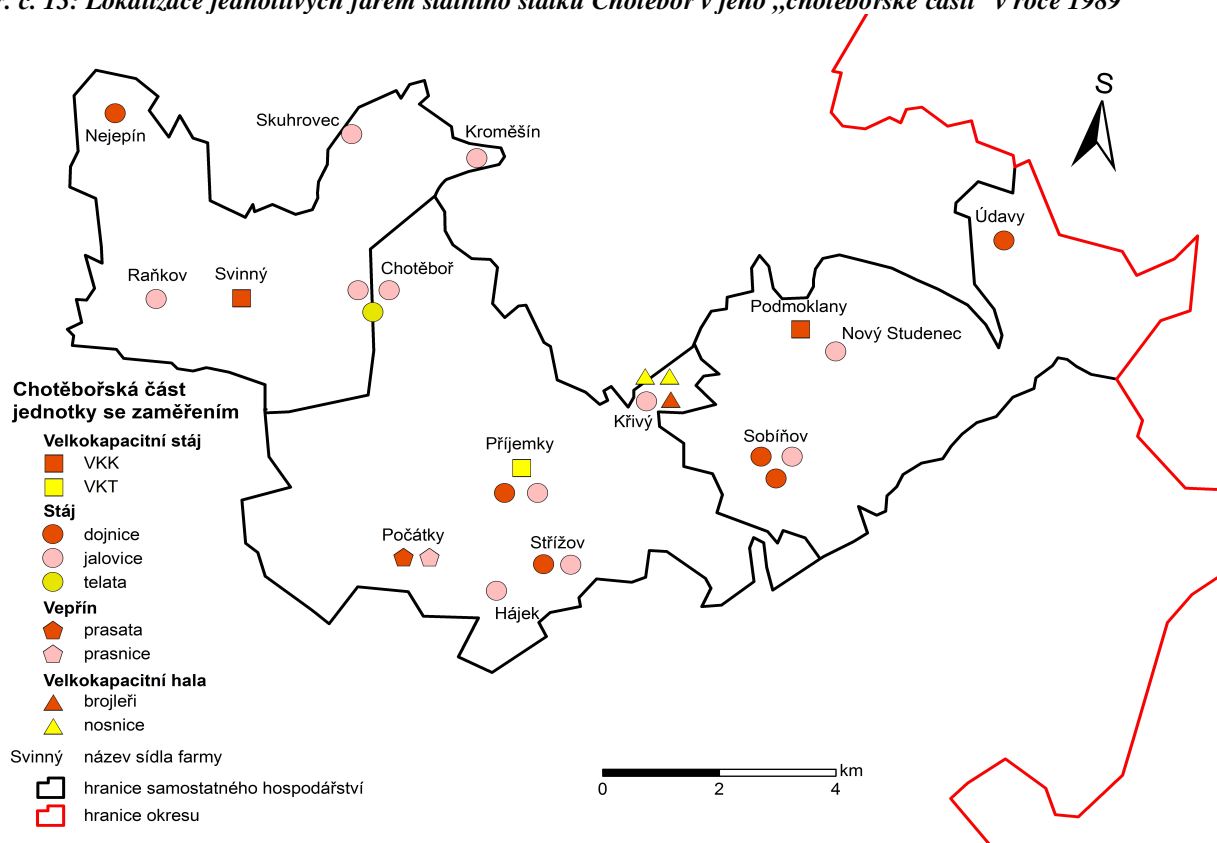
Obr. č. 12: Průměrná cena zemědělské půdy ve správních obvodech obcí okresu Havlíčkův Brod v roce 2007

Zdroj: Zadražil (2008. obr. č. 4), vlastní zpracování

Obrázky č. 13 a 14 nastiňující územní lokalizaci jednotlivých farem v rámci státního statku Chotěboř, jasně poukazují na některá fakta, korelující s obecnými trendy socialistického zemědělství, zejména s obdobím mezi lety 1970–1989 zaměřeným na specializaci a koncentraci zemědělské výroby. Jako příklad může sloužit farma na Křivém, kde byly v této době zřízeny dvě velkokapacitní haly pro nosnice a statek se tak postupně stal jediným producentem vajec v okrese (viz podkapitola 4.3.2.2). Dalším vhodným příkladem byla výstavba velkokapacitních zařízení pro chov skotu.

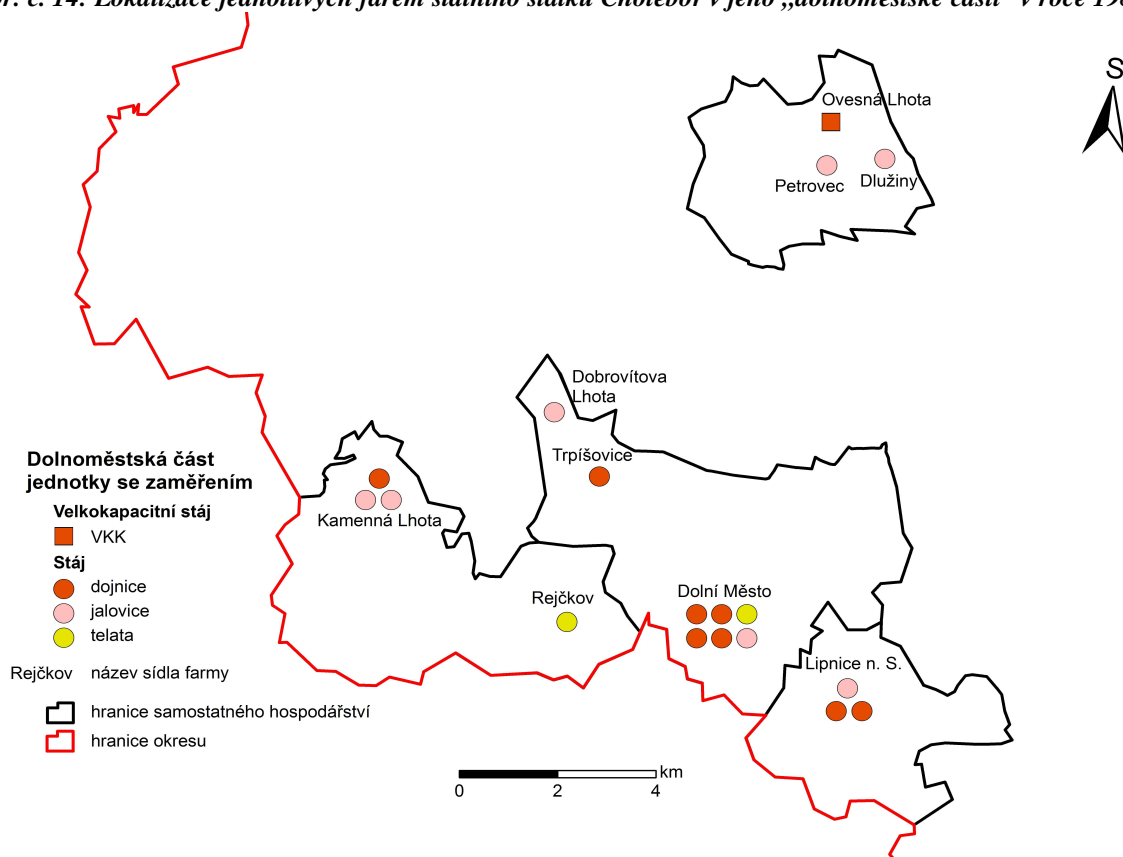
Při porovnání obou obrázků je zřejmá vyšší nemovitostní vybavenost na Chotěbořsku oproti Dolnoměstsku, neboť se jednalo o jádrovou oblast v rámci statku fungující jako jeho součást po dlouhé období (viz obr. č. 5). Značnou roli zde hrála nejen blízkost správního střediska v Chotěboři (zejména pro hospodářství Počátky a Svinný – viz tabulka 4 a obrázek 9), ale i výměra všech tří hospodářství (každé z nich mělo na starosti více jak 1 400 ha zemědělské půdy).

Obr. č. 13: Lokalizace jednotlivých farem státního statku Chotěboř v jeho „chotěbořské části“ v roce 1989

Zdroj: Vtělenský, vlastní zpracování

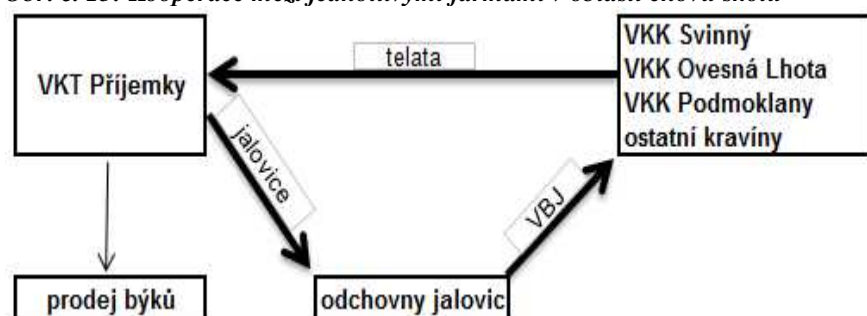
Obr. č. 14: Lokalizace jednotlivých farem státního statku Chotěboř v jeho „dolnoměstské části“ v roce 1989

Zdroj: Vtělenský, vlastní zpracování

K dosažení koncentrace a specializace zemědělské výroby spojené často s maximálním využitím místních podmínek sloužil často i proces kooperace. Ta byla prováděná v různých oblastech zemědělské výroby (např. u chovu skotu, při žních atd.) a na různých řádovostních úrovních (vnitropodnikové a mezipodnikové). Státní statek Chotěboř konečkonců toho nebyl žádnou výjimkou (viz tabulka 9), což je ukázáno i na obrázku 15, kde VKT Příjemky sloužil jakožto centrální teletník pro všechny kraviny v rámci statku. Podobné postavení jako VKT Příjemky měla v rámci celého statku bramborárna v Chotěboři, správní a opravářské středisko (viz obrázek 11). Ostatní střediska měla jen oblastní charakter (sloužila pro dolnoměstskou či chotěbořskou část statku – STM, stavební střediska a centrální sklady).

Obr. č. 15: Kooperace mezi jednotlivými farmami v oblasti chovu skotu

Poznámka: VBJ – vysokobřezí jalovice

Zdroj: Vtělenský, vlastní zpracování

4.3.3 Shrnutí závěrů o hospodaření státního statku Chotěboř

Tato kapitola analyzovala a vysvětlila postavení státních statků v socialistickém zemědělství, jejich organizační strukturu, investiční aktivitu a vývoj v rozmezí let 1949–1989. To bylo dokumentováno na konkrétním příkladě státního statku Chotěboř. Navíc se zde objevuje i stav hospodaření tohoto státního statku z roku 1989; slouží jako spojovací článek s procesy probíhajícími na tomto území od roku 1992.

Období před rokem 1989 bylo charakteristické politickými a ideologickými zásahy do všech sfér národního hospodářství (např. různá rozhodnutí, nařízení, dotace atd.). Zemědělství jakožto tehdy silně preferované odvětví toho nebylo výjimkou. Tento fakt se projevil i u samotného státního statku Chotěboř v oblastech:

- 1) permanentní organizační přestavby (např. v období od 1. 1. 1953 do 1. 1. 1960 se státní statek Chotěboř stal součástí státního statku Čáslav),
- 2) manipulace s pozemky (např. rok 1977 – téměř dvojnásobné zvýšení statkem obhospodařované zemědělské půdy z původních 4 550 ha na 8 700 ha; přičlenění státního statku Ledeč nad Sázavou, JZD Trpíšovice, JZD Střížov a JZD Příjemky),
- 3) častých změn ve specializaci statku:
 - a. od první poloviny šedesátých let byla v rostlinné výrobě proklamována postupná specializace statku na pěstování pšenice, ječmene a brambor,
 - b. během let šedesátých byla preferována v živočišné výrobě postupná specializace na chov skotu a výrobu mléka × postupný odklon od chovu prasat; od začátku osmdesátých let se stal statek integrovanou součástí Společného zemědělského podniku Havlíčkův Brod v oblasti chovu prasat (byl dodavatelem jaderných krmiv),
 - c. postupná orientace na výrobu vajec (v osmdesátých letech okresní hegemon v jejich výrobě).

4) investičních priorit

- a. mezi lety 1960–1969 mírná převaha investic do rostlinné výroby v porovnání s investicemi do živočišné výroby,
- b. mezi lety 1970–1989 výrazná finanční podpora živočišné výroby (velkokapacitní zařízení) a vzrůstající investice do technické a sociální infrastruktury (zařízení sloužící pro zaměstnance statku).

5) specializace a koncentrace výroby (začlenění státního statku Chotěboř do kooperačního a integračního seskupení)

- a. mezipodniková kooperace (kombajnová výpomoc s několika JZD z okolních okresů),
- b. vnitropodniková kooperace mezi jednotlivými farmami v rámci státního statku Chotěboř (přesun telat a jalovic mezi kravíny a VKT Příjemky),
- c. integrační seskupení mezi státním statkem Chotěboř a Společným zemědělským podnikem Havlíčkův Brod (oblast chovu prasat).

Direktivní rozhodnutí shora způsobila řadu trhlín a měla mnoho nedomyšlených následků nejen na zemědělství, krajinu, člověka, ale i na fungování a prosperitu samotných státních statků. V návaznosti na ně byl státní statek Chotěboř protkán řadou problémů:

- 1) rozdílností ve vybavenosti mezi jádrovými a nově připojenými oblastmi v rámci statku i uvnitř nich – oblasti přesycené výrobou (několika násobné převyšování místní poptávky jejich výrobou) × „hluché“ oblasti (nedostatečná výroba a dovoz produktů s obrovskými finančními náklady),
- 2) nedostatkem krmiv (odklon od jejich pěstování, upřednostňování obilovin a živočišné výroby) a jejich nízkou kvalitou. To vedlo k následnému kolísání v užitkovosti živočišné výroby (např. u nosnic),
- 3) nutností reorganizace práce mezi jednotlivými farmami z důvodů jejich časté obměny, což bylo v praxi značně problematické,
- 4) nedostatečným materiálním, technickým, kapacitním a skladovacím vybavením z počátku jeho hospodaření,
- 5) poměrně častou personální obměnou; dosazováním politicky a ideologicky vhodných kandidátů, kteří nemuseli být a často ani nebyli schopnými pracovníky v oboru × zbavení se několika ředitelů statku pro jejich „demokratičnost“ i přes jejich nespornou kvalitu v manažerských schopnostech (např. v roce 1969),
- 6) nízkou kvalifikací pracovníků, malou efektivitou jejich práce a jejich nezodpovědností (ovlivněno štedrými dotacemi a odměňováním pracovníků statku časovou mzdou),
- 7) devastací krajiny – nerespektování přírodních podmínek (např. orba po spádnici, pěstování erozních plodin na svažitém terénu, nadměrné používání chemických hnojiv a postřiků apod.) a místních krajinných specifik (např. ochrana zdroje pitné vody), časté znečišťování přírodního prostředí velkokapacitními zařízeními,
- 8) zaměřením zemědělské politiky na výsledky dosažené v krátkodobém horizontu (často zbytečně proinvestované mnohamilionové částky – sušárna brambor v Horním Studenci),
- 9) zkreslováním výsledků hospodaření statku obrovským objemem finančních prostředků (dotací) plynoucích ze strany státu.

Dalšími významnými činiteli ovlivňujícími tehdejší procesy a vývoj v jednotlivých hospodářstvích a farmách v rámci státního statku Chotěboř byly následující čtyři faktory. Tyto faktory jsou charakteristické svým přesahem do současnosti a jedná se o:

- 1) historický faktor – jádrovou oblastí statku (oblast obhospodařovaná statkem v období let 1960–1989 – pozn. autora) byla hospodářství Chotěboř, Nejepín, Horní Studenec a Sobiňov (viz podkapitola 4.3.2.1). Okolí Dolního Města bylo ke statku připojeno až v roce 1977.
- 2) osobnostní faktor – schopnost a iniciativnost některých ředitelů a ostatních lidí ze správního střediska státního statku Chotěboř ke správnému vedení a rozvoji statku (např. vyvarování se některých zásahů do přírody vedoucích k vážnému narušení životního prostředí, získání potřebných prostředků, materiálů, krmiv atd.).
- 3) sociální faktor – blízké osobní kontakty mezi jednotlivými pracovníky státního statku Chotěboř (vedoucími některých hospodářství) a členy správní rady statku podpořené historickým a vzdálenostním faktorem.
- 4) vzdálenostní faktor – prostorová blízkost některých hospodářství ke správnímu středisku v Chotěboři (v roce 1989 to byla hospodářství Svinňý, Počátky a Horní Studenec – viz obrázek 11).

Faktory (1, 3 a 4) ovlivnily kvantitativně i kvalitativně lepší vybavenost (materiální, strojní, nemovitostní a technologickou) hospodářství v chotěbořské části státního statku Chotěboř, oproti dolnoměstské části. Tomu napovídá i rozdíl v množství investic vložených do těchto dvou hospodářství, kdy v období mezi roky 1977 a 1989 bylo na Chotěbořsku proinvestováno celkem 173,6 mil. Kčs, což je o cca o 100 mil. Kčs více než za stejné období na Dolnoměstsku. V přepočtu na ha zemědělské půdy činí tento rozdíl mezi oběma oblastmi cca 13 tis. Kčs ve prospěch chotěbořské části.

Během sledovaného období (1949–1989) došlo k výraznému zlepšení situace státního statku Chotěboř v oblasti vybavenosti technologiemi a strojovým parkem, stájových kapacit, sociálních jistot pro zaměstnance a postupů obdělávání půdy. Toho bylo však dosaženo za výrazné (zbytečné a ztrátové) finanční podpory státu (např. dotace, příspěvky zaměstnancům, hrazení dopravy a občerstvení pro brigádníky pomáhající mimo jiné se sklizní brambor atd.). Navíc byl přetvořen obraz krajiny s přesahem do současnosti (např. značná ekologická zátěž krajiny) a poznamenán život lidí na venkově střediskovým systémem osídlení.

4.4 Schéma vývoje v období let 1945–1989

Vyústěním celé 4. kapitoly je následující schéma vývoje, poukazující na to, jak celostátní záměry a rozhodnutí v oblasti zemědělství ovlivňovaly procesy a události týkající se státních statků na území celého Československa a samotného státního statku Chotěboř (popř. i státních statků na území okresu Havlíčkův Brod) v jednotlivých časových etapách popř. určitých letech. Z tabulky 9 je patrné, že běh stěžejních událostí na státním statku Chotěboř, potažmo v okrese Havlíčkův Brod, víceméně koreloval s obecnými trendy vývoje hospodaření a organizace státních statků v Československu a politickými rozhodnutími v oblasti zemědělství.

Tabulka č. 9: Schéma vývoje politických rozhodnutí a na to navazujících procesů a událostí u státních statků na území ČSR, státního statku Chotěboř, potažmo státních statků sídlících v okrese Havlíčkův Brod v období let 1945 a 1989

Rok (období let)	Politické rozhodnutí	Stav a procesy		Rok (období let)
		Státní statky v Česku obecně	Státní statek Chotěboř (popř. okres Havlíčkův Brod)	
1945	Odsun německého obyvatelstva (cca 3 mil. obyvatel). ze Sudet., Pozemkové reformy.	Malá výměra státních statků, pokračování z doby první republiky (67 599 ha z. p.).	Na budoucím území obhospodařovaném státním statkem Chotěboř se nachází 15 velkostatků, dále pak několik větších hospodářství v Chotěboři, jedna drůbežárna a družstvo.	1945–1948
1948		Více jak zdvojnásobení státními statky vlastněné půdy (na 146 473 ha z. p.).		
1949	Znárodňování a združstevňování zemědělství.	Ustanovení státních statků národními podniky, ty hospodaří na půdě patřící státu.	Ustanovení státních statků Chotěboř a Havlíčkův Brod národními podniky.	1949
Konec let čtyřicátých a začátek let padesátých		Nárůst počtu státních statků - z původních 171 státních statků v roce 1949 na 196 státních statků v roce 1951.	K již existujícím dvěma státním statkům (Chotěboř a Havlíčkův Brod) byl v okrese roku 1952 nově zřízen státní statek Ledeč nad Sázavou.	1952
1953–1960	Sloučení některých státních statků – účinnější kontrola, zlepšení výsledků jejich hospodaření a užití finančních prostředků.	Reorganizace vnitřního uspořádání statků - snížení počtu státních statků na 124 v roce 1959.	Státní statek Chotěboř jako součást státního statku Čáslav.	1953–1960
1960	Rozdílná efektivnost uměle sloučených částí v nově vzniklých státních statcích – značné ekonomické obtíže – nutnost opětovného rozdělení.	Znovuzřizování státních statků – výrazné zvýšení počtu státních statků na 270 na konci roku 1960.	Zřízení samostatného státního statku Chotěboř.	1960
1949–1965	Nutnost zajištění zemědělské soběstačnosti a nivelizace struktury využití půdy.	Značný nárůst půdní základny statků – přejímají půdu bývalých velkostatků, zbytkových a církevních statků, ekonomicky slabých JZD, půdu nemající hospodáře a horských pasevnických družstev – nárůst jimi obhospodařované zemědělské půdy oproti roku 1949 o 308,3 %.	Nárůst zemědělské půdy u státního statku Chotěboř na 116 % výměry z roku 1949 a značná manipulace s pozemky.	1949–1965
Šedesátá léta	Nutnost zintenzivnění zemědělství a uspokojování potřeb národního hospodářství – vnitropodniková reorganizace státních statků.	U statků docházelo k vytváření vhodných výrobních celků (odstranění roztříštěnosti v půdní drůbě), zúrodňování zemědělské půdy, rajonizaci a specializaci zemědělské výroby, investování do chemizace a mechanizace zemědělství, začátkům kooperace (na vnitropodnikové a mezipodnikové úrovni) a integrace mezi podniky a docházelo k účelnější koncentraci výroby.	Předávání vzdálených farem a hospodářství tamním JZD a naopak převzetí JZD a zemědělské půdy v okolí jádrové oblasti státního statku Chotěboř.	1960–1965
			Naprostá většina postupně se zvyšujícího množství investic (celkem to bylo 34,5 mil. Kčs) směřuje do rostlinné výroby (meliorace), strojů, mechanizace zemědělství a výstavby velkokapacitních zařízení.	1960–1969
1968–začátek sedmdesátých let	Okupace ruskými vojsky - normalizace.	Centralizace řízení podniků, přestavba vnitřní organizace podniků (koncentrace), zákaz činnosti řady odborníků pro jejich demokratičnost.	Snížení počtu hospodářství ze sedmi na tři a odvolání ředitele statku pro jeho demokratičnost v řízení v roce 1969.	1969–1972

Pokračování tabulky č. 9

Rok (období let)	Politické rozhodnutí	Stav a procesy		Rok (období let)
		Státní statky v Česku obecně	Státní statek Chotěboř (popř. okres Havlíčkův Brod)	
1970–1989	Koncentrace a specializace zemědělské výroby a nutnost dosažení potravinové soběstačnosti.	Prohlubování a rozšiřování kooperačních smluv v rámci podniků (u státních statků mezi jednotlivými farmami) a mezi jednotlivými podniky.	Uzavřena kooperační smlouva na kombajnovou výpomoc s JZD v Živanicích.	1975–1989
			Uzavřeny kooperační smlouvy na kombajnovou výpomoc s JZD v Bučině a Potěhách.	Osmdesátá léta
			Kooperační seskupení v rámci státního statku spojené s přesunem telat a jalovic mezi kravíny a velkokapacitním teletníkem.	1977–1989
			Stavby sloužící celopodnikovým potřebám: 1) opravárenská dílna, 2) bramborárna.	1) 1. 7. 1960– 1989 2) 1. 7. 1987– 1989
		Slučování státních statků a jejich spadání pod větší státní podniky – snížení počtu statků v roce 1988 o více jak 58 % oproti roku 1970 při současném zvýšení jimi obhospodařované půdy v průměru o cca 142 % na 10 495 ha.	Připojení statku Ledeč nad Sázavou a několika JZD nacházejících se v okolí jádrové nebo nově připojené oblasti ke státnímu statku Chotěboř (téměř dvojnásobné zvýšení obhospodařované plochy). Státní statek Havlíčkův Brod začal být řízen Krajským semenářským podnikem Choceň jako odštěpný závod.	1977
		Prohlubující se koncentrace a specializace zemědělské výroby v zemědělských podnicích.	Statek zabezpečoval výrobu vajec za celý okres Havlíčkův Brod.	Osmdesátá léta
		Horizontální ⁴⁸ a vertikální ⁴⁹ integrace mezi jednotlivými podniky.	Státní statek Chotěboř součástí horizontální integrace – poskytuje jádrna krmiva do Společného zemědělského podniku Havlíčkův Brod zaměřeného na výrobu prasat. Na konci roku dostával příslušný podíl ze zisku.	1981–1989

Zdroj: Pardubická (2006), Štěrbá (1990), Mrštík (2005), Kubačák (1995), Doskočil (1976), Rubík (1968), Vydra (1981), Agrodat (1989), Federální statistický úřad (1985), Vtělenský, vlastní zpracování

⁴⁸ Rubík (1968, s. 23) „Horizontální integrace je stejná hospodářská činnost dvou nebo více samostatných účastníků na jediném stupni podnikání (prvovýroba, zpracování nebo odbyt) pod vedením jednoho z nich nebo zvláštního společného orgánu, založená na dobrovolných smluvních vztazích, na jednotném postupu ve výrobní technice a na propojení finančních či hmotných prostředků nebo obojích všemi články smlouvou vymezeného podnikání; cílem jsou výhody pro všechny účastníky“.

⁴⁹ Rubík (1968, s. 25) „Vertikální integrace je hospodářská činnost dvou nebo více samostatných účastníků na různých stupních podnikání, kteří se v jednom odvětví zemědělské výroby podílejí na jejím předzásobení, na výrobě samé, na jejím zušlechťování a realizaci – buď na všech, nebo jen na několika stupních podnikání. Tato činnost předpokládá vedení jedním z účastníků nebo zvláštním společným orgánem a zahrnuje odborné poradenství, jakož i vliv na výrobní strukturu všech účastníků. Je dále založena na dobrovolných smluvních vztazích, výhodných pro všechny účastníky, na jednotném postupu ve výrobní technice a na propojení finančních či hmotných prostředků nebo obojích všemi články smlouvou vymezeného podnikání. Cílem této činnosti jsou výhody pro všechny účastníky“.

Kapitola 5

Nápravy majetkoprávních křivd u státních statků

Státní statky byly před rokem 1989 po zemědělských družstvech druhou nejvýznamnější skupinou podniků hospodařících na půdě (viz kapitola 3). Je proto namístě si položit otázku, jakým způsobem se vyvinula transformace těchto kdysi významných hospodářských subjektů. K zodpovězení těchto a mnoha dalších otázek by měla posloužit tato kapitola. Zaměřuje se na restituční nároky a privatizaci u státních statků, což je následně ilustrováno státním statkem Chotěboř.

5.1 Restituce a privatizace majetku státních statků

V návaznosti na výše zmíněný text a podkapitolu 3.3.2.1 je zapotřebí vysvětlit dva specifické transformační procesy prováděné u státních statků – restituce a privatizace.

Restituce znárodněného majetku předchozím vlastníkům nebo jejich dědicům⁵⁰ byly realizovány na základě zákona č. 229/1991. „Bývalí vlastníci znárodněné nebo zkonfiskované půdy a jiného nemovitého majetku mohli nárokovat svou půdu a majetek buď v naturáliích, nebo prostřednictvím finanční náhrady“ (Neberová 2007, s. 31). Finanční vyrovnání se podle Čekalové (1997) realizovalo v případech, kdy majetek nemohl být z určitého důvodu vydán do užívání (již neexistující objekty, stroje atd.). K 30. 9. 1993 bylo podle Ministerstva zemědělství ČR (1994) uplatněno celkem 246 tisíc restitučních nároků z toho 88 tisíc u státních statků (tento počet nemá obdobu v žádném jiném resortu). Hodnota navráceného majetku státních statků k 31. 12. 1993 činila 13,7 mld. Kč, což bylo 65 % z uplatněných restitučních nároků u státních statků, které činily celkem 21,2 mld. Kč. „Rozsah počtu restitucí byl v zemědělství největší ze všech odvětví národního hospodářství ... například počet uplatněných nároků v resortu zemědělství byl v porovnání s rezortem průmyslu a obchodu 172krát větší, hodnota uplatněných nároků 1,1krát vyšší, přičemž hodnota celkového majetku byla 3,7krát menší“ (Jelínek 1995, s. 172). Restituce měly být co nejrychleji vyřešeny a ukončeny, a to z důvodu následné privatizace zbývajících majetku (nemovitostí, pozemků atd.) státních statků a ostatních státních podniků (viz níže v textu). Během jejich realizace však nastala řada problémů a komplikací (viz podkapitola 3.3.2.1, 5.3.1.2), jež zapříčinila otevřenost některých sporných případů do dneška. „V rámci správních řízení bylo do 31. 12. 2009 rozhodnuto celkem o 1 753 166 ha zemědělské

⁵⁰ „Restituce podléhaly celé řadě omezení. Veškerý majetek znárodněný před nástupem komunistického režimu, byl z restitucí automaticky vyloučen. Navíc se restituce omezovaly jenom na určitý typ oprávněných osob: na československé státní příslušníky (dokládání totožnosti na základě občanských průkazů, cestovních pasů, rodných listů, osvědčení o státním občanství atd.) a ve specifických případech na církve. Korporace, cizinci, spolky, sdružení a jiné právnické osoby byly z restitucí vyloučeny“ (Kotrba. 1997, s. 134 a 135).

a lesní půdy. Z toho bylo skutečně vydáno 1 333 350 ha, nevydáno s nárokem na náhradu prostřednictvím PF ČR bylo 130 180 ha. Z důvodů nenaplnění zákonných podmínek pozemkové úřady rozhodly o nevydání 288 823 ha“ (Ministerstvo zemědělství ČR 2010, s. 89). Čekalová (1997) pak upozorňuje na složitost restitučního procesu v pohraničních oblastech, kde se nacházela většina bývalých státních statků, oproti restitucím ve vnitrozemí. Na základě historických souvislostí (poválečný odsun německého obyvatelstva a následné dosídlování – viz kapitola 3) zde vznikly složité majetkoprávní vztahy. Znamé jsou mimo jiné případy obtížné dohledatelnosti původních majitelů (např. absence právních dokumentů, migrace do vnitrozemí za lepšími podmínkami), nezájmu místních obyvatel o zděděný zemědělský majetek (mnozí z nich byli do těchto oblastí přestěhováni během čtyřicátých a padesátých let – porušení vazby zdejších obyvatel k zemědělské půdě), nedostatečného dosídlení těchto oblastí (např. jihozápadní pohraničí) a domáhání se práv a majetků potomky odsunutých německých obyvatel.

Privatizace se skládala ze dvou fází:

- 1) malá privatizace (privatizace malých, státem vlastněných jednotek). „Zákon o malé privatizaci byl přijat krátce po restituční legislativě. První aukce se konaly 26. ledna 1991 a poslední koncem roku 1993. V malé privatizaci byly jen zřídka privatizovány celé podniky. Ve většině případů byly od státních podniků odděleny menší části, které byly draženy samostatně... Malá privatizace byla zaměřena především na malé provozovny v maloobchodě, ve veřejném stravování a v dalších službách“ (Kotrba 1997, s. 135).
- 2) velká privatizace⁵¹ (privatizace velkých státních podniků). Pravidla velké privatizace přijatá začátkem roku 1991 byla zaměřena na dva částečně protikladné cíle: 1) umožnění rychlé privatizace podstatné části průmyslu, obchodu a zemědělství, 2) uplatnění co nejvíce prvků soutěže v celém procesu, kdy kdokoli měl možnost předložit privatizační projekt (Švejnar 1997). V rámci velké privatizace mohli restituční dokoupit části majetku, které s restituovaným majetkem souvisely, ale nebyl na ně uplatňován restituční nárok.

Privatizace státních statků a podobných podniků byla prakticky zahájena až po 31. 3. 1993. To bylo logické, jelikož bylo potřeba nejdříve dokončit uplatnění restitučních nároků tak, aby se vědělo konkrétně, jaký majetek ve vlastnictví státu může být zprivatizován. Prodloužení doby uplatnění restitučních nároků však způsobilo velký zmatek, poněvadž tehdy už byla většina privatizačních projektů státních statků vypracována a předkládána. V důsledku toho státní majetek určený k privatizaci v původních projektech doznal značných změn. Na začátku roku 1994 aktiva státního majetku určeného k privatizaci představovala 26,7 mld. Kč (oproti původnímu předpokladu cca 46 mld. Kč) (Ministerstvo zemědělství ČR 1994). „Neprivatizovaný majetek státních statků byl v převážné míře dán do chvíle privatizace do pronájmu⁵². Podíl stupně privatizace ke konci roku 1993 (viz příloha 11) byl odlišný ve státních statcích, kde činil 43 %, v podnicích zemědělské prvovýroby to bylo celkem 72,9 %, zatímco v potravinářském průmyslu to bylo v průměru více než 95 %“ (Jelínek 1995, s. 172).

⁵¹ „Velká privatizace byla nejdůležitější hnací silou z hlediska hodnoty přesouvaného majetku a byla prováděna pomocí množství metod, zahrnujících široce propagovanou kuponovou privatizaci, v níž miliony občanů získali akcie podniků“ (Švejnar 1997, s. 21).

⁵² Základním kritériem pro výběr nájemců bylo pronajmout jednotlivé provozy předkladatelům privatizačních projektů (většinou konkurenčních). Tam kde nebyl žádný předkladatel konkurenčního privatizačního projektu, postupovalo se dle kritérií pro nájem podle zákona 229/1991 Sb. K 31. 7. 1993 bylo pronajato více než 80 % majetku státních statků (Ministerstvo zemědělství ČR 1994).

Tabulka č. 10: Hlavní údaje o stavu privatizace (bez akciových společností)

Formy privatizace	Od počátku činnosti PF ČR do 31. 12. 2009					Z toho v roce 2009				
	Převzatých PJ		Realizovaných PJ			Převzatých PJ		Realizovaných PJ		
	Počet	Hodnota*	Počet	Hodnota*	Kupní cena**	Počet	Hodnota*	Počet	Hodnota*	Kupní cena**
Přímý prodej	6 296	20 688,3	6 173	19 807,5	10 364,6	31	12,9	17	9,0	7,3
Bezúplatný převod	1 762	2 927,0	1 698	2 814,0	0,0	93	33,3	91	30,5	0,0
Veřejná dražba	1 130	2 236,0	1 121	2 179,0	291,1	0	0,0	0	0,0	0,0
Veřejná soutěž	2 548	9 051,9	2 423	8 882,5	1 724,3	27	15,1	6	3,6	0,4
Celkem	11 736	34 903,2	11 415	33 683,0	12 380,0	151	61,3	114	43,1	7,7

Poznámka: PJ – privatizační jednotky

Poznámka: * – Hodnota majetku je aktualizovaná účetní hodnota v privatizačních projektech (hodnotové údaje jsou uvedeny v mil. Kč)

Poznámka: ** – Údaje jsou uvedeny v mil. Kč

Zdroj: Pozemkový fond ČR (2010, s. 25)

Privatizace každého podniku byla založená na privatizačních projektech⁵³. Ty mohly navrhnout privatizaci celého podniku ve stavu, v jakém se nacházel; mohly však obsahovat i návrh na rozčlenění podniku do libovolného počtu menších privatizačních jednotek. Stát podle Trnkové (2001) rozdělil bývalé podniky (státní statky) zpravidla na jejich farmy a nabídl je zájemcům metodou „všechno nebo nic.“ Nebylo možné, aby si podnikatel vybral jen majetek, který považoval za vhodný pro další podnikání, aniž by koupil vše. „Management státních podniků měl povinnost předložit tzv. základní privatizační projekt, který musel zpravidla zahrnovat celý majetek firmy. Jiní předkladatelé majetku mohli své projekty vypracovat také na celý podnik, mohli jej však omezit pouze na ty části majetku, o které měli zájem“ (Kotrba 1997, s. 137). Pro každou navrženou privatizační jednotku⁵⁴ pak mohla být privatizace realizována následujícími formami (viz Boháčková 1993):

- 1) veřejnou dražbou, probíhající u privatizovaných objektů se značným zájmem o ně. Týkala se 1 % případů privatizace státních statků.
- 2) veřejnou soutěží, které se mohl zúčastnit se svou nabídkou jakýkoliv tuzemský a v návaznosti na stanovené podmínky i zahraniční účastník. Rozhodujícími kritérii byly cena (tržní), platební podmínky, pracovní příležitosti, zachování a rozšíření programu výroby, ekologie, podnikatelský záměr. Jednalo se o 3 % případů privatizace státních statků.
- 3) přímým prodejem předem určenému zájemci (u státních statků se často jednalo o jejich bývalé pracovníky). Byl nejjednodušší a nejčastěji se uplatňující formou privatizace realizovanou v cca 74 % případů.
- 4) akciovou společností, v níž se mohli stát akcionáři i občané prostřednictvím kupónové privatizace. Tato forma privatizace se provedla u 11 % privatizovaného majetku státních statků.

⁵³ „Na rozdíl od některých dalších zemí střední a východní Evropy mohla v České republice jakákoliv osoba nebo instituce předložit privatizační projekt na celý podnik nebo jeho část. Vedení každého podniku bylo právně zavázáno rovněž předložit privatizační projekt“ (Švejnar 1997, s. 21).

⁵⁴ V každé privatizované jednotce se mohly uplatnit na její jednotlivé objekty různé privatizační formy. Konkrétně část majetku mohla být realizována např. formou přímého prodeje, další formou akciové společnosti atd. (Boháčková 1993).

- 5) státními akciovými společnostmi s majetkovou účastí státu. Tento postup však nebyl u státních statků využit z důvodu neexistence zemědělských státních akciových společností.
- 6) bezúplatným převodem zejména bytového fondu nebo objektů občanské vybavenosti na obce a na fondy důchodového a nemocenského zabezpečení. Jednalo se o cca 11 % všech forem privatizace státních statků.

Více než polovina takto vzniklých podniků má podle Divily se Sokolem (1999, s. 461) „formu obchodní společnosti, čtvrtinu představují podniky fyzických osob, zbytek ostatní formy.“ Veleba (1996, s. 4) uvádí, že „nabyvatelé vzniklých privatizací státních statků jsou relativně velké soukromé podniky, které jsou většinou v přímém vlastnictví úzké skupiny konkrétních podnikatelů.“

Privatizace státních statků a obdobných státních podniků hospodařících na zemědělské půdě byla na konci roku 2009 v zásadě ukončena. Z původního počtu 316 subjektů vstoupivších do privatizace nebyla dosud likvidace ukončena u 26 státních statků; v řízení o úpadku a způsobech jeho řešení (insolvenční zákon) je dalších 16 státních statků (Ministerstvo zemědělství ČR 2010).

Privatizace státních statků se během celé realizace potýkala s řadou problémů. Jako nezávažnější se podle Boháčkové (1993) jevíly 1) samotné zahájení privatizace státních statků, aniž by byly vyřešeny a vypořádány rozsáhlé restituční nároky. V praxi to podle ní znamenalo, že zahájení privatizačního procesu probíhalo současně s obdobím, kdy občané mohli v rámci restitucí žádat o navrácení majetku. Nebylo tedy jasné, jaký majetek je či není možné zprivatizovat. 2) Velmi špatná úroveň privatizačních projektů. Nízkou úroveň se vyznačovaly zejména konkurenční projekty. To vedlo podle ní ke značným časovým prodávám. Za další problémy považovala ovlivnitelnost některých výběrových komisí při veřejné soutěži (nový nabyvatel nemusel být optimálním novým vlastníkem) a ocenění privatizovaného majetku při jeho přímém prodeji, jelikož byla kupní cena často stanovena jako mnohem nižší cena účetní. Tohoto problému si též ve své publikaci všímá i Trnková (2001). Ta mimo to považuje za zásadní problém privatizaci majetku bez půdy. Zemědělské podnikatelé mají podle ní majetek nemovitý, dnes už i majetek movitý a mohou si státní půdu koupit. „Mají však možnost získat maximálně polovinu pronajaté půdy, nejvíce 300 ha. Přitom kupovali majetek, který odpovídal výměrám jiným, 1500–2000 ha“ Trnková (2001, s. 66).

Laštovička et al. (1997) se zabývají kupónovou privatizací (ta se týkala státních statků jen okrajově – pozn. autora). „Mezi kritizované nedostatky této metody patří pomalejší průběh, než se původně očekávalo, nedostatečná transparentnost procesu, vystavení nepřipravené populace tržním rizikům, vytvoření nepříliš efektivní a velmi roztržštěné vlastnické struktury firem a utvoření relativního ocenění firem, které nemusí přesně odpovídat pozdějšímu ocenění na kapitálovém trhu“ (Laštovička et al. 1997, s. 169). Dalším problémem bylo podle Veleby (1996) splácení převzatých dluhů po státních statcích jejich novými nabyvateli⁵⁵. Ty musely být podle něj splaceny ihned nebo ve velmi krátké době.

⁵⁵ „Do vínku dostali nabyvatelé část dluhů státních statků ve výši 4,1 mld. Kč, které museli převzít s tím, že o stejnou hodnotu se jim snížila kupní cena privatizovaného majetku“ (Veleba 1996, s. 4).

5.2 Pozemkový fond ČR

V roce 1991 na základě zákona č. 569/1991 Sb. byl zřízen PF ČR. Jeho povinností podle Křivohlavého (1993) je správa nemovitostí (pro podrobné nakládání s nimi viz příloha 2). Konkrétně má na mysli půdu (tvořící ZPF, či plnící funkci lesa včetně lesních porostů⁵⁶), stavby či budovy patřící k původním zemědělským usedlostem a stavby či budovy sloužící zemědělské výrobě, které jsou ve vlastnictví státu. K 31. 12. 2009 PF ČR takto spravoval zemědělskou půdu o celkové rozloze cca 273 tis. ha a ostatní majetek (budovy a stavby) v zůstatkové hodnotě 2,7 mld. Kč (Pozemkový fond ČR 2010). Nemovitosti ve správě PF ČR jsou podle Trnkové (2001) využívány:

- 1) k vypořádání podstatné části restitučních nároků oprávněných osob (v návaznosti na zákon o půdě). Jedná se především o státní podniky neschopné vypořádat své závazky vůči restitucentům nebo případy, kdy restitucenti podle Ministerstva zemědělství ČR (2010, s. 89) uplatňovali „nároky na náhrady⁵⁷ (např. za znehodnocení vrácených budov, za odebraný živý a mrtvý inventář atd.). Dále se jedná o vypořádání nároků oprávněných osob na převod pozemků. Tyto nároky vypořádává PF ČR bezúplatným převodem jiných pozemků z vlastnictví státu a správy PF ČR do vlastnictví oprávněných osob (tzv. náhradní pozemky) a zápočtem nároků oprávněných osob na převod pozemků.“ V souvislosti s tím Doucha et al. (1998, s. 3) upozorňuje na některé potíže, mezi něž řadí především „vydávání náhradních pozemků i budov restitucentům v případech, kdy původní pozemky (budovy) nebylo možné vydat... V některých katastrálních územích nebyl dostatečný rozsah půdy ani majetku na uspokojení restitučních nároků.“ Restitucenti si tak podle něj sami nacházeli náhradní pozemky, a pokud nic nebránilo jejich vydání, PF ČR jim tyto pozemky vydal. V roce 2009 PF ČR i nadále přebíral nevypořádané závazky státních podniků, jejichž zakladatelem je Ministerstvo zemědělství ČR (dále jen Mze ČR), dále plnil závazky vůči oprávněným osobám za obce, okresní úřady (od 1. 1. 2003 krajské úřady) a za stát (viz tabulka 11).

Tabulka č. 11: Vypořádání restitučních náhrad ze státního majetku a půdy ve správě PF ČR

Položka restitučních náhrad		Celkem od počátku činnosti PF ČR k 31. 12. 2009	
		mil. Kč	%
Nároky na náhrady	Převzato	11 134,58	100,00
	Vypořádáno	10 963,52	98,46
	Zbývá vypořádat	171,06	1,54
Nároky na náhradní pozemky	Převzato	7 891,07	100,00
	Vypořádáno	6 899,44	88,10
	Zbývá vypořádat	931,63	11,90

Zdroj: Ministerstvo zemědělství ČR (2010, tab. 7.3/02)

⁵⁶ PF ČR spravuje podle Němce (2004) pouze tu lesní půdu, o kterou v zákonem stanovené lhůtě její původní vlastníci nepožádali. Této lesní půdy je v celé republice zhruba 75 ha.

⁵⁷ K poskytování těchto naturálních náhrad (náhradních pozemků) podle Jelena (1993) využíval pozemkový fond pozemky v majetku státu, na které nebyl uplatněn restituční nárok.

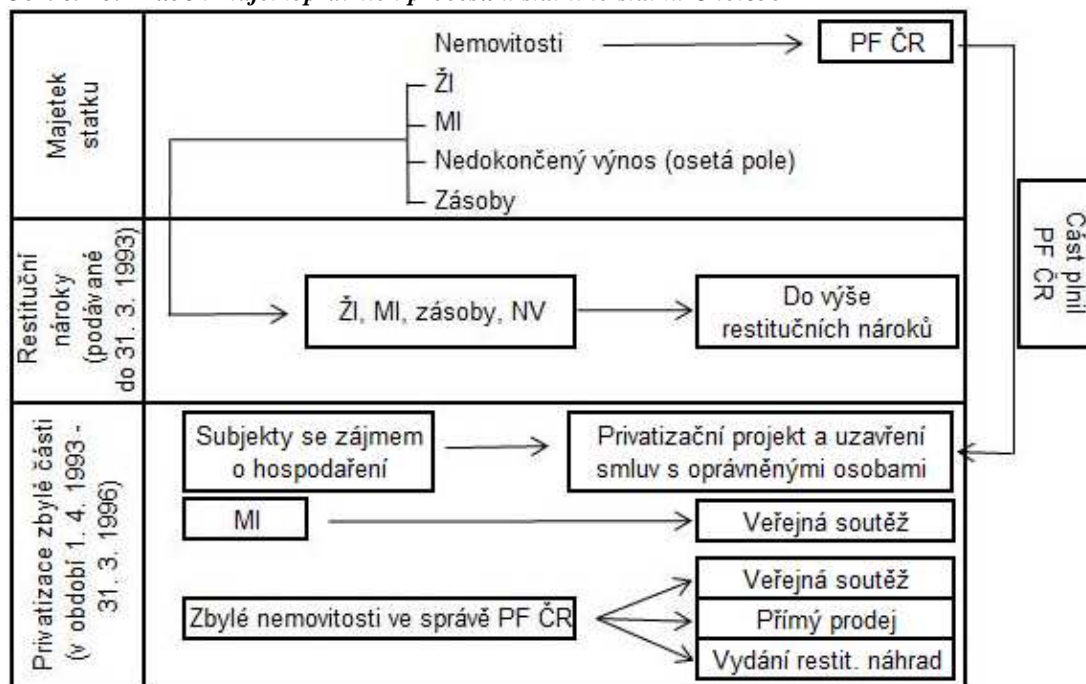
- 2) k privatizaci⁵⁸ státní půdy a navazujícího státního majetku. Privatizace státních statků a podobných podniků byla prakticky zahájena po 31. 3. 1993 (viz podkapitola 5.1). Naproti tomu byl prodej půdy ve vlastnictví státu a správě PF ČR nastartován ve větší míře až v roce 1999 na základě zákona č. 95/1999 Sb., o prodeji půdy. Ten umožňoval nabytí půdy pouze fyzickými osobami s trvalým pobytem v tuzemsku (tj. občanům Česka). V době, kdy započal prodej pozemků ve vlastnictví státu, PF ČR podle Němce (2001) spravoval přibližně 830 tis. ha zemědělské půdy. Z této výměry bylo podle něj rezervováno asi 200 tis. ha zemědělských pozemků na prodej (převážně v jihozápadním pohraničí Česka). Další přibližně 100 tis. ha bylo postupně převedeno oprávněným osobám ze zákona o půdě. Pro urychlení převodu státní půdy byla podle Němce (2004) v roce 2001 přijata novela zákona o prodeji půdy (zákon č. 253/2001). Ta stanovila možnost snížení ceny pozemků podle úředních cen zemědělské půdy přiřazené k jednotlivým BPEJ, rovněž umožnila uplatnění přednostního práva na koupi pozemků osobám, které mají pronajaté pozemky od PF ČR, a dále prodej pozemku vlastníkově budovy a navazujícího pozemku (viz podkapitola 3.3.2.2). Celková výměra státní půdy převedená do soukromého vlastnictví od 25. 5. 1999 do 31. 12. 2009 představuje v návaznosti na Ministerstvo zemědělství ČR (2010) 494,3 tis. ha (82 % z celkové předpokládané nabídky státní půdy, tedy z přibližně 600 tis. ha).
- 3) k pronájmu státní půdy a navazujícího státního majetku. Pronájem je uzavírán na dobu určitou, konkrétně do doby privatizace. Němec (2004) upozorňuje na klesající tendenci pronajímané zemědělské půdy PF ČR po zavedení zákona č. 95/1999 (viz výše v textu). Největší rozsah pronajímané zemědělské půdy ve vlastnictví státu je podle něj v jihozápadním, západním a severozápadním pohraničí. Značný rozsah státní zemědělské půdy je dle jeho slov také pronajímán v pohraničí severní Moravy a Slezska v okresech Jeseník, Bruntál, Opava a na jižní Moravě v okrese Znojmo. Před rokem 1989 se zde nacházely velké oborové podniky státních statků (např. Šumava, Tachov, Znojmo). Nejnovější údaje uváděné ve Výroční zprávě o činnosti Pozemkového fondu České republiky za rok 2009 hovoří o pronájmu 250,1 tis. ha státní zemědělské půdy (tj. 91,9 % z její celkové výměry). Podle údajů uvedených v Ministerstvu zemědělství ČR (2010) připadá největší podíl státní zemědělské půdy na právnické osoby (69,4 %), zbytek na fyzické osoby (restituenty a soukromé zemědělce).

⁵⁸ Prováděním privatizace státního zemědělského majetku a jeho prodejem byla v Polsku podle Otolinského (1993) pověřena Agentura pro státní zemědělský majetek – *Agencja Własności Rolnej Skarbu Państwa* (dále jen AWRSP) – která byla ustanovena zákonem ze dne 19. 10. 1991. AWRSP podle něj přebírala majetek (půdu a výrobní prostředky) státních statků, s nímž hospodařila cestou: 1) prodeje celku nebo částí přejatého majetku; 2) časově omezeného odevzdání majetku fyzickým a právnickým osobám, které za využití půdy platily konkrétní částku peněz; 3) uložení majetku nebo jeho části do jednotného družstva; 4) předání majetku po konkrétní dobu administrativnímu úředníkovi, který zde hospodařil ve jménu státu. Do roku 1994 AWRSP podle Němce (2004) převzala do své správy celkem 1 595 státních podniků, které obhospodařovaly celkem 3,3 mil. ha zemědělské půdy určené k privatizaci, popřípadě k prodeji, přičemž k roku 1994 se podařilo prodat z tohoto fondu pouze 58 500 ha zemědělské půdy. „Slabý zájem o nákup státní půdy ze strany soukromého sektoru spočívá především v ekonomických důvodech – obrovské zatížení státního majetku dluhem, nedostatek financí na straně případných zájemců a v neposlední řadě nevhodné umístění bývalých státních statků. Jejich většina leží v severní a západní části Polska, zatímco soukromá zemědělská hospodářství se nacházejí převážně ve středním rovinatém Polsku a na jihu země. Přikoupení pozemků ve vzdálených oblastech k rozšíření stávajících malovýrobních podniků tedy nemá žádný smysl“ (Němec, 2004, s. 57).

5.3 Majetkoprávní procesy u státního statku Chotěboř

Státní statek Chotěboř se musel v období let 1992–1996 vypořádat s nároky od cca 6 000 restituentů, jimž podle Vtělenského připadla většina statkem obhospodařované půdy. Majetek statku lze rozdělit do několika kategorií⁵⁹, které se následně uplatňovaly při jeho navrácení původním vlastníkům (restituce) a privatizaci. Obrázek 16 zjednodušeně znázorňuje průběh těchto dvou majetkoprávních procesů u státního statku Chotěboř. K 31. 3. 1996 byly restituční a privatizační procesy u statku ukončeny.

Obr. č. 16: Průběh majetkoprávních procesů u státního statku Chotěboř

Zdroj: Vtělenský, vlastní zpracování

5.3.1 Vypořádání restitučních nároků u státního statku Chotěboř

V této části práce je uveden detailní příklad navrácení majetku na úrovni jednotlivce. To umožňuje nahlížet tento proces pohledem „zdola“, tedy od samotného aktéra. Na základě toho se nabízí zcela unikátní možnost hlouběji proniknout do zkoumané problematiky (podobnosti s celorepublikovými trendy a problémy spojenými se znovunabýváním majetku a odlišnosti oproti nim). Problémy s restitucemi jsou zde navíc doplněny o osobní zkušenosti dalších subjektů – restituentů po státním statku Chotěboř (získané v rámci řízených rozhovorů – viz podkapitola 2.2) – a srovnány s výsledky Neberové (2007). To by mělo vést k hlubšímu a reálnému hodnocení.

⁵⁹ Vtělenský uvádí následující kategorie: 1) nemovitosti (objekty sloužící výrobě, provozu, skladování, administrativě, mimozemědělské činnosti atd.), 2) živý inventář (dále jen ŽI) – všechna hospodářská zvířata chovaná na statku, 3) mrtvý inventář (dále jen MI) – např. stroje, technika, nářadí atd., 4) nedokončený výnos – restituce probíhaly během celého roku, tudíž i v období osetých polí (jaro, léto), což se zohledňovalo při propočtech u restitučních náhrad, 5) zásoby (např. osiva, sadba, kejda, hnojiva atd.).

5.3.1.1 Konkrétní příklad vypořádání restitučního nároku po státním statku Chotěboř

Pro dokreslení představy, jakým způsobem probíhalo navrácení majetku původním vlastníkům po státních statcích, je zde uveden konkrétní příklad metodiky propočtu a výpočtu celkového nároku na základní prostředky (viz SHR – půda předaná k 10. 11. 1992). Ty byly počítány pro každý podaný restituční nárok. Zdroj, ze kterého je zde čerpáno, byl vytvořen (propočítán) z údajů k 10. 11. 1992. To se odráží v neúplném vykrytí všech restitučních nároků u jednotlivých žadatelů (uvádění zbylé hodnoty pro čerpání v ŽI a MI včetně zemědělské půdy). Tyto nároky byly v jednotlivých případech podle Vtělenského kompenzovány mimo jiné finančním doplacením této částky, či procentuálním rozdělením nemovitostí ve správě statku na základě nepokryté částky konkrétních nároků. Restituce nejen ve zkoumaném území, ale i v ostatních oblastech obhospodařovaných státními statky, byly podle něj přednostně uplatňovány u subjektů majících zájem o hospodaření (viz příloha 26) a předkládajících privatizační projekty.

SHR – půda předaná k 10. 11. 1992

4 restituenti (3 bratři a 1 sestra)

Výměra zemědělské půdy – 15,67 ha

Živý inventář (zvířata) dle vnosu do státního statku Chotěboř – vneseno 8,83 VDJ

Vydáno k 30. 9. 1992: 2 ks dojnic o celkové váze 975 kg
 3 ks jalovice nad 2 roky o celkové váze 1 220 kg
 4 ks jalovice do 2 roků o celkové váze 1 682 kg
 2 ks telat o celkové váze 184 kg

K tomuto datu bylo v přepočtu vydáno 8,24 VDJ – zbývá vykryt 0,59 VDJ

Krmiva – nárok dle vnosu do státního statku Chotěboř:

obilí – oves	= 31,0 q * 240 Kčs =	7 440 Kčs
obilí – ječmen	= 60,5 q * 175 Kčs =	10 588 Kčs
seno	= 269,0 q * 90 Kčs =	24 210 Kčs
sláma krmná	= 195,0 q * 24 Kčs =	4 680 Kčs
brambory krmné	= 41,0 q * 50 Kčs =	2 050 Kčs
krmná řepa	= 75,0 q * 36 Kčs =	2 700 Kčs

Hodnota vnesených krmiv celkem **51 668 Kčs**

Vydaná krmiva k 30. 9. 1992:

pšenice krmná	= 10,0 q * 175 Kčs =	1 750 Kčs
ječmen krmný	= 45,0 q * 175 Kčs =	7 875 Kčs
oves krmný	= 8,0 q * 240 Kčs =	1 920 Kčs

Vydaná krmiva od 1. 10. do 10. 11. 1992:

pšenice krmná	= 26,5 q * 175 Kčs =	4 638 Kčs
oves krmný	= 2,0 q * 240 Kčs =	480 Kčs
brambory odpad	= 95,0 q * 50 Kčs =	4 750 Kčs

Hodnota vydaných krmiv celkem k 10. 11. 1992 **21 413 Kčs**

Zbývá vykryt do výše vnosu **30 255 Kčs**

Osiva a sadba, vnos do státního statku:

pšenice	=	2,0 q * 315 Kčs =	630 Kčs
žito	=	9,0 q * 310 Kčs =	2 790 Kčs
oves	=	11,0 q * 305 Kčs =	3 355 Kčs
brambory	=	75,0 q * 420 Kčs =	31 500 Kčs

Hodnota vnesených osiv a sadby celkem **39 325 Kčs**

Vydaná osiva k 30. 9. 1992:

pšenice	=	6,0 q * 446 Kčs =	2 676 Kčs
tritikále	=	3,0 q * 325 Kčs =	975 Kčs
ječmen	=	3,0 q * 320 Kčs =	960 Kčs

Vydaná osiva od 1. 10. do 10. 11. 1992:

oves	=	2,0 q * 305 Kčs =	610 Kčs
------	---	-------------------	---------

Hodnota vydaných osiv k 10. 11. 1992 **5 221 Kčs**

Zbývá vydat osiva a sadbu v hodnotě:

brambory	=	70,0 q * 420 Kčs =	29 400 Kčs
----------	---	--------------------	-------------------

Nevykrytá osiva v hodnotě **4 704 Kčs**

K 30. 9. 1992 vydaná chlévská mrva v množství 150 tun * 100 Kčs = 15 000 Kčs

Dále byla k 30. 9. 1992 vydána chlévská mrva minimálního nároku v množství 150 tun a hodnotě 15 000 Kčs

K 30. 9. 1992 byly provedeny služby

orba na výměře	=	4,00 ha * 900 Kčs =	3 600 Kčs
----------------	---	---------------------	-----------

Nárok základních prostředků na výměru = 15,67 ha * 10 962 Kčs = 171 774 Kčs

Předáno = 3 tažné koně * 40 000 Kč = 120 000 Kčs

Celkový nárok na základní prostředky **291 774 Kčs**

K 30. 9. 1992 vydány základní prostředky v celkové hodnotě **225 171 Kčs**

Zbývá čerpat u základních prostředků **66 603 Kčs**

Zbývá čerpat v živém a mrtvém inventáři včetně zemědělské půdy k datu 10. 11. 1992

Tento inventář a zemědělská půda v celkové hodnotě **119 463 Kčs**

SHR – půda předaná k 10. 11. 1992

1 restituent (manželka jednoho z výše uvedených třech bratrů)

Výměra zemědělské půdy – 2,52 ha

Živý inventář (zvířata) – nárok = 2,52 ha * 0,41 = 1,03 * 12 036 Kčs = **12 397 Kčs**

Krmiva – normativ (nárok) = 2,52 ha * 8 500 Kčs = **21 420 Kčs**

Osiva, sadba – nárok = 2,52 ha * 1 700 Kčs = **4 284 Kčs**

Základní prostředky – nárok = 2,52 ha * 850 Kčs = **2 142 Kčs**

K 10. 11. 1992 – zbývá vydat restituce **40 243 Kčs**

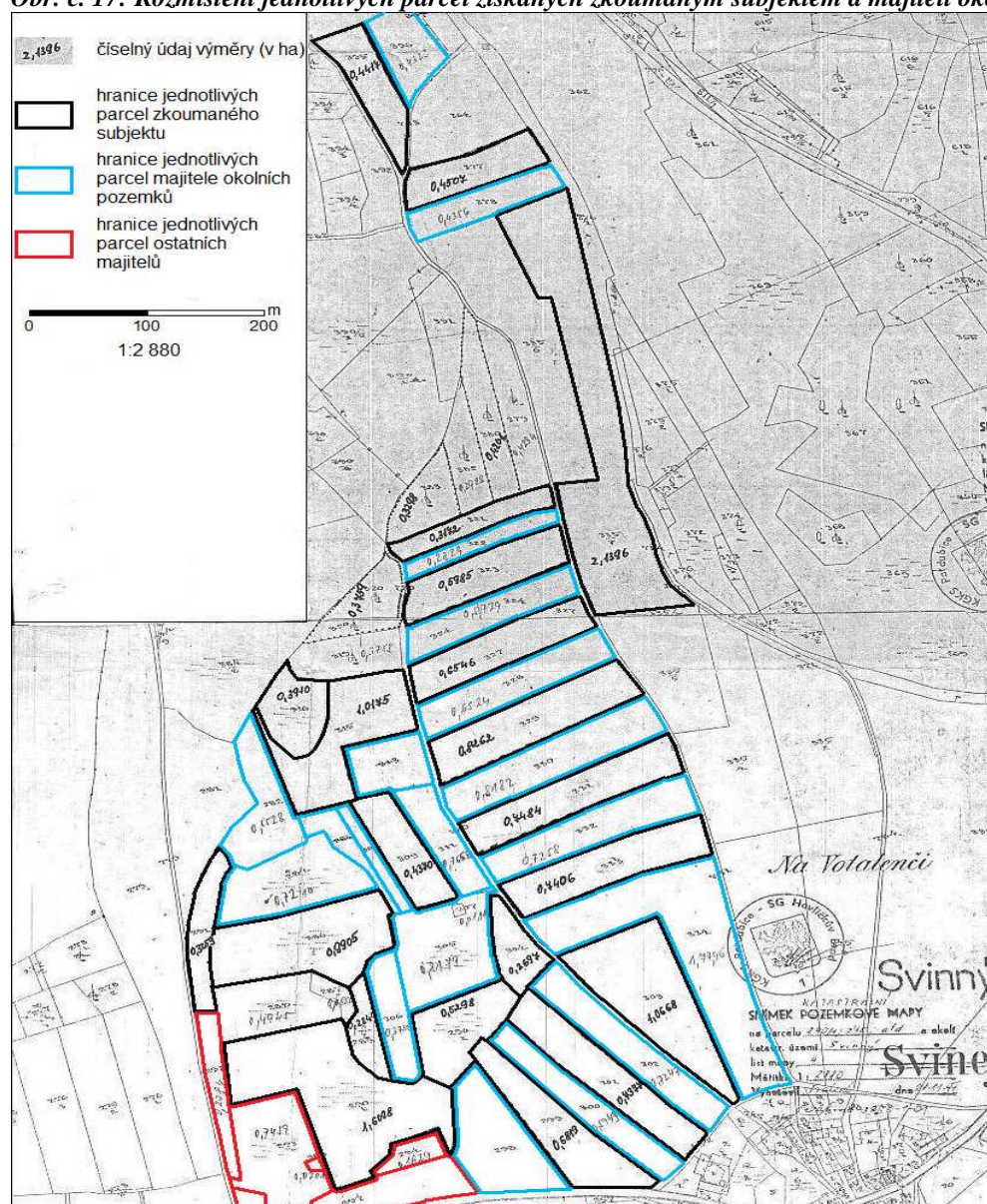
Poznámka: Přepočítáváno na ceny roku 1992.

Poznámka: Za zbylou část peněz (cca 160 000 Kčs) byl pořízen potřebný MI k provozování hospodářství (traktor, vlek, sečka, kultivátor, horal, rozmetadlo, pluh, obraceč se shrnovačem a samochodná sekačka). Navíc zkoumaný subjekt získal podíl na vlastnictví výrobní haly, z něž byl během následujících čtyř let vyplacen.

Zdroj: Horák ml., vlastní zpracování

Výše uvedená ukázka vypořádání restitučních nároků, stejně jako Ptáček (1996), poukazuje na složitost restitučního procesu. V konkrétním příkladu se objevují čtyři potencionální nabyvatelé znovu získaného majetku v rámci jednoho restitučního nároku u státního statku Chotěboř. To se často jevilo jako velmi problematické (viz podkapitola 5.3.1.2), avšak tento konkrétní příklad tomu byl výjimkou. Dva ze sourozenců se dobrovolně vzdali nově nabytého majetku (bydlení daleko od místa restituovaného majetku a nezáměr o zemědělské hospodaření) a další dva si ho mezi sebe rozdělili stejným poměrem s tím, že ho společně obhospodařovali (dále v textu budou označováni za jeden subjekt – poznámka autora). Hodnota celkového nároku na základní prostředky u subjektu (291 774 Kčs) ho řadila do nejpočetnější zastoupené skupiny restituentů (100 000–499 999 Kčs) v rámci šetření. Častým případem u rodin staronových nabyvatelů majetku bylo mimo jiné i jeho převzetí z více rodinných stran (např. z manželovy a manželčiny strany – viz ukázka výše v textu).

Obr. č. 17: Rozmístění jednotlivých parcel získaných zkoumaným subjektem a majiteli okolních pozemků v roce 1992

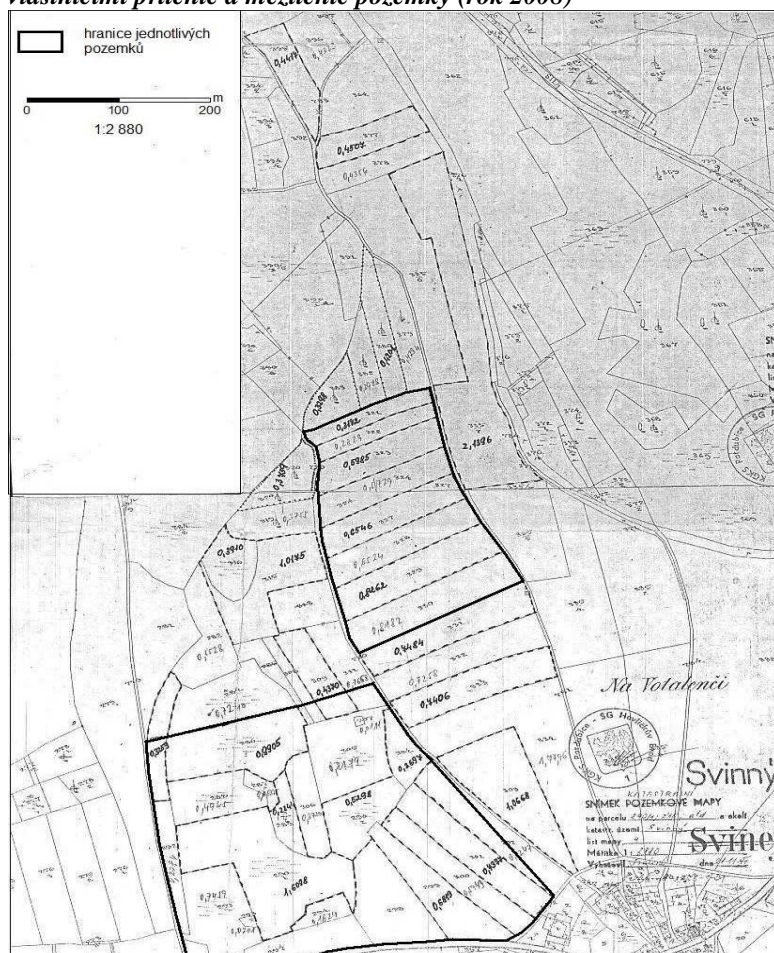

Poznámka: Na mapě se nenachází parcely zkoumaného subjektu s číslem 571, 573 a 574 o celkové výměře 4 699 m², z důvodu jejich značné vzdálenosti od parcel znázorněných v obrázku 17. Tyto parcely připadly po dohodě s výše zmíněným subjektem a PPO těmto subjektům výměnou za parcely, dotvářející ucelenost lánu.

Zdroj: Horák ml., vlastní zpracování

Jednou z velkých nepříjemností byla u tohoto zkoumaného subjektu značná rozparcelovanost pozemků. Celková výměra 15,67 ha (řadící tento subjekt v rámci všech zkoumaných restituentů z hlediska vlastnictví zemědělské půdy mezi podprůměrné – průměr byl 27,6 ha) byla rozdělena do 24 parcel (viz obr. 17 a příloha 26), což průměrně činí 0,65 ha na jednu parcelu. S tímto neduhem se potýkali i ostatní restituenti po celém Česku. Z hlediska následujícího obhospodařování znovuzískaných ploch se tato situace jevila jako velmi nevyhovující a to nejen pro sledovaný subjekt (značná časová a finanční nákladnost, komplikovanost s obhospodařováním těchto roztržštěných parcel), ale i pro dalšího majitele přilehlých a mezilehlých pozemků. Především mezi těmito dvěma subjekty tedy došlo k dohodě (bez zásahu pozemkových úprav), na jejímž základě byly vytvořeny ucelené lány⁶⁰ (viz obr. 18) vyhovující oběma subjektům, které byly následně zaevidovány v LPISu⁶¹.

Obr. č. 18: Vymezení hranic pozemků zkoumaného subjektu po uzavření dohody mezi tímto subjektem a subjekty vlastními přilehlé a mezilehlé pozemky (rok 2008)

Poznámka: V obrázku není bohužel z důvodu omezené velikosti předkládané mapy zakreslený levý dolní cíp jednoho z pozemků.

Zdroj: Horák ml., vlastní zpracování

⁶⁰ V levém dolním rohu jižněji položeného pozemku (obrázek 18) se nachází cca 1,5 ha zemědělské půdy, kterou v roce 1992 obhospodařoval (měl v pronájmu) jeden z nástupnických PPO po státním statku Chotěboř. Mezi tímto PPO a zkoumaným subjektem došlo k dohodě, kdy PPO získal od zkoumaného subjektu výměnou za tyto pozemky některé vzdálenější parcely patřící tomuto subjektu (výměrově byly totožné s tímto pozemkem) sousedící se zemědělskou půdou obhospodařovanou tímto PPO.

⁶¹ LPIS (Land Parcel Identification System) je geografický informační systém (GIS), který je tvořen primárně evidencí využití zemědělské půdy. Hlavním účelem registru půdy podle Českého LPISU (2011) je „ověřování údajů v žádostech o dotace poskytovaných ve vazbě na zemědělskou půdu, a to bez ohledu na to, zda jde o dotace financované ze zdrojů EU nebo o národní dotační programy.“

5.3.1.2 Problémy při vrácení majetku

V předcházející podkapitole byly zmíněny dva velmi často se objevující problémy spojené s restitucemi majetku. První se týkal skutečnosti, kdy na restituovaný majetek připadalo více dědiců. Jako problematické to považovali pouze dva restituenti z celkového souboru 19 dotázaných subjektů. S určitými komplikacemi byla tato situace nakonec dotčenými restituenty vyřešena. U ostatních docházelo většinou k dohodě mezi sourozenci nebo se někteří z potenciálních dědiců dopředu vzdali nároku na nově nabytý zemědělský majetek (viz podkapitola 5.3.1.1). Dalším možným způsobem řešení tohoto problému bylo finanční vyplacení od zájemce o hospodaření, tzn. jeden z dědiců vyplatil dědice ostatní. Jedním z rozhodujících faktorů byla podle Neberové (2007) rozsáhlost ploch zemědělské půdy a majetku, přičemž snadněji docházelo k dohodám při nabývání rozsáhlejšího majetku oproti získání majetku drobného a špatně dělitelného. Druhým problémem byla značná rozparcelovanost pozemků a jejich disperze na velké vzdálenosti (v jiných katastrech, i mimo okresní hranice). S tímto neduhem se setkala ve větší míře cca 20 % zkoumaných respondentů (týkalo se především restituentsů, jimž bylo vráceno 15 a více ha zemědělské půdy). Ti buď prodávali a pronajímali tyto pozemky PPO a SHR hospodařícím v těchto oblastech, nebo je měnili většinou s PPO (viz podkapitola 5. 3. 1. 1) za pozemky s příznivější polohou (např. v blízkosti jejich usedlosti a pozemků). Neberová (2007) se v tomto ohledu setkala s jiným případem. Majitelům v jejím šetření byl vrácen jeden pozemek odpovídající rozlohou souboru několika menších pozemků, jež byly původně v jejich vlastnictví. Tento pozemek však podle ní není dosud uveden v katastru nemovitostí se jménem nového vlastníka.

Tabulka č. 12: Percepce složek, aktérů a problémů restitučního procesu restituenty

Problémová složka	Průměrná známka	Rozptyl
Úřady	2,34	1,90
Špatný stav majetku	3,21	1,75
Nedostatečné náhrady	2,05	2,05
Roztříštěnost pozemků	2,16	2,13

Poznámka: Jednotlivé problémy byly hodnoceny následujícím způsobem (1 – pocíťováno subjekty jako nejméně závažný problém – 5 – pocíťováno subjekty jako nejzávažnější problém).

Zdroj: vlastní šetření a zpracování

Velkým problémem vnímaným restituenty (viz tabulka 12) byl špatný stav navraceného majetku. Jimi přikládána průměrná známka na stupnici od 1 (nejlepší) do 5 (nejhorší) byla 3,21. Z výsledků dosažených v rámci šetření vyplývá, že nejnespokojenější skupinou tázaných respondentů byly subjekty z dolnoměstské části, které získaly v restitucích majetek v hodnotě 500 tis. Kčs a více (dále jen velcí restituenti). Vysvětlením jsou následující faktory:

- 1) historický faktor – jádrovou oblastí statku (oblast obhospodařovaná statkem v období let 1960–1989 – pozn. autora) byla hospodářství Chotěboř, Nejepín, Horní Studenec a Sobíňov (viz podkapitola 4.3.2.1). Okolí Dolního Města bylo ke statku přičleněno až v roce 1977.
- 2) osobnostní faktor – odlišná iniciativnost u jednotlivých žadatelů o restituční nároky (např. v orientaci v právních předpisech, rychlosti podání žádosti o restituce, shánění důležitých kontaktů atd.).
- 3) sociální faktor – upřednostňování některých restitučních nároků oproti ostatním, a to na základě kontaktů a dobrých vztahů mezi tehdejším vedením statku (mělo na starost vydávání restitucí) a některými restituenty (sítě a jejich přežívání a transformace do nových podmínek).

- 4) výrobní faktor – nižší kvalita, značná opotřebovanost a nedostatek kvalitních výrobních fondů nacházejících se ve státních statcích v porovnání s JZD (viz Vydra 1981 a podkapitoly 4.1, 4.3.1 a 4.3.2.2).
- 5) vzdálenostní faktor – relativní prostorová blízkost některých hospodářství ke správnímu středisku v Chotěboři (subjekty nacházející se v oblasti bývalých hospodářství Svinný, Počátky, Horní Studenec – viz obr. č. 11), oproti Dolnoměstsku.

Dalším významným problémem bylo finanční vyrovnání a náhrady za majetek „vnesený“ do statku (budovy, stroje, pozemky). Konkrétně šlo o finance za majetek, který nemohl být z různých důvodů navrácen zpět restituentům (např. neexistující budovy, z důvodu výstavby malého letiště či průmyslového závodu na bývalém zemědělském pozemku atd.). Z tabulky 12 vyplývá značná rozptýlenost jednotlivých odpovědí, což značí přítomnost dvou skupin restituentů: 1) spokojení restituenti (v jejich případě bylo finanční vyrovnání a náhrady dostatečné a včasné), 2) značně nespokojení restituenti (v jejich případě byly finanční náhrady nedostatečné, zpožděné a dosud nevyrovnané).

Z ostatních problémů vyskytujících se ve zkoumaném souboru respondentů se v nezanedbatelné míře vyskytovaly problémy s úřady (např. průtahy s uznáním vlastnictví dědictví, nedohledání některých podkladů dokládajících vlastnickou oprávněnost osob atd.). Konkrétně se jednalo o restituenty soustředěné převážně v chotěbořské části. V jednom případě se vyskytl závažný problém s nedostatkem opětovně nabytých krmiv vzhledem k získanému ŽI (8 krav, 4 býci a 2 jalovičky), což danému subjektu přineslo značné obtíže hned v počátku jeho hospodaření.

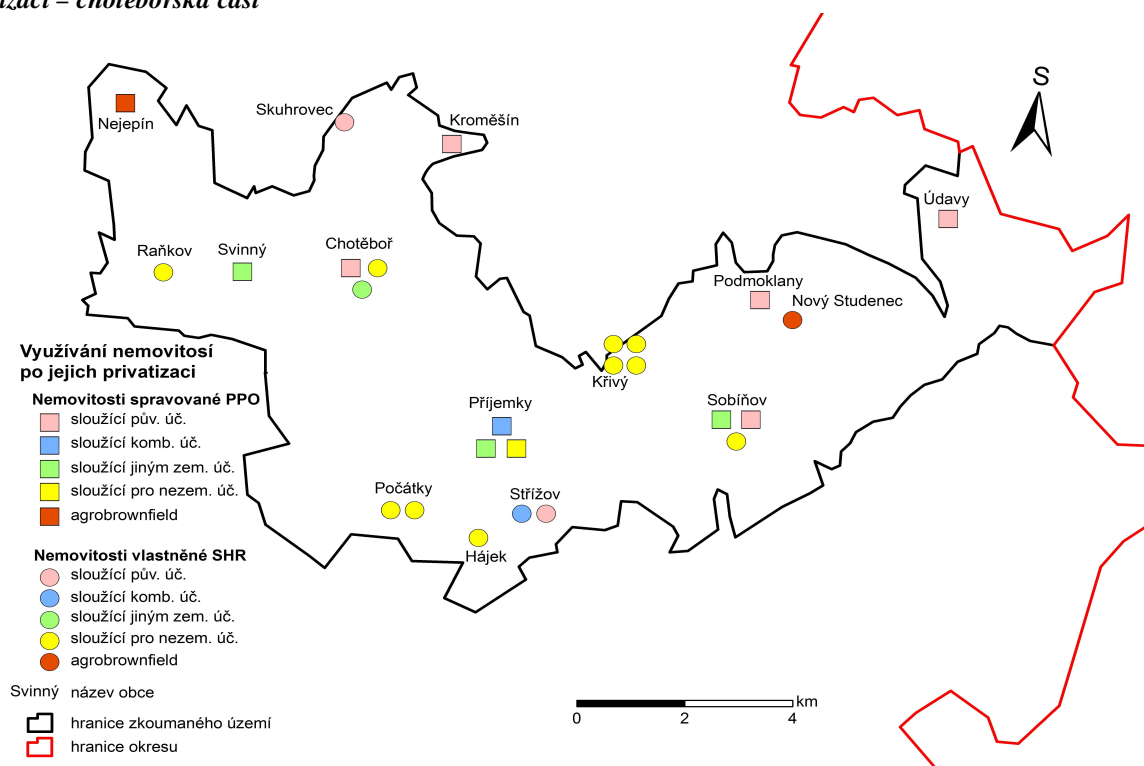
Značným problémem, avšak mimo soubor sledovaných subjektů, bylo podle Vtělenského tzv. získání „druhých restitucí“. V podstatě to znamenalo, že některé subjekty, jimž byl v období totality (konkrétně v roce 1975) odebrán majetek, od státního statku získaly finanční náhradu v plné výši. Při navrácení restitucí v roce 1992 však došlo k „náhlé ztrátě“ dokumentů dokládajících toto finanční vyrovnání a tyto subjekty na základě restitučního zákona opětovně uplatňovaly restituční nároky.

5.3.2 Privatizace nemovitostí spravovaných státním statkem Chotěboř

Nemovitosti v minulosti využívané státním statkem Chotěboř byly dány do doby jejich převedení na nového vlastníka (prodej, pronájem, vykrytí restitučních náhrad atd.) pod správu PF ČR. Odtud byly řadou majitelů odkupovány několika způsoby (viz obrázek 16). Nabízí se tedy otázka, jak byly tyto často rozsáhlé nemovitosti využívány po jejich přesunu na nové majitele.

Obrázky 19 a 20 dokumentují nadpoloviční převahu objektů sloužících původním účelům. To je jasně převažujícím aspektem především v dolnoměstské části, kde tyto objekty využívají PPO fungující zde po celé transformační období. Naproti tomu je současné využití sledovaných nemovitostí na Chotěbořsku mnohem více diverzifikováno (příklady viz přílohy 27–32). Značnou část objektů zde získaly soukromé osoby, využívající tyto budovy často pro nezemědělskou činnost (drobná kovovýroba, strojírenství atd.). Tyto objekty by totiž v transformujícím se zemědělství nemohly sloužit svému původnímu účelu. Jejich existenci sledují i Svobodová s Věžníkem (2009), kdy podle nich většina zemědělských podniků postavená v 70. a 80. letech 20. století prošla značnou redukcí, která byla způsobena depresí zemědělské výroby během devadesátých let. To je bohužel odkaz často nesmyslných centralisticky naplánovaných rozhodnutí minulého režimu, které se v tomto případě projevují přesyceností chotěbořské části objekty sloužícími pro účely zde nerentabilní živočišné výroby. Následkem mimo jiné byl vznik řady agrobrownfields (nevyužívaných, opuštěných a značně zchátralých budov, areálů atd.), které se v daném území taktéž vyskytují. Pro dokreslení představy o současném využívání nemovitostí jsou v tabulce 13 zahrnuty i ostatní významné objekty, převážně sloužící v minulosti nezemědělským účelům.

Obr. č. 19: Současné využití nemovitostí sloužících v minulosti u státního statku Chotěboř živočišné výrobě po jejich privatizaci – chotěbořská část

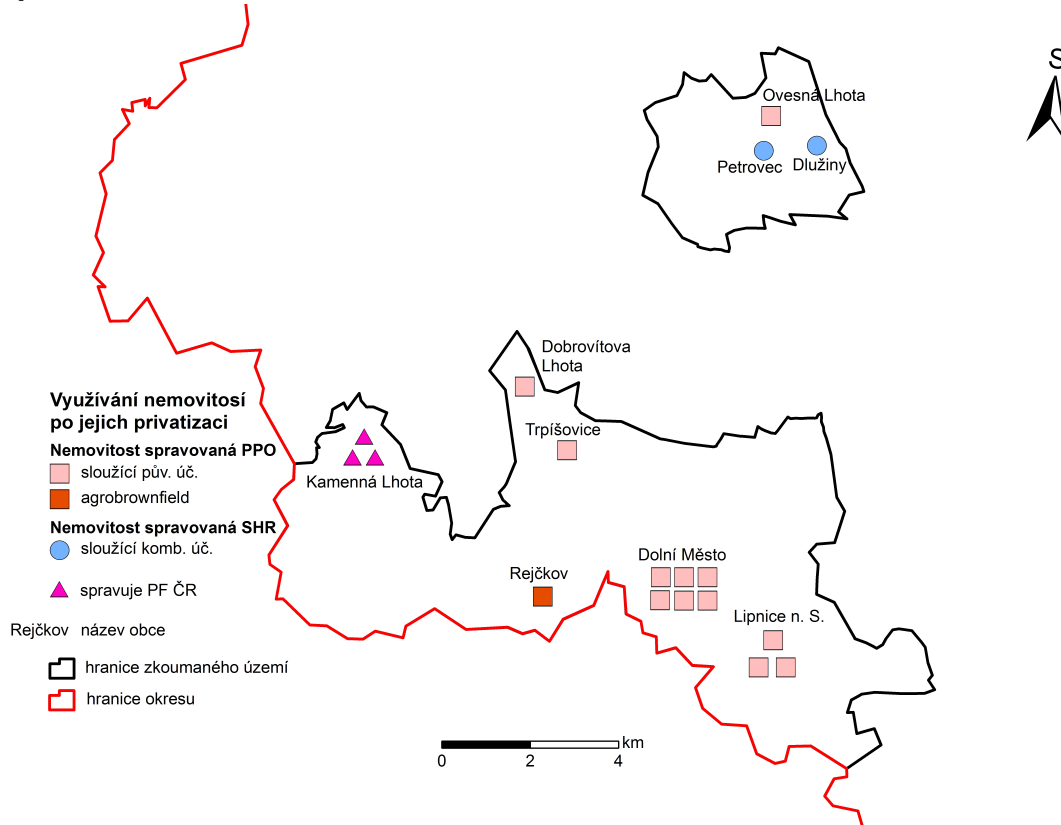

Poznámka: sloužící pův. úč. – sloužící původním účelům, sloužící komb. úč. – sloužící kombinovaným účelům, sloužící jiným zem. úč. – sloužící jiným zemědělským účelům, sloužící pro nezem. úč. – sloužící pro nezemědělské účely

Poznámka: Kombinovaným účelem je zde myšleno, že budova (komplex budov) je částečně využíván k původnímu účelu a částečně k jiným účelům.

Zdroj: Vtělenský, vlastní zpracování

Obr. č. 20: Současné využití nemovitostí sloužících v minulosti u státního statku Chotěboř živočišné výrobě po jejich privatizaci – dolnoměstská část

Poznámka: sloužící pův. úč. – sloužící původním účelům, sloužící komb. úč. – sloužící kombinovaným účelům

Poznámka: Kombinovaným účelem je zde myšleno, že budova (komplex budov) je částečně využíván k původnímu účelu a částečně k jiným účelům.

Poznámka: Obrázky 19 a 20 vycházejí z obrázků 13 a 14.

Zdroj: Vtělenský, vlastní zpracování

Tabulka č. 13: Privatizace ostatních nemovitostí a jejich současné využití

Ostatní nemovitosti využívané státním statkem Chotěboř do doby jejich privatizace	Jejich současné využití
Bramborárna v Chotěboři	Kovovýroba
STM Světlá	Oprávenství a výroba strojů
STM Chotěboř	Oprávenství mechanizace zemědělského PPO
Stavební středisko Chotěboř	Sídlo soukromé firmy
Sklad Chotěboř	Kanceláře zemědělského PPO
Sklad Dolní Město	Rozpad
Stavební středisko Dolní Město	Rozpad

Zdroj: Vtělenský, vlastní zpracování

5.3.3 Shrnutí restitučního a privatizačního procesu u státního statku Chotěboř

V této kapitole se objevuje několik ukázek (SHR – půda předaná k 10. 11. 1992, obrázky 17, 18, 19 a 20), poukazující nejen na složitost restitučního a privatizačního procesu, ale i procesů navazujících. Tyto ukázky slouží z hlediska předkládané práce spíše jako příklady konkrétní realizace a následků transformačního procesu, což v návaznosti na hlavní cíle práce je postačující. Avšak každá jimi sledovaná problematika by si zasloužila hlubší prozkoumání v rámci samostatné diplomové, či jiné odborné práce (např. porovnávat odlišnosti a podobnosti při navracení restitučních nároků na úrovni jednotlivých obcí). To by umožnilo např. hlubší pochopení samotného provádění restitučního procesu a jeho územní diferenciaci na mikroregionální úrovni, což by vedlo nejen k objasnění řady navazujících procesů, trendů a problémů ve zkoumaném území, ale i jejich možnému zobecnění na celostátní úrovni.

Položme si otázku, co je hlavním zjištěním této kapitoly? Průběh restitučního a privatizačního procesu proběhl u státního statku Chotěboř v porovnání s celorepublikovým trendem

- 1) poměrně rychle (naplnění většiny restitučních nároků už během roku 1992, privatizace statku ukončená k 31. 3. 1996),
- 2) bez výraznějších komplikací (výjimkou byl poměrně špatný stav majetku navracený restituentům).

U těchto dvou bodů hrál významnou roli především osobnostní faktor. Vedení státního statku Chotěboř se snažilo restituční a privatizační proces vyřešit co nejrychleji a kvalitně. Naproti tomu zde byl i výrazný zájem o navracení majetku ze strany restituentů; o zbylý majetek statku se ucházeli jeho zaměstnanci, restituenti a místní podnikatelé.

Při pohledu na samotné aktéry (restituenty) můžeme konstatovat, že většina zkoumaných okruhů problémů (stav majetku, náhrady, roztržité pozemky) byla v průměru lépe ohodnocena restituenty v chotěbořské části v porovnání s částí dolnoměstskou. Možnými příčinami jsou výše zmíněné faktory (vzdálenostní, historický, výrobní a subjektivní).

Kapitola 6

Vývoj zemědělství ve zkoumaném území po roce 1992

Stěžejním úkolem této kapitoly je vyhodnocení řízených rozhovorů prováděných s 29 subjekty (SHR, PPO), potvrzení či vyvrácení závislostí mezi jevy a procesy utvářejícími se ve zkoumaném území před rokem 1989 a po něm a poukázání na odlišnosti a podobnosti mezi jednotlivými zkoumanými skupinami subjektů. Je zde sledována manipulace s pozemky a proměny ve vlastnictví u nich, některé ekonomické ukazatele a problémy v současném zemědělství. Společně s těmito problematikami jsou zde pozorovány jejich příčiny, následky a širší souvislosti. V závěrečném shrnutí této kapitoly je nastíněn budoucí vývoj zemědělství ve zkoumaném území, konkrétně po roce 2013.

6.1 Vymezení a charakteristika sledované oblasti

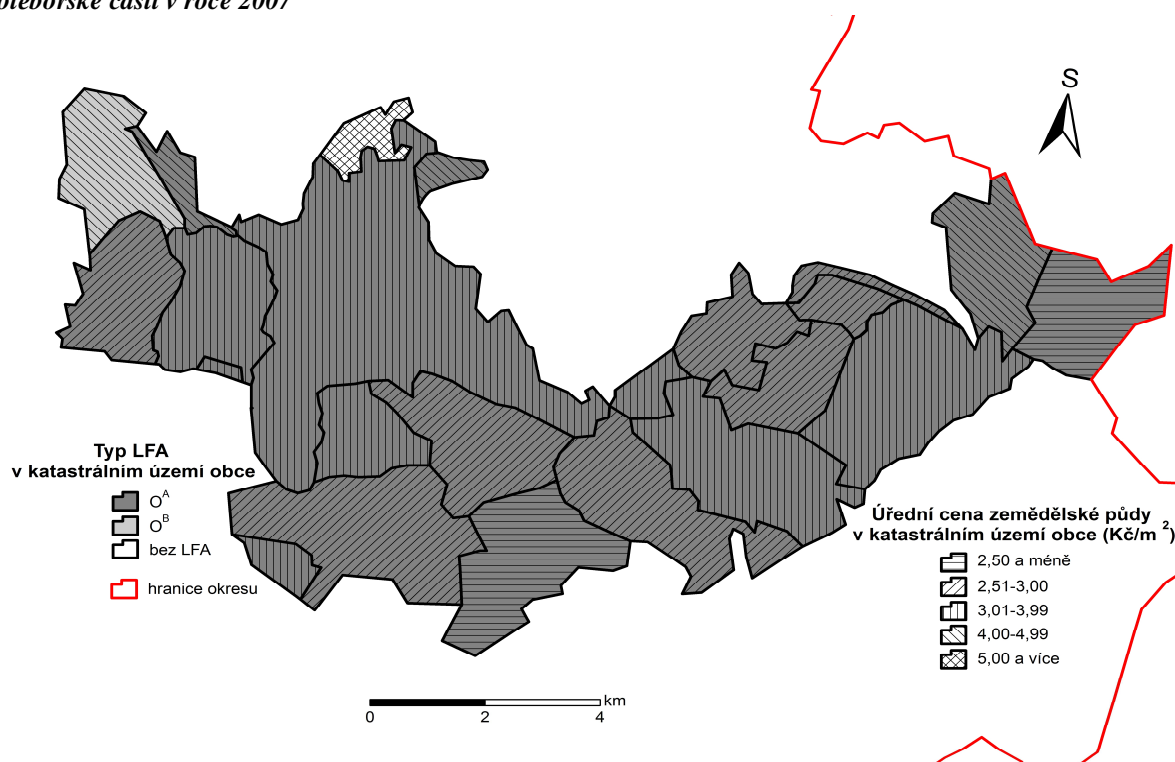
Zkoumané území se nachází v kraji Vysočina, v západní a východní části okresu Havlíčkův Brod v okolí obcí Chotěboř a Dolní Město. V roce 1989 bylo toto území rozděleno do sedmi relativně samostatně hospodařících jednotek (viz podkapitola 4.3.2.3). V současnosti je v této práci rozčleněno na dvě oblasti, a to jak na základě rozmístění šetřených subjektů (viz podkapitola 2.2), tak fyzicko-geografických podmínek a historického vývoje.

Již v podkapitole 4.3.2.3 byla zmínka o horších přírodních podmínkách panujících v modelovém regionu v porovnání s okresními a celorepublikovými hodnotami. Avšak i mezi Chotěbořskem a Dolnoměstkem existují určité odlišnosti v kvalitě přírodních podmínek a s tím související kvality zemědělské půdy (viz obrázky 21 a 22). V dolnoměstské části je patrná nižší kvalita zemědělské půdy. Průměrná hodnota úřední ceny za m² zemědělské půdy, která je jedním z mnoha možných ukazatelů vyjadřující vhodnost místních přírodních podmínek pro zemědělskou výrobu, zde činí pouze 2,66 Kč/m² (viz příloha 12). Tato oblast se totiž nachází v Hornosázavské pahorkatině. Ta je charakteristická značně kopcovitým a svažitým terénem, způsobujícím rozdrobenost zdejší zemědělské půdy. Mrštík (2005) uvádí, že se zde v hojném množství vyskytují především kambizemě vyšších poloh (vrchovin a hornatin). Tyto půdy jsou vhodné především pro pastviny a lesy. Naopak Chotěbořsko lze charakterizovat jako oblast v předpolí Železných hor. Kopcovitý terén se zde nachází pouze v okolí řeky Doubravy a s klesající vzdáleností od Železných hor (severně a severovýchodně od Chotěboře). Krajina je zde charakteristická vysokým zastoupením lesů (část zkoumaného území pokrývá chráněná krajinná oblast Železné hory) a dle Sedláčka, Janderkové a Šefrny (2010, s. 134–135) modálních kambizemí a pseudoglejových půd.

Celá tato oblast se však vyznačuje příhodnějšími podmínkami pro zemědělství oproti Dolnoměstsku, o čemž vypovídá i průměrná úřední cena zdejší zemědělské půdy 3,3 Kč/m² (viz příloha 13).

Dalšími a zároveň posledními dvěma ukazateli aplikovanými v této kapitole jsou podíl LFA⁶² na celkové rozloze zkoumané oblasti a rozložení jednotlivých typů LFA v území. Zadražil (2008) uvádí, že na období mezi roky 2007–2009 bylo zařazeno 51 % zemědělské půdy Česka do LFA. Naproti tomu v okrese Havlíčkův Brod je tato hodnota silně nadprůměrná, jelikož je zde 87 % zemědělské půdy zařazeno do LFA. To potvrzuje zdejší zhoršené přírodní podmínky pro zemědělskou výrobu. Z obrázků 21 a 22 je jasně patrné, že téměř celá obě zkoumaná území patří do některého typu LFA (výjimku tvoří pouze 40 ha zemědělské půdy nacházející se ve správním obvodu obce Nová Ves u Chotěboře). Převládající složkou je zde O^A, což logicky navazuje na výše zmíněné podmínky v obou těchto oblastech.

Obr. č. 21: Zastoupení jednotlivých typů LFA a úřední cena zemědělské půdy v katastrálních územích obcí v chotěbořské části v roce 2007

Zdroj: Zadražil (2008), Ministerstvo zemědělství ČR (2011), vlastní zpracování

⁶² „Na území okresu se dle článku 93 odstavce 1 nařízení Rady (ES) číslo 1698/2005 nachází následující LFA:

(1) horská oblast typu H^A – území obcí a katastrálních území nad 600 m n. m. nebo nad 500 m n. m. s 15% svažitostí na 50 % území této obce nebo katastrálního území,

(2) ostatní méně příznivé oblasti – jedná se o ucelená území splňující všechna tato kritéria:

(a) v rámci okresu (NUTS IV) musí být průměrná výnosnost zemědělské půdy menší než 34 bodů (80 % průměru ČR),

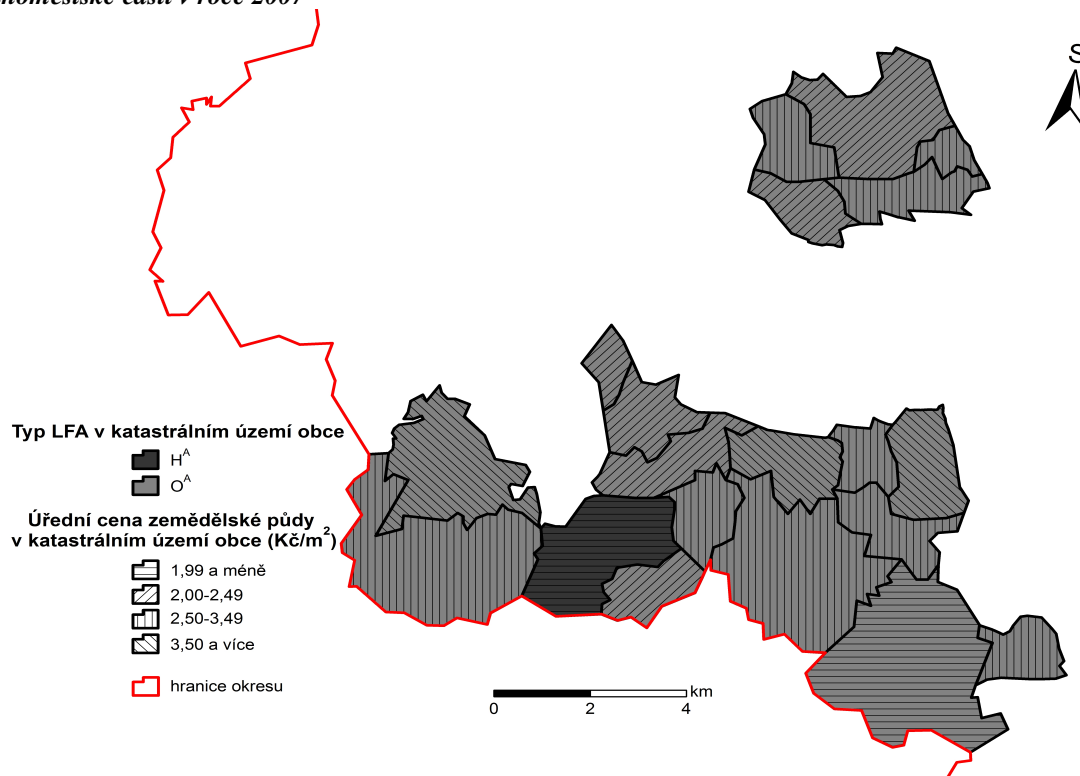
(b) v rámci kraje (NUTS III) musí být hustota obyvatel menší než 75 obyvatel na km² (průměr ČR je 130 obyvatel na km²) a podíl pracovníků v zemědělství, lesnictví a rybolovu na ekonomicky aktivním obyvatelstvu větší než 8 %. Do této kategorie řadíme 2 podtypy:

(I) ostatní méně příznivá oblast typu O^A – obce nebo katastrální území s výnosností zemědělské půdy nižší než 34 bodů a nepatřící do horské oblasti,

(II) ostatní méně příznivá oblast typu O^B – obce s výnosností zemědělské půdy 34 až 38 bodů, které byly za účelem zachování celistvosti ostatní méně příznivé oblasti do této oblasti zařazeny,

(3) oblasti se specifickými omezeními S^X – území obcí zařazených do LFA v období 2004–2006, která vlivem aktualizace vstupních dat již nesplňují kritéria pro vymezení LFA“ (Zadražil 2008, s. 21 a 22).

Obr. č. 22: Zastoupení jednotlivých typů LFA a úřední cena zemědělské půdy v katastrálních územích obcí v dolnoměstské části v roce 2007

Zdroj: Zadražil (2008), Ministerstvo zemědělství ČR (2011), vlastní zpracování

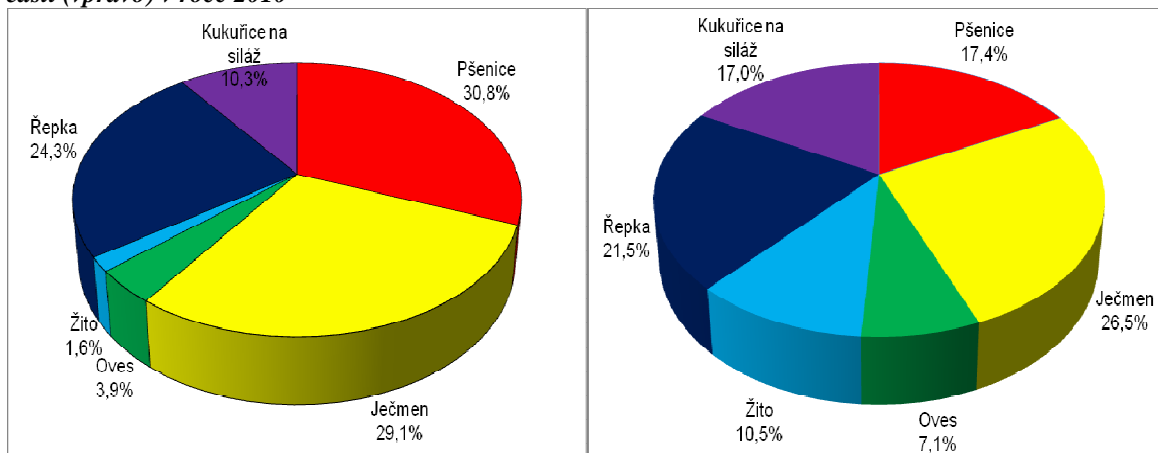
Tato zjištění se projevují v řadě ohledů zemědělské a nezemědělské výroby těchto oblastí. Porovnání subjektů z okolí Dolního Města a Chotěboře lze v tomto ohledu charakterizovat následovně:

- 1) v okolí Dolního Města je vyšší zaměřenost na zemědělskou výrobu (94,2%) oproti Chotěbořsku (87,2 %)
 - a. v chotěbořské části subjekty vlastní rozlehlé lesní pozemky (celkem 1 180 ha – část území se nachází v CHKO Železné hory) a navíc je zde více diferencovaná nezemědělská činnost (např. služby, agroturistika, jezdeckví),
- 2) na Dolnoměstsku byla provedena vyšší míra zatravnňování (nárůst travních porostů o 13,3 % za sledované období) na současných 41,5 %, na Chotěbořsku podíl luk a pastvin narostl méně výrazně (o 10,4 % na současných 34,8 %),
 - a. hlavními příčinami výrazného zatravnění v dolnoměstské části je nejen nevhodnost místních přírodních podmínek pro rozsáhlejší zemědělskou výrobu, ale i dotace poskytované na zatravnňování,
- 3) Chotěbořsko se vyznačuje převažujícím podílem rostlinné výroby v porovnání s živočišnou (65 % × 35 %), kdežto na Dolnoměstsku se vyskytuje trend opačný: mírná převaha živočišné výroby nad rostlinou (51,8 % × 48,2 %)
 - a. stoprocentně se rostlinnou výrobou zabývá sedm SHR (šest z nich je z okolí Chotěboře),
 - b. téměř všechny subjekty z okolí Dolního Města chovají hovězí dobytek a více jak 62 % z nich má v chovu dojnice s tržní produkcí mléka,

c. všechny PPO a necelých 50 % SHR z okolí Chotěboře chovají hovězí dobytek, avšak pouze jeden PPO a tři SHR mají ve svém chovu dojnice s tržní produkcí mléka,

4) vyšší zaměřenost subjektů z dolnoměstské části na pěstování méně náročných plodin v porovnání se subjekty z chotěbořské části (viz obrázky 23 a 24).

Obr. č. 23 a 24: Struktura osevních ploch u vybraných stěžejních plodin v chotěbořské části (vlevo) a dolnoměstské části (vpravo) v roce 2010

Zdroj: vlastní šetření a zpracování

6.2 Vyhodnocení řízených rozhovorů

Tato část práce patří samotnému výzkumu. Respondenti řízených rozhovorů jsou zde, v návaznosti na podkapitulu 2.2, rozděleni do několika zkoumaných skupin. To by mělo vést k hlubšímu pochopení jednotlivých problematik a k nalezení odlišností mezi těmito skupinami. Předpokladem je, že vývoj jednotlivých skupin (např. drobných, středně velkých a velkých SHR) se od sebe navzájem odlišuje, jelikož každá z nich měla nestejně výchozí podmínky a má rozdílné cíle. Úkolem této kapitoly by mělo být nalezení závislostí, podobností a odlišností mezi těmito skupinami v oblastech manipulace s pozemky, vlastnictví a pronájmu zemědělské půdy, ekonomických ukazatelů a vnímání problémů současného zemědělství.

6.2.1 Manipulace s pozemky

Vývoj tohoto ukazatele a jeho rozdíly mezi SHR a PPO je sledován na základě etapizace transformačního období prezentované v podkapitole 3.3.1 a vývoje manipulace s pozemky v jednotlivých etapách znázorněných v obrázcích 25 a 26. Základní otázkou zde zkoumanou je, jakým způsobem se na územích obhospodařovaných v minulosti státními statky manipulovalo s pozemky po jejich navrácení původním majitelům a po prodeji a pronájmu dalším zájemcům. Je jasné, že tento konkrétní příklad nemůže být zobecněn na všechna takováto území, jelikož značná část statků se dříve nacházela v pohraničí, kde byly a v současnosti jsou odlišné podmínky od zbytku území (v návaznosti především na politické, historické, přírodní a polohové okolnosti). Porovnání s vývojem těchto oblastí by bylo velmi zajímavé, avšak z hlediska svého rozsahu a náročnosti představuje samostatný námět pro vypracování další diplomové práce.

V první etapě, u státního statku Chotěboř probíhající od začátku roku 1992 do konce roku 1994, byla většina statkem obhospodařované půdy při restitucích vydána mezi žadatele o restituční nároky (viz podkapitola 5.3). Ale jen někteří z nich měli zájem o hospodaření; ostatní z různých důvodů (získání malých pozemků, pozemky daleko od místa jejich bydliště, jiný styl života atd.) svůj znovuzískaný majetek prodali, pronajali či věnovali. I u skutečných zájemců o hospodaření však často docházelo ke značné manipulaci s pozemky. Nejenže přikupovali a pronajímali další pozemky od ostatních restituentů, PF ČR⁶³, či PPO, ba často museli své pozemky vyměnit, prodávat, či pronajímat jinému subjektu (např. SHR, PPO, obci atd.), protože se nacházely v jiném katastru, okrese, či byly nepřístupné (viz obrázky 25 a 26). Ve sledovaném území bylo založeno devět nástupnických PPO (sedm s. r. o. a dvě ZD)⁶⁴. Tyto podniky byly povětšinou založeny bývalými zaměstnanci státního statku Chotěboř. Výjimkou byla obě ZD. Ta byla založena na základě myšlenky pokračování družstevní tradice, jež zde byla přerušena přiřazením bývalých JZD ke státnímu statku Ledeč nad Sázavou. PPO si většinu obhospodařované půdy mezi lety 1992 a 1993 pronajaly od restituentů; naopak v rozmezí let 1993–1994 si pronajímaly pozemky především od PF ČR (viz obrázek 25). Tyto faktory vedly k tomu, že největší obměna pozemků proběhla hned v první etapě, konkrétně se jednalo o období mezi rokem vzniku SHR a PPO (rok 1992, popř. 1993) a koncem roku 1994. U zkoumaných subjektů se jednalo o výměru 1 044,3 ha zemědělské půdy. Toto zjištění se dostává do ostrého kontrastu s trendem probíhajícím u manipulace s pozemky na celostátní úrovni pozorovaným řadou studií VÚZE (např. Němec 2004; Němec a Kučera 2007a, 2007b atd.). Ti uvádějí, že v těchto letech

⁶³ Němec, Kučera (2008) uvádějí, že lukrativnost nákupu zemědělské půdy z PFČR spočívá v tom, že celková splátka ceny půdy je rozložena do delšího časového období – do 30 roků. V mnohých případech roční splátky půdy lze uhradit podporami z fondů EU.

⁶⁴ Převládající právní forma zemědělských podniků ve zkoumaném území je odlišná oproti údajům uváděným ČSÚ (2011) o stavu na krajské okresní úrovni (převládající formou podniků jsou zde ZD).

byl málo rozvinutý trh s půdou způsoben ekonomickými, technickými a organizačními příčinami (viz podkapitola 3.3.2.2). Naproti tomu trh s půdou v modelovém regionu byl během této etapy výrazně ovlivněn brzkým vyrovnáním většiny restitučních nároků po státním statku Chotěboř.

Ve druhé etapě (1995–1999) měly některé z výše uvedených tendencí doznívající charakter. U zkoumaných subjektů byly v této době plně vykryty jejich restituční nároky, žádný z nich nezískal zemědělskou půdu od PF ČR (nepronajal, ani neodkoupil). U naprosté většiny zkoumaných SHR (70 %) se nezměnil stav obhospodařované půdy během této etapy. Při manipulaci s pozemky u této skupiny převažovaly koupe a pronájem půdy od fyzických osob (dále jen FO). Naproti tomu nejvýraznějším rysem u zkoumaných PPO bylo navracení pronajatých pozemků nazpět jejich majitelům. To mělo hned několik možných příčin, jako obrovské finanční problémy těchto podniků (viz podkapitola 6.2.4), nebo rozhodnutí majitelů pozemků o prodání jimi vlastněné zemědělské půdy jinému subjektu za výhodné cenové nabídky. Dalším významným procesem v této etapě byl rozpad dvou PPO. Na místě jednoho z nich byl založen nový podnik, patřící však jiným majitelům. Pozemky a nemovitosti u druhého PPO byly pronajaty a částečně odkoupeny (týkalo se pouze pozemků – pozn. autora) jedním z nástupnických PPO.

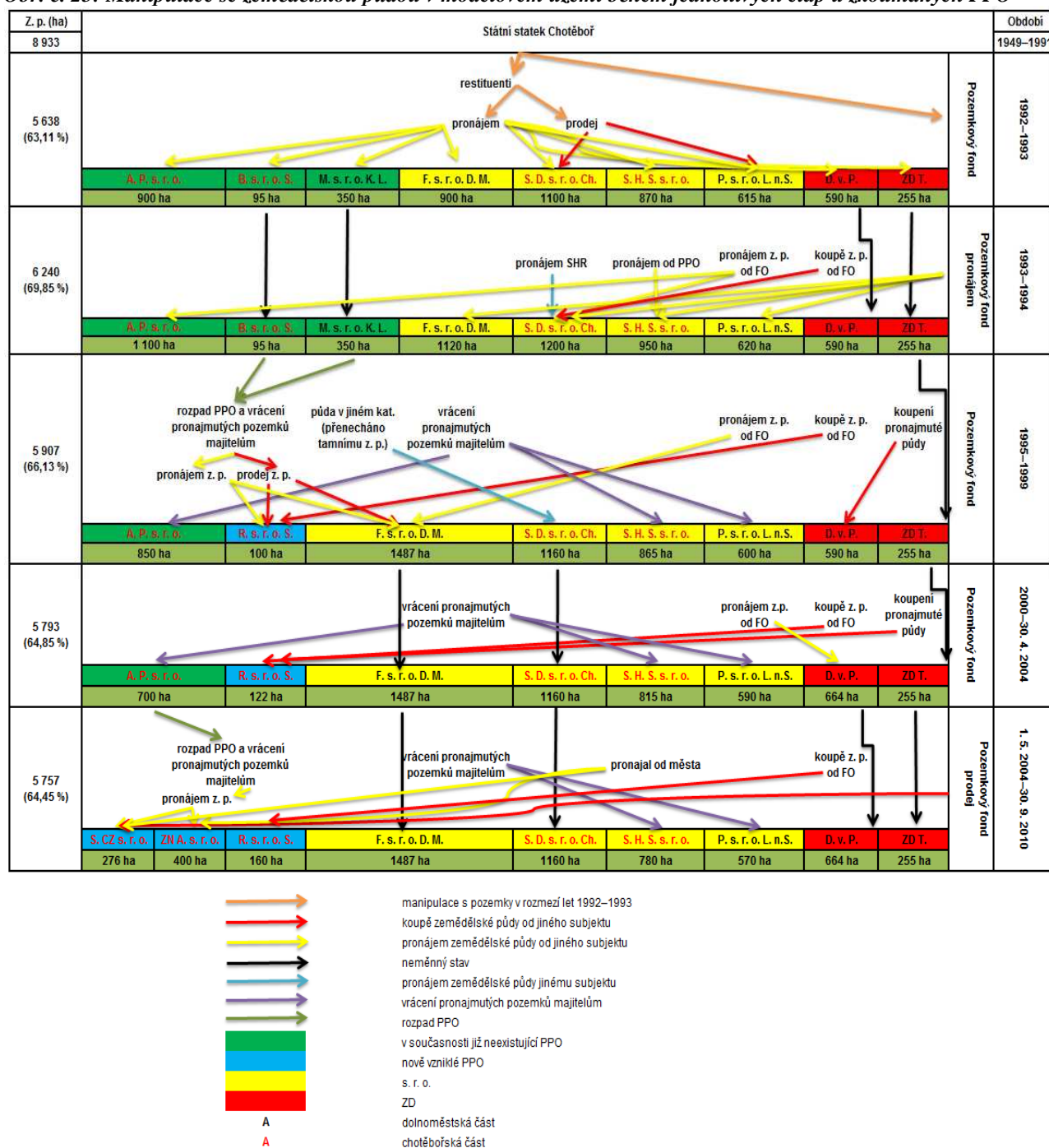
Třetí etapa (2000–2004) se ve zkoumaném území vyznačovala nejmenší manipulací s pozemky v porovnání s ostatními etapami (pouze několik desítek ha) při současném zvýšení podílu vlastní zemědělské půdy v porovnání s půdou pronajatou. Důvodem byl především očekávaný vstup Česka do EU a s tím spojené značné zvýšení dotací směřujících do zemědělství (např. přímé dotace vyplácené na ha zemědělské půdy), což mělo přispět ke zvýšení ceny zemědělské půdy. U sledovaných PPO byly v této době převažujícími jevy ukončení pronájmu zemědělské půdy a nákup pozemků do podnikového vlastnictví (3 PPO). To probíhalo i u SHR, což je logické, jelikož vlastnictví půdy mělo značný psychologický charakter (stabilizační faktor), protože o tyto pozemky nemohl majitele nikdo připravit a znamenaly do budoucna jistý příjem dotací. Na celostátní úrovni došlo v tomto období podle Němce a Kučery (2008) k opačné tendenci, a to především od roku 2002, kdy byla na trh se zemědělskými pozemky vložena zemědělská půda ve vlastnictví státu (cca 500 tis. ha – viz příloha 5).

Naproti tomu ve čtvrté etapě (1. 5. 2004–30. 9. 2010⁶⁵) došlo ve sledované oblasti k opětovnému rozhybání manipulace s pozemky (především od začátku této etapy do roku 2006). Důvodem byl dříve zmiňovaný vstup Česka do EU (zvýšená konkurence a nároky ze strany EU vedoucí k likvidaci několika nekonkurenceschopných subjektů a nárůst objemu finančních prostředků plynoucích z evropských fondů). Dalšími významnými faktory byly podle Baška et al. (2010) prodej státní půdy PF ČR, očekávání budoucího vstupu zahraničních investorů na český trh s půdou a podpora a nákup soukromé zemědělské půdy prostřednictvím PGRLF. Tyto faktory se projeví i u manipulace s pozemky u zkoumaných subjektů. Ta byla během této etapy mnohem více diferencovaná oproti předešlému období (u obou sledovaných skupin subjektů). Navíc u PPO došlo k likvidaci jednoho ze sledovaných podniků. Na jeho půdě prostřednictvím odkupu a pronájmu začaly hospodařit dva nově vzniklé PPO. V posledních letech se kromě částečného ustálení obchodování s půdou (podniky mezi sebou drží nepsanou dohodu o tom, že si vzájemně nebudou zasahovat do svých „zájmových územních sfér“) objevuje zcela nový způsob manipulace s pozemky. Podniky totiž provádí akvizice dalších zemědělských podniků z okresu (včetně jimi obhospodařovaných pozemků) s tím, že těmto podnikům nechají poměrně značné pole působnosti, avšak při zásadních rozhodnutích a nákupech mají hlavní slovo noví majitelé. Struktura podniků sice vypadá relativně stabilně,

⁶⁵ Datum ukončení šetření.

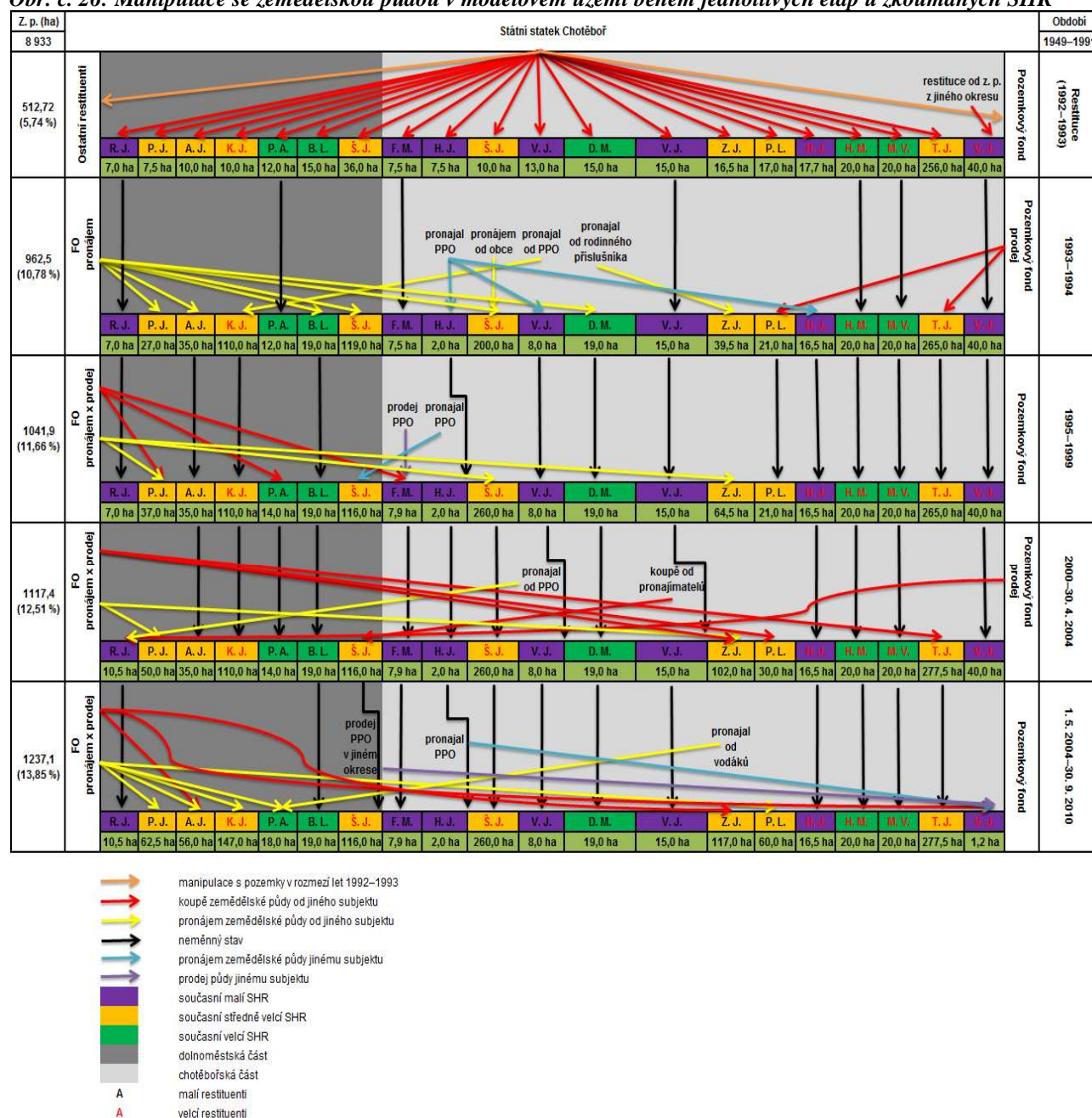
ale ve skutečnosti dochází ke snižování počtu nezávislých podniků při současném zvyšování (koncentraci) výměry zemědělské půdy v „mateřských podnicích“. Zajímavostí je, že novými majiteli se nestávají pouze zemědělské podniky v prvovýrobě, ale i specializované zemědělské podniky a podniky z navazujících odvětví (např. výkupní organizace). Důvodem těchto vertikálních a horizontálních vazeb mezi podniky je zajištění stability těchto podniků především v období po roce 2013, kdy se očekává výrazná obměna dotační politiky v zemědělství a také snaha o odvrácení likvidace u akvizovaných podniků.

Obr. č. 25: Manipulace se zemědělskou půdou v modelovém území během jednotlivých etap u zkoumaných PPO

Zdroj: vlastní šetření a zpracování

Obr. č. 26: Manipulace se zemědělskou půdou v modelovém území během jednotlivých etap u zkoumaných SHR

Zdroj: vlastní šetření a zpracování

Tabulka 14 potvrzuje, že k největším manipulacím se zemědělskou půdou docházelo během první etapy. V tomto časovém bloku byli jedinou ztrátovou skupinou (z hlediska velikosti obhospodařované zemědělské půdy) současní malí zemědělci (hodnota korelačního koeficientu 0,683 vypovídá o poměrně značné závislosti mezi současnou výměrou půdy malých hospodářů a nízkou výměrou získané zemědělské půdy v období od jejich vzniku do konce roku 1994). To je celkem pochopitelné, jelikož zemědělství se nestalo jejich hlavním živobytím (navzdory tomu, že někteří z nich získali poměrně značný majetek), což se odrazilo při manipulaci s pozemky u této skupiny (hojný pronájem části jejich pozemků a minimální snaha o získání dalších pozemků k hospodaření – koupě či pronájem). Opačným příkladem byla skupina dolnoměstských SHR. V této skupině se převážně nacházejí malí restituenti s pozemky nepřesahujícími 15 ha. Ti pro vybudování životaschopného hospodaření museli získat další pozemky, a tak si v návaznosti

na místní podmínky pronajímali od řady FO značné množství pozemků do velikosti 5 ha. Dalšími příklady jsou velcí restituenti a současní velcí SHR. Velcí restituenti získali velice rozmanitou základnu prostředků, která jim vytvořila zvýhodněnou startovací pozici oproti ostatním restituentům. Současní velcí SHR jsou jen z části tvořeni velkými restituenty a z poloviny se nachází v dolnoměstské části. Závislost u prvních dvou jmenovaných není však statisticky významná. Naproti tomu u velkých SHR je tomu stejně jako v případě skupiny malých SHR. Vývoj v dalších etapách už nebyl tak dramatický. Za zmínku zde stojí výrazný pokles obhospodařované zemědělské půdy u PPO na Chotěbořsku (o cca 600 ha – finanční obtíže některých PPO – navrácení pozemků majitelům) a naopak její nárůst (méně výrazný v porovnání s první etapou) u všech pozorovaných skupin SHR. Celkově nejvýraznější nárůst obhospodařované zemědělské půdy byl za celé sledované období zaznamenán u skupiny dolnoměstských SHR (téměř čtyřnásobný oproti roku jejich vzniku). Naopak nejvýraznější pokles nastal u současných malých SHR (důvody viz výše v textu).

Tabulka č. 14: Velikost obhospodařované zemědělské půdy jednotlivými skupinami sledovaných subjektů v období od roku jejich vzniku až po současnost

Název	Velikost obhospodařované půdy PPO a SHR (v ha)					Velikost obhospodařované půdy PPO a SHR (v %)				
	Rok vzniku	31. 12. 1994	31. 12. 1999	30. 4. 2004	30. 9. 2010	Rok vzniku	31. 12. 1994	31. 12. 1999	30. 4. 2004	30. 9. 2010
Chotěbořsko	3 410,2	4 015,5	3 730,9	3 612,9	3 593,1	100,0	117,7	109,4	105,9	105,4
Dolnoměstsko	2 817,5	3 256,5	3 261,5	3 342,0	3 396,5	100,0	115,6	115,8	118,6	120,6
PPO	5 675,0	6 280,0	5 907,0	5 794,0	5 757,0	100,0	110,7	104,1	102,1	101,4
PPO Chotěbořsko	2 965,0	3 345,0	2 975,0	2 797,0	2 771,0	100,0	112,8	100,3	94,3	93,5
PPO Dolnoměstsko	2 710,0	2 935,0	2 932,0	2 996,0	2 976,0	100,0	108,3	108,2	110,6	109,8
SHR	552,7	992,0	1 086,4	1 161,9	1 242,6	100,0	179,5	196,6	210,2	224,8
SHR Chotěbořsko	445,2	670,5	755,9	815,9	822,1	100,0	150,6	169,8	183,3	184,7
SHR Dolnoměstsko	107,5	321,5	329,5	346,0	420,5	100,0	299,1	306,5	321,9	391,2
SHR malí	107,7	93,0	93,4	96,9	58,1	100,0	86,4	86,7	90,0	53,9
SHR střední	82,0	90,0	92,0	92,0	96,0	100,0	109,8	112,2	112,2	117,1
SHR velcí	363,0	809,0	901,0	973,0	1 088,5	100,0	222,9	248,2	268,0	299,9
Restituenti malí	143,0	201,5	238,9	301,9	384,4	100,0	140,9	167,1	211,1	268,8
Restituenti velcí	409,7	790,5	847,5	860,0	858,2	100,0	192,9	206,9	209,9	209,5
Celkem	6 227,7	7 272,0	6 992,4	6 954,9	6 989,6	100,0	116,8	112,3	111,7	112,2

Poznámka: V tabulce je zahrnuta veškerá subjekty vlastněná zemědělská půda, tedy i ta nacházející se mimo zkoumané území.

Zdroj: vlastní šetření a zpracování

Jestliže se podíváme na vývoj manipulace s pozemky u jednotlivých skupin subjektů za celé transformační období, můžeme konstatovat následující:

- 1) nejvýraznější změny nastaly v období do roku 1994 (restituce, prodej, koupě, pronájem atd.),
- 2) mnohem častější změny spojené s pozemky se po celé časové období udály u subjektů hospodařících v dolnoměstské části (souvislost s charakterem zdejšího reliéfu); na Chotěbořsku bylo těchto změn méně, ale o to razantnějších,
- 3) největší procentuální nárůst obhospodařované zemědělské půdy zaznamenali za sledované období tzv. dolnoměstští SHR (téměř čtyřnásobný nárůst), dva malí restituenti se zde nákupem a pronájmem pozemků postupem času stali velkými SHR,

- 4) převažujícími trendy u PPO byly do roku 1994 pronájem zemědělské půdy od FO a PF ČR a po roce 1994 vracení pronajatých pozemků majitelům (610 ha zemědělské půdy) a rozpad třech PPO a vznik nových třech PPO,
- 5) převažujícími trendy u SHR byly do roku 1994 uplatnění restitučních nároků a následný pronájem zemědělské půdy od FO a po roce 1994 neměnný stav v manipulaci s pozemky (cca 70 % subjektů), popřípadě pronájem a nákup pozemků od FO.

Položme si otázku, čím byla tato zjištění způsobena? Výsledek (1) byl ve zkoumaném území zapříčiněn především managementem v tehdejší státní statku Chotěboř, který se zasloužil o brzké, rychlé a poměrně kvalitní provedení restitučního a privatizačního procesu u tohoto statku. Ruku v ruce s těmito dvěma procesy bylo zapotřebí provedení řady opatření a navazujících procesů (např. manipulace s pozemky, nákup potřebných strojů a součástí k jejich opravě, uzavírání nájemních a kupních smluv na nemovitosti a pozemky atd.) vedoucích k umožnění samotného zahájení zemědělské činnosti a k vytvoření potřebného zázemí u nově vzniklých subjektů. Výsledky (2 a 3) byly odrazem velikosti a struktury místních nově vzniklých podnikatelských subjektů. V dolnoměstské části se nacházeli především malí restitučníci s pozemky nepřesahujícími výměru 7 ha zemědělské půdy (všechny zdejší podniky si pronajímají zemědělskou půdu od velkého množství majitelů drobných pozemků – pozn. autora). Možnými příčinami jsou zde především historický kontext a značná svažitost místního reliéfu. Navíc v čele místních nově vzniklých PPO byl velmi schopný management, o čemž vypovídá vysoký podíl zdejší obhospodařované zemědělské půdy PPO (v tomto ohledu sehrála určitou roli i tradice zdejších dvou družstev). Naopak na Chotěbořsku se utvořilo mimo skupiny PPO i početné zastoupení SHR; restitučníci zde v průměru získali movitější majetek oproti jejich protějškům z dolnoměstské části. To způsobilo, že velká část z nich už žádné další pozemky během sledovaného období nepronajímala a spíše se soustředila na doplnění a zkvalitnění svého strojového parku či udržení současného stavu. Z hlediska manipulace s pozemky se zde nejčastěji vyskytoval nákup a pronájem další zemědělské půdy od FO a směna či pronájem části pozemků SHR se zdejšími PPO (viz podkapitola 5.3.1.1). To utvořilo pro tuto část zkoumaného území jeden z jeho charakteristických rysů, konkrétně šlo o provázanost místních SHR na zdejší PPO. Na výsledcích (4 a 5) se výrazně projeví nastolené podmínky zemědělské politiky v jednotlivých etapách, celkový úpadek tohoto odvětví především během devadesátých let (jeho transformace a celková restrukturalizace) a nově nastolené podmínky spojené se vstupem Česka do EU (např. zvyšování objemu dotací, zavedení přímých plateb vztahených na ha zemědělské půdy, zostřená konkurence na evropském trhu atd.).

6.2.2 Vlastnictví a pronájem půdy

Specifikem českého zemědělství v porovnání s většinou ostatních zemí EU je vysoký podíl pronajaté půdy (viz podkapitola 3.3.2.2). To je dáno především historickými souvislostmi (kolektivizací a zestátněním zemědělské půdy po roce 1945 a transformačními procesy – restitucemi, privatizací a transformací JZD – po roce 1989). Ty se podepsaly pod současnou velikostní strukturu zemědělských podniků v Česku, respektive přispěly ke stávajícímu stavu poměru mezi vlastnictvím a pronájmem zemědělské půdy.

V porovnání s údajem uváděným Medonosem et. al (2009) – 79 % – je hodnota podílu pronajaté půdy ve zkoumaném území výrazně vyšší (o 9,3 %). To lze však přisoudit omezenému množství údajů za SHR (v šetření bylo zahrnuto pouze 38,8 % zemědělské půdy obhospodařované mimo PPO patřící do zkoumaného regionu – zemědělská půda v současnosti obhospodařovaná PPO je zde zahrnuta všechna). Z celkového

úhrnu zemědělské půdy obhospodařované státním statkem Chotěboř v roce 1989 (8 933 ha) tedy není v šetření zahrnuto 1 934,4 ha. Tato půda je v převážné míře obhospodařována SHR, část patří obcím, část je v současnosti využívána k nezemědělským účelům (např. lesy) a nepatrné množství vlastní stát. V součtu to znamená, že pokud by byla do výsledků započítána i tato půda, došlo by ke snížení podílu pronajaté půdy přibližně na úroveň celorepublikového průměru. Je zde vycházeno z průměrného údaje uvedeného v tabulce 15 (průměrný podíl vlastní půdy k 30. 9. 2010 je u SHR 46,4 %).

Při detailnějším pohledu (na jednotlivé skupiny pozorovaných subjektů) vycházejí výsledky analogické s celorepublikovými tendencemi uváděnými v Trnkové (2001); konkrétně téměř všechna zemědělská půda obhospodařovaná PPO je jimi pronajímána, kdežto u SHR je podíl vlastní a pronajaté půdy téměř shodný. Nejvyšší procento vlastní půdy je podle ní jednoznačně u nejmenších velikostních skupin podniků a s rostoucí výměrou roste podíl půdy pronajaté (viz tabulka 15). Tomu odpovídá i hodnota korelačního koeficientu, vypovídající o silné závislosti u SHR mezi půdou získanou při restitucích a jimi vlastněnou zemědělskou půdou v jednotlivých obdobích. Korelační koeficient zde má sestupnou tendenci (ke konci roku 1994 má hodnotu 0,986, kdežto k 30. 9. 2010 má hodnotu už jen 0,63). Během tohoto období docházelo u většiny subjektů k obměně pozemků (nákup, prodej, pronájem), což mělo za následek změnu v poměru mezi vlastní a pronajatou zemědělskou půdou ve prospěch půdy pronajaté u jednotlivých skupin subjektů. Naproti tomu je důležité si připomenout, že i zde se nachází výjimky potvrzující pravidlo, kdy například jeden PPO ze zkoumaného souboru subjektů vlastní 98 % jím obhospodařované zemědělské půdy. Naproti tomu jeden sledovaný SHR má téměř všechnu jím obhospodařovanou zemědělskou půdu pronajatou.

Tabulka č. 15: Vývoj vlastnictví a pronájmu zemědělské půdy u jednotlivých skupin zkoumaných subjektů k datu

Název	Obhospodařovaná půda PPO a SHR (%)							
	31. 12. 1994		31. 12. 1999		30. 4. 2004		31. 12. 2010	
	Vlastní	Pronájem	Vlastní	Pronájem	Vlastní	Pronájem	Vlastní	Pronájem
Chotěbořsko	17,2	82,8	21,2	78,8	21,7	78,3	19,3	80,7
Dolnoměstsko	3,4	96,6	3,6	96,4	3,6	96,4	3,8	96,2
PPO	1,7	98,3	3,4	96,6	3,8	96,2	4,3	95,7
PPO Chotěbořsko	3,8	96,2	7,3	92,7	8,5	91,5	8,3	91,7
PPO Dolnoměstsko	0,0	100,0	0,5	99,5	0,5	99,5	0,5	99,5
SHR	55,5	44,5	51,3	48,7	51,0	49,0	46,4	53,6
SHR Chotěbořsko	67,3	32,7	60,0	40,0	59,7	40,3	56,3	43,7
SHR Dolnoměstsko	30,3	69,7	31,1	68,9	30,6	69,4	27,1	72,9
SHR malí	100,0	0,0	100,0	0,0	97,9	2,1	96,6	3,4
SHR střední	91,1	8,9	91,3	8,7	91,3	8,7	87,5	12,5
SHR velcí	46,5	53,5	42,2	57,8	43,5	56,5	41,0	59,0
Restituenti malí	66,3	33,7	65,5	34,5	59,7	40,3	48,6	51,4
Restituenti velcí	50,3	49,7	46,4	53,6	47,4	52,6	45,6	54,4
Celkem	11,0	89,0	11,8	88,2	12,5	87,5	11,7	88,3

Poznámka: V tabulce k datu 31. 12. 1994 nejsou zahrnuty tři PPO pro nezískání potřebných dat (v současnosti již neexistují).

Poznámka: V tabulce k datu 31. 12. 1999 a 30. 4. 2004 není zahrnut jeden PPO pro nezískání potřebných dat (v současnosti již neexistuje).

Zdroj: vlastní šetření a zpracování

Nejdůležitější závěry plynoucí z tabulky 15 lze shrnout následovně:

- 1) všechny skupiny subjektů z okolí Chotěboře (PPO, SHR) se vyznačují vyšším podílem jimi vlastněné zemědělské půdy oproti sledovaným skupinám z dolnoměstské části,
 - a. na Dolnoměstsku si většinou malí restituenti (kopcovitý terén – značné množství malých pozemků) pro zvětšení rozlohy jimi obhospodařované plochy (cca čtyřikrát oproti stavu z roku jejich vzniku) pronajímali půdu od FO × chotěbořští SHR obhospodařují v současnosti pouze dvakrát více zemědělské půdy – nákup i pronájem zemědělské půdy (větší pozemky získané při restitucích oproti subjektům z dolnoměstské části),
 - b. všichni SHR z okolí Dolního Města si pronajímají zemědělskou půdu, naproti tomu jen 30 % SHR hospodařících kolem Chotěboře si pronajímá další zemědělskou půdu (v návaznosti na získané restituce se zde začalo mnohem vyšší procento restituentů aktivně zabývat zemědělským hospodařením v porovnání s dolnoměstskou částí),
- 2) podíl vlastní zemědělské půdy je v současnosti u PPO 2,5krát vyšší oproti roku 1994,
 - a. i přesto však tvoří nepatrné množství (4,3 %),
 - b. PPO v okolí Dolního Města nevlastní téměř žádnou jimi obhospodařovanou půdu, kdy jedním z důvodů je hospodaření dvou ZD v této části modelového území. Ta podle Němce (2004) vždy hospodařila na cizích pozemcích (svých členů i nečlenů) a jen výjimečně nakupovala zemědělské pozemky do svého vlastnictví.
 - c. naprostou většinu zemědělské půdy pronajímají PPO od FO, stát se podílí pouze 4,1 %,
- 3) nejvyšší podíl vlastní zemědělské půdy vykazují po celé období současní malí SHR,
 - a. zemědělství pro tyto subjekty slouží jen jako doplňková činnost k hlavnímu zaměstnání,
 - b. nemají téměř žádné nově získané pozemky (spíše snížení jejich výměry),
- 4) u malých restituentů došlo během celého sledovaného období k úbytku podílu jimi vlastněné půdy téměř o 18 %, i přesto však vlastní téměř polovinu obhospodařovaných pozemků,
 - a. tato skupina je poměrně aktivní při získávání další půdy (cca 2,7násobný nárůst jimi obhospodařovaných ploch – především její pronájem, ale i koupě).
- 5) při porovnání třetí a čtvrté etapy došlo v průměru ke snížení vlastní půdy o 0,8 %. To je v rozporu s hodnocením uváděným v Baškovi et al. (2010) a Medonosovi et al. (2009), vypovídajícím o zvyšujícím se podílu obhospodařované vlastní půdy na základě dvou podnikatelských faktorů (viz podkapitola 3.3.2.2). Ve zkoumaném území chybí především první z těchto faktorů, jelikož se zde nachází jen minimální množství státní půdy možné k jejímu prodeji.

Z šetření v oblasti vlastnictví a pronájmu zemědělské půdy dále vyplynulo:

- 1) v souboru zkoumaných subjektů se nachází 8 SHR hospodařících jen na části jimi vlastněných pozemků,
 - a. na 95 % hladině spolehlivosti se nepotvrdila domněnka, že tyto subjekty budou v naprosté většině spadat do skupiny malých SHR, jelikož do této skupiny patří i jeden subjekt ze skupiny středních SHR a dokonce dva ze skupiny velkých SHR,

- b. jedná se zejména o SHR působící v okolí Chotěboře (7 SHR) – velká provázanost na s. r. o. vzniklé v místě bývalého správního střediska státního statku Chotěboř (tento PPO má v pronájmu zemědělskou půdu od 4 SHR);
- c. důvody pro a, b:
 - i. neprakticky vrácené restituce,
 - ii. louky, které by SHR nevyužil,
 - iii. dohoda mezi SHR a daným subjektem (osobní kontakty a známosti),
 - iv. možnost ponechání si vstupu do LPISU,
 - v. dědictví (neochota k prodeji),
 - vi. čekání na příznivější cenové podmínky za prodej zemědělské půdy;
- 2) další zemědělskou půdu má v pronájmu 11 SHR (všech 7 zkoumaných SHR z okolí Dolního Města),
 - a. pronajímáná půda tvoří
 - i. doplněk k jimi vlastněné půdě (louky pro seno) – 4 SHR,
 - ii. převážnou část jimi obhospodařované půdy – 7 SHR (4 SHR jsou z okolí Dolního Města),
 - b. většina zemědělské půdy je pronajímána od FO (ostatní zemědělská půda je pronajímána od obce, rodinného příslušníka, tělovýchovných jednot a s. r. o.);
- 3) téměř 70 % SHR v okolí Chotěboře vlastní 100 % jimi obhospodařovaných pozemků, z nich sedm navíc pronajímá půdu některému subjektu (SHR, PPO),
 - a. dva SHR mají od doby, kdy získali restituce nezměněnou velikost pozemků;
- 4) ze souboru pronajímajících subjektů (FO),
 - a. se u PPO většinou jedná o tytéž subjekty,
 - i. převládajícím trendem je velké množství malých pozemků,
 - b. se u SHR většinou jedná o stejné subjekty s různou obměnou jejich počtu (pouze u dvou SHR se složení subjektů modifikovalo).

6.2.3 Ekonomické ukazatele

Nově nabytý, pronajatý, či koupený majetek (např. zemědělská půda, nemovitost, stroje atd.) s sebou přinesl nejen přínos a užitek, ale i řadu starostí a dalších komplikací. Reakce zkoumaných skupin subjektů byla v této oblasti z pohledu jejich finančního zatížení značně rozmanitá. Účelem této podkapitoly je tudíž přiblížení vývoje finanční situace u těchto skupin v návaznosti na některé neodmyslitelné faktory působící na zemědělské subjekty (PPO a SHR) během transformačního období a v současnosti (např. materiálové, ekonomické, politické atd.).

Tabulka 16 poukazuje na evidentní zhoršení finanční situace v rozmezí let 1992–1994 téměř u všech pozorovaných skupin subjektů, oproti období před rokem 1992. V řadě případů bylo zapotřebí nakoupit a opravit potřebné stroje, nemovitosti a zařízení, dále pak krmiva a hnojiva, aby mohli tyto subjekty vůbec začít hospodařit. Problémem byl značně poškozený a zastaralý majetek spravovaný do doby jeho restituce a privatizace státním statkem Chotěboř (obecný problém u všech státních statků – viz podkapitola 5.3.1.2). Navíc podle Douchy et al. (1998) byla v této době veškerá finanční pomoc od státu (dotace, bezúročné

půjčky atd.) značně redukována a došlo k ostrému rozevření cenových nůžek mezi cenami zemědělských výrobců a cenami vstupů do zemědělství. Nejhuře vnímali finanční situaci během tohoto období subjekty z okolí Dolního Města (průměrná hodnota -0,91), a to především zdejší SHR (průměrná hodnota -1,29). Při podrobnějším zkoumání se jedná především o malé restituenty z dolnoměstské části s pozemky získanými při restitucích o výměře 15 a méně ha (5 ze 7 subjektů zařazených v šetření). Naproti tomu u chotěbořských SHR nebyla jejich finanční situace nijak zvlášť zatížena nově získanými restitucemi, stejně jako u velkých restituentů a současných středních SHR (většina subjektů z těchto skupin hospodář v chotěbořské části zkoumaného území). Důvodem bylo dříve zmíněných pět faktorů (historický, osobnostní, subjektivní, výrobní a vzdálenostní – viz podkapitola 5.3.1.2). To potvrzuje i tabulka 17, dokazující souvislost mezi množstvím investic v obou zkoumaných oblastech v rozmezí let 1977–1989 a na to navazující finanční zatížení subjektů v těchto oblastech. V následujícím období (1995–1999) došlo v průměru k celkovému zhoršení vnímané finanční situace. Výrazně k tomu přispělo hodnocení od PPO, u nichž se finanční situace ve všech zkoumaných kategoriích v průměru zhoršila. To mělo za následek mimo jiné i navracení některých jimi obhospodařovaných pozemků původním majitelům; konkrétně bylo v této etapě takto vráceno 395 ha zemědělské půdy (viz obrázek 25). Hlavní příčinou ztrátovosti zemědělských subjektů v tomto období bylo podle Pardubické (2006) odlišné tempo růstu cen zemědělských vstupů a výstupů. Po roce 2000 se percepce finanční situace zlepšuje (její průměrná hodnota byla na konci sledovaného období – k 30. 9. 2010 – v kladných číslech). Tomu napomohly různé dotační tituly z evropských a národních fondů, jejichž objem se postupně navyšuje. Velice významnými jsou v tomto ohledu podle Douchy (2006) přímé platby a komoditní podpory. V návaznosti na obrázky 21 a 22, sehrály ve zkoumaném území významnou roli i platby na LFA. Tato tendence bude pokračovat až do roku 2013, kdy skončí PRV a štědré finanční příspěvky do českého zemědělství budou zřejmě o značnou část zkráceny. Největší změna v hodnocení během celého sledovaného období nastala u dnešních velkých SHR (zlepšení jejich průměrného subjektivního vnímání finanční situace za toto období o hodnotu 1,34). V minulosti měli zastoupení v obou zkoumaných skupinách restituentů (malí a velcí), což mělo na svědomí jejich poměrně nízké hodnocení (potřeba dokoupení mechanizace, materiálového vybavení a koupě a pronájem dalších zemědělských pozemků), aby se z některých těchto subjektů mohli stát velcí SHR. V současnosti se jedná o velké a prosperující subjekty čerpající z řady dotačních titulů a mající poměrně značně diferenciovanou výrobu. Ve všech pozorovaných obdobích velcí restituenti představovali skupinu hodnotící svoji finanční situaci v průměru výrazně pozitivně. V návaznosti na získaný majetek při restitucích byla tato skupina značně nezávislá na okolních podmínkách, jelikož se mohla více spoléhat na vlastní zdroje oproti zdrojům ostatním. Vstup Česka do EU a navazující zvýšení objemu dotací plynoucích do českého zemědělství se téměř u všech zkoumaných subjektů (tedy i u velkých restituentů) projevil při jejich hodnocení značně pozitivně.

Tabulka č. 16: Vývoj finanční situace u jednotlivých skupin zkoumaných subjektů k datu

Název	31. 12. 1994	31. 12. 1999	30. 4. 2004	30. 9. 2010
PPO	-0,33	-0,67	-0,14	0,22
PPO Chotěbořsko	-0,50	-1,00	-0,67	0,20
PPO Dolnoměstsko	-0,25	-0,50	0,25	0,25
SHR	-0,45	-0,45	-0,45	0,15
SHR Chotěbořsko	0,00	-0,08	-0,15	0,31
SHR Dolnoměstsko	-1,29	-1,14	-1,00	-0,14
SHR malí	-0,57	-0,71	-0,71	-0,43
SHR střední	0,00	-0,20	-0,40	0,20
SHR velcí	-0,71	-0,38	-0,25	0,63
Restituenti malí	-0,75	-0,58	-0,67	-0,08
Restituenti velcí	0,00	-0,25	-0,13	0,50
Celkem	-0,42	-0,44	-0,33	0,24

Poznámka: Pro vyhodnocení vývojového trendu finanční situace v jednotlivých skupinách bylo zapotřebí hodnocení znaménky (++ , + , + , - , --) proměnit za nominální hodnoty, kdy ++ = +2, + = +1, + = 0, - = -1 a -- = -2.

Poznámka: Hodnoty uvedené v tabulce byly vypočítány jako podíl mezi součtem nominálních hodnot u jednotlivých skupin a počtem subjektů nacházejících se v těchto skupinách.

Zdroj: Vlastní šetření a zpracování

Tabulka č. 17 : Ukázka souvislosti mezi nemovitostní, materiální a technickou vybaveností do roku 1989 a percepcí finanční situace spojenou s množstvím financí investovaných do strojů v obou sledovaných oblastech v období let (1992–2010)

Územní celek	Investice v období 1977-1989 celkem (mil. Kčs)	Investice (1977-1989)/ ha z. p.* (tis. Kčs/ha)	Finanční situace (92-94)	Finanční situace (92-99)	Finanční situace (92-04)	Finanční situace (92-10)	Investice v období 1992-2010 celkem (mil. Kč)	Investice (1992-2010)/ ha z. p.** (tis. Kč/ha)	Nákup nových strojů (%)	Nákup použ. strojů (%)
Chotěb.	173,6	32,5	-0,07	-0,13	-0,19	0,39	66,5	18,5	27,5	72,5
Dolnom.	78,1	19,3	-0,91	-0,91	-0,55	0,00	132,0	38,8	57,1	42,9
Celkem	251,7	27,4	-0,42	-0,44	-0,33	0,24	198,5	28,4	43,8	56,2

Poznámka: * Přepočítáno z údajů uvedených v přílohách 12 a 13, jelikož se jedná o jediný ucelený zdroj informací o výměře jednotlivých územních celků obhospodařovaných státním statkem Chotěboř v roce 1989.

Poznámka: ** Přepočítáno z údajů získaných od respondentů řízených rozhovorů o současné výměře jimi obhospodařované zemědělské půdy (vztaheno k datu 30. 9. 2010).

Poznámka: Pro vyhodnocení vývojového trendu finanční situace v obou skupinách bylo použito stejné metodiky výpočtu jako v tabulce 16.

Poznámka: Investice do strojů, nemovitostí a technického vybavení byly vypočítány na základě součtu průměrných hodnot v rámci jednotlivých předem stanovených finančních intervalů (0 – 499 999 = 250 000 Kč, 500 000–999 999 = 750 000 Kč, 1 000 000–4 999 999 = 3 000 000 Kč, 5 000 000–9 999 999 = 7 500 000 Kč, 10 000 000–24 999 999 = 17 500 000 Kč, 25 000 000–49 999 999 = 37 500 000 Kč, nad 50 000 000 = 60 000 000 Kč). Z tohoto důvodu slouží jako čistě orientační ukazatel.

Zdroj: Štěrba (1990), vlastní šetření a zpracování

Tabulka 17 ukazuje, že vnímaná finanční situace byla nejen odrazem investic často potřebných k alespoň nejzákladnějšímu vybavení řady zemědělských subjektů, ale i nemovitostní, materiální a technické vybavenosti těchto území před rokem 1989.

Z hlediska investic do strojového parku lze s jistotou říci, že mnohem více během sledovaného období investovaly PPO oproti SHR. Investice u PPO za sledované období se pohybují od 1 mil. Kč výše, a to i přes částku 50 mil. Kč, kdežto u SHR se naprostá většina investic pohybuje od pár desítek tisíc Kč do 10 mil. Kč. Důvodem je mimo jiné především vyšší průměrná velikost obhospodařované zemědělské půdy u PPO oproti

SHR (10krát vyšší) a s tím spojené nerovné podmínky v množství a možnostech čerpaných prostředků (např. dotace z EU, snazší zřizování úvěrů u bank oproti SHR atd.). To potvrzuje i ukazatel „novosti“ nakupovaných strojů, kdy jejich převážnou část tvoří u PPO nové, ještě nepoužité stroje (u PPO z okolí Dolního Města dokonce přes 80 % ze všech nakoupených strojů). Naopak u SHR tvoří zbrusu nové stroje jen necelou třetinu z celkového množství nakupovaných strojů. Na nákup použitých strojů se soustředí především skupina malých SHR. Ti mají totiž zemědělské hospodaření jen jako vedlejší výdělečnou činnost a zbrusu nové stroje by pro ně byly zbytečně drahé.

Všechny dotázané subjekty vykazovaly na konci roku 2009 zisk. Značnou zásluhu na tom ve většině případů mají dotace, což vyvolává zejména u PPO otázku, zda je dobré být tolik závislý na dotacích, či raději do budoucna nepraktikovat cestu reálných cen potravin. U majority zkoumaných subjektů tvoří objem finančních prostředků získaných dotacemi na jejich celkové produkci 25–50 %. U menších SHR, v současnosti obhospodařujících zemědělskou půdu o rozsahu do 10 ha tvoří dokonce více jak 75% podíl na jejich produkci. U těchto subjektů však HZP činí pouze několik desítek, maximálně několik set tisíc Kč. Skupinou vymykající se ostatním z hlediska HZP jsou PPO obhospodařující více než 500 ha. U těchto subjektů činila HZP více než 10 mil. Kč, kdy nejvyšší dosažená hodnota se rovnala částce 48 mil. Kč.

Na závěr lze konstatovat, že ke zhoršení finanční situace došlo téměř u všech pozorovaných skupin subjektů hned v prvních letech po získání majetku. Nejvíce byla takto zasažena skupina SHR, především těch z okolí Dolního Města. V následujícím období došlo podle restituentů v řadě případů k dalšímu zhoršení finanční situace. Obrat nastal po roce 2000, především po vstupu Česka do EU většinou v návaznosti na zvýšený objem financí plynoucích z různých dotačních titulů. To však u mnoha zkoumaných subjektů vyvolává značné obavy o budoucí vývoj (viz následující dvě podkapitoly).

6.2.4 Problémy v zemědělství po roce 1990

Zemědělci se od počátku devadesátých let potýkají s řadou problémů (viz podkapitola 3.3.2.3). Mnohé z těchto komplikací se v různé míře projeví i u subjektů sledovaných v rámci této práce. Z tabulky č. 18 vyplývá, že jednoznačně nejvíce pocíťovaným neduhem u zemědělců je značný růst cen vstupů (průměrná známka 4,71), čemuž odpovídá i nízká hodnota rozptylu (0,34). U většiny zemědělců bylo vnímání tohoto problému zesíleno stagnací, či poklesem výkupních cen u stěžejních produktů (např. obiloviny, mléko; průměrná známka 4,28). Mnozí z nich např. nedokázali pochopit, jak mohou být výkupní ceny za obiloviny na přibližně na stejné cenové hladině jako kolem roku 1989, kdy ceny vstupů byly několikanásobně nižší oproti dnešku. Na tyto problémy ve svých publikacích upozorňují mimo jiné i Neberová (2007), Veinert (2001) a Doucha et al. (1998). Z jednotlivě zkoumaných skupin subjektů tyto dva problémy nejméně pocíťovali současní maloročníci. To není žádným překvapením, jelikož tento způsob hospodaření slouží jen jako doplněk k jejich hlavnímu zaměstnání a má v převážné míře samozásobitelský charakter (jen málo produktů směřuje na prodej). Opakem tomu je kategorie středních rolníků. Jejich celkový příjem se v mnohem větší míře odvíjí od zisků v zemědělství, které je jejich hlavním zdrojem obživy. Největší komplikací u této skupiny je nedostatečná velikost jejich pozemků a málo diverzifikovaná činnost v porovnání s velkými SHR a PPO. To má za následek, že výkyvy v cenách za jednotlivé komodity a další nárůst cen vstupů jim způsobují balancování na hranici jejich likvidace.

Tabulka č. 18: Percepce dílčích složek, aktérů a problémů v zemědělství po roce 1990

Problémová složka	Průměrná známka	Rozptyl
Vypořádání se s vlastníky	2,45	2,02
Nízké výkupní ceny	4,28	0,82
Závislost na dotacích	4,24	0,87
Kvóty	2,30	2,12
Konkurence z EU	3,72	1,51
Růst cen vstupů	4,71	0,34

Poznámka: Jednotlivé problémy byly hodnoceny následujícím způsobem (1 – pocíťováno subjekty jako nejméně závažný problém – 5 – pocíťováno subjekty jako nejzávažnější problém).

Poznámka: Problémová složka kvóty je počítána bez šesti zkoumaných subjektů (SHR). Ty neodpověděli z důvodu osobního nesetkání se s tímto problémem.

Zdroj: vlastní šetření a zpracování

Další problémovou složkou hluboce pocíťovanou všemi skupinami zemědělců je jejich výrazná závislost na dotacích (průměrně obdržená známka 4,24), čemuž napovídá i relativně nízký rozptyl (0,82). Tuto složku nejproblematictější vnímali středně velcí zemědělci a PPO. Zástupci zemědělských podniků (předsedové, ředitelé a ekonomové) jsou v převážné většině zastánci volné soutěže mezi všemi zemědělskými subjekty (i se zahraničními SHR a PPO), avšak při nastavení reálných cen potravin, snížení dotací na minimum a stejných podmínkách podpory z evropských a státních fondů pro všechny zúčastněné subjekty. Středně velcí zemědělci by pravděpodobně bez dotací nemohli provozovat svoji činnost a nejspíše by byli nuceni pronajmout, či prodat jejich pozemky některému z větších subjektů (PPO, SHR). Tato skupina, v souvislosti s dotacemi, vnímá velice problematicky především období po roce 2013, kdy skončí PRV a dotace do zemědělství budou značně zredukovány. Jako nejméně problematická se závislost na dotacích jeví u současných malých a velkých hospodářů. Finanční situace malých SHR není tolik odvislá od zisků ze zemědělské činnosti, tudíž ani dotace pro ně nepředstavují výraznější zdroj příjmů a výraznější komplikaci. Opačným příkladem jsou velcí SHR, u nichž dotace jsou velmi podstatným (v některých případech i několika milionovým) „zdrojem příjmů“. Ty jim poskytují značné výhody oproti malým a středním hospodářům (např. prostředky na zkvalitňování techniky a strojů, nákup dalších pozemků, výstavba nových hospodářských staveb atd.). Navíc jejich činnost je poměrně rozmanitá. Často provádí nezemědělskou činnost (např. práce v lese, pila, poskytování služeb atd.). Výsledkem je poměrně pozitivní vnímání tohoto problému v porovnání s ostatními zkoumanými skupinami. Podstatnou komplikací v oblasti čerpání dotací je u většiny zemědělců neznalost jednotlivých dotačních titulů a jejich administrativních náležitostí. Velkým handicapem je u řady z nich (především menších hospodářů) také nedostatek času a odborných znalostí a nedostatečná vybavenost (počítač, internet atd.). Naproti tomu velké PPO a SHR disponují značným potenciálem (specialisté – ekonomové – vybavení vlastními kanceláři a specializujícími se jen na oblast financí). Další komplikací je značně přebujelá administrativa (složitá „papírování“) při podávání žádostí o dotace.

Z řízených rozhovorů navíc vyplynul relativně negativní postoj respondentů ke konkurenci z EU, a to obzvláště u velkých SHR. To je především způsobeno jejich zaměřením na zahraniční trhy a následně možnou ztrátou rozsáhlejšího obnosu peněz. Opakem tomu jsou samozásobitelská hospodářství.

V porovnání s výše zmíněnými problémovými složkami se v průměru problematika kvót a vypořádání se s vlastníky (podrobně řešeno v podkapitole 5.3.1.2) jeví jako nejméně zatěžující jednotlivé skupiny zemědělců. Kvóty (zejména ve spojitosti s produkcí mléka – poznámka autora) jsou považovány téměř

za bezproblémové na Dolnoměstsku. To je velice zajímavé, jelikož se sem koncentruje cca 75 % stavu dojnic sledovaného v rámci šetření. Vysvětlením je vyhovující kapacita nepřekračující stanovené hranice odbytu v návaznosti na kritéria ze strany EU. Opačný názor však panuje podle Zadražila (2008) v celookresním mínění u PPO. Stanovené kvóty se zde podle něj jeví jako velmi problematické (velké stavy skotu v řadě podniků – dlouholetá tradice jejich chovu na Vysočině a velká závislost řady místních podniků na produkci mléka).

Předepsané problémy (vypořádání se s vlastníky, nízké výkupní ceny, závislost na dotacích, kvóty, konkurence z EU a růst cen vstupů do zemědělství – pohonné hmoty, elektřina atd.) byly při výzkumu dále rozšířeny o:

- 1) nedostatečnou potravinovou soběstačnost, pod čímž mínil jeden ze subjektů ukončení či omezení pěstování některých plodin v návaznosti na vstup Česka do EU (např. cukrové řepy, brambor, len atd.),
- 2) deformace trhu s vedlejšími produkty, levnějšími produkty dováženými z Číny (např. kůže),
- 3) „právní kličky“ při vyrovnání zejména po bývalých JZD⁶⁶,
- 4) nutnost pozemkových úprav, a to především v dolnoměstské části, kde je dodnes velká roztržitost pozemků,
- 5) změny podmínek během stanoveného období (často se stává, že podmínky vymezené na určité období se nedodrží – např. v oblasti dotací),
- 6) neznalost rozhodovacích orgánů zemědělské praxe a z toho vyplývající hojně vydávaná nesmyslná rozhodnutí (např. rozhodnutí o obhospodařování velmi obtížně dosažitelných pozemků namísto jejich zatravnění atd.),
- 7) obrovské výkyvy ve výkupních cenách často odvislé od výkyvů počasí,
- 8) chybějící národní zdroje (absence doplňkových plateb a úlev na daních – nerovná pozice v porovnání např. s Polskem a Rakouskem).

Výše zmíněné problémy současného zemědělství jsou v Zadražilovi (2008) rozšířeny o odklon od chovu prasat (z důvodu nízké výkupní ceny jsou rušeny téměř všechny vepříny v okrese Havlíčkův Brod) a skotu (nízké výkupní ceny za mléko). V obou těchto příkladech tratí zemědělci nemalé peníze. Dále pak za problematické považuje i nedostatečné skladovací prostory (nutnost prodeje komodit ihned po jejich sklizni – nemožnost dosažení lepších cenových relací nabízených za dané komodity) a „klesající a stárnoucí personál v zemědělských podnicích (malá atraktivnost a velká náročnost práce v zemědělství) a nevyrovnaný boj mezi obrovskými zemědělskými kolosy (podniky obhospodařující několik tisíc hektarů zemědělské půdy) a malými, často rodinnými podniky (obhospodařující několik málo desítek hektarů zemědělské půdy)“ (Zadražil 2008, s. 47). Neberová (2007) k tomu ještě přidává nedostatek odběratelů, což značně ovlivňuje ceny za jednotlivé komodity a nedostatek kapitálu u většiny podniků. Ten je nutný především k rekonstrukci budov, nákupu strojů a pozemků do jejich vlastnictví.

⁶⁶ Jako příklad uváděl respondent PPO, který sám na sebe uvalil konkurz a namísto 250 000 Kč vyplatil respondentovi částku 37 Kč. Řešením by dle něj mělo být převzetí tohoto závazku státem. Ten by následně pomocí nižších dotací poskytovaných danému podniku mohl postupně vyrovnávat dluh tohoto podniku.

Celkově lze vnímání současných problémů v zemědělství shrnout do následujících bodů:

- 1) nejvíce kritický pohled na většinu předepsaných problémů měli střední SHR (v současných podmínkách – např. růst cen vstupů, nízké výkupní ceny, přísná kritéria z EU, nerovný boj mezi nimi a velkými hospodáři atd. – balancují těsně nad hranicí jejich likvidace),
- 2) nejméně kritický pohled na většinu problémů měli malí SHR (nalézání nových cest ke snížení časových a finančních nákladů při jejich stylu hospodaření – domluva s okolními velkými SHR či PPO na vykonání některých úkonů – např. orba, setí, sklizeň plodin atd. – vyžadujících specializovanou techniku, nebo značné množství času),
- 3) PPO mají v průměru podobný pohled na jednotlivé problémy jako SHR, výrazněji se však od sebe odlišují ve vnímání závislosti na dotacích. PPO tomuto problému přikládají mnohem větší vážnost než SHR (vysvětlení viz výše v textu),
- 4) při porovnání chotěbořské a dolnoměstské části stojí za zmínku značný rozdíl mezi vnímáním problémů spojených s kvótami, kdy subjekty z okolí Dolního Města vnímají tuto problematickou oblast velice pozitivně (téměř všechny subjekty zde chovají dojnice, tudíž hodnocení je ovlivněno jejich vlastními zkušenostmi) × na Chotěbořsku většina subjektů nechová skot s tržní produkcí mléka, a tudíž hodnotili na základě obecného kontextu a mediálních klíčů.

6.2.5 Shrnutí výsledků řízených rozhovorů a budoucnost zkoumaných subjektů

Tato kapitola analyzovala a vysvětlila vývoj zemědělství ve zkoumaném území během transformačního období, konkrétně v období od vyrovnání restitučních nároků státním statkem Chotěboř (1992–1993) až po rok 2013 a porovnála jej s vývojem zemědělství na státní úrovni. Řízené rozhovory byly z hlediska zaměření práce cíleně orientovány především na manipulaci s pozemky, vlastnictví a pronájem zemědělské půdy, některé ekonomické ukazatele a problémy v současném zemědělství.

Modelová oblast zde byla rozdělena do dvou odlišných územních celků – Chotěbořsko a Dolnoměstsko. Tyto oblasti se vzájemně liší svým historickým vývojem, přírodními podmínkami a vzdáleností od bývalého správního střediska. Ta ovlivňuje mimo jiné i tzv. sociální faktor (známosti a osobní kontakty mezi nově se utvářejícími subjekty a vedením statku při uplatňování restitučních nároků). Mimo výše zmíněné faktory se zde projevuje ještě jeden významný faktor, tzv. osobnostní faktor (schopnosti managementu v privatizovaném státním statku Chotěboř a schopný management či rolník v nově se utvářejících zemědělských subjektech). Rozdílné přírodní podmínky panující v těchto oblastech ovlivňují zdejší zaměření na zemědělskou a nezemědělskou výrobu, rostlinnou a živočišnou výrobu, skladbu pěstovaných plodin, složení chovaných hospodářských zvířat, trend v poměru mezi vlastní a pronajatou půdou. Naproti tomu historické souvislosti zde mají na svědomí současnou podnikatelskou strukturu (znovuobnovení družstevní formy hospodaření na Dolnoměstsku) a poměr mezi vlastní a pronajatou zemědělskou půdou. Historický, osobnostní, sociální, výrobní a vzdálenostní faktor hrály značnou roli při navrácení restitučních nároků restituentům (viz podkapitola 5.3.1.2). To se následně projevilo značnou provázaností některých z nich na ostatní zemědělské subjekty. Jedná se především o SHR hospodařící v chotěbořské části území, konkrétně v bývalém hospodářství Svinný (jádrová oblast bývalého státního statku Chotěboř, nacházející se poblíž samotného správního střediska). Těchto pět faktorů velmi ovlivnilo materiální, strojní a technickou vybavenost jednotlivých oblastí ještě v rámci bývalého státního statku Chotěboř. Chotěbořsko jakožto jádrová oblast statku v blízkém okolí správního střediska bylo investičně (výstavbově – viz kapitola 4)

preferováno. V rozmezí let 1977–1989, v období společné správy těchto územních celků státním statkem Chotěboř, bylo v průměru v chotěbořské části proinvestováno cca o 13 tis. Kčs na 1 ha zemědělské půdy více oproti dolnoměstské části. To se následně projevilo při vypořádávání restitučních nároků v obou sledovaných oblastech z hlediska kvality a dostupnosti prostředků. Výsledkem byla odlišná percepce finanční situace v obou sledovaných územích. Mnohem vyšší finanční zátěž spojenou s opětovným získáním zemědělského majetku pociťovaly subjekty z okolí Dolního Města, především zdejší SHR (nutnost značných investic do celkové vybavenosti jejich hospodářství). Všechny faktory sledované v této kapitole (historický, osobnostní, přírodní, sociální a vzdálenostní) měly na svědomí, že k mnohem častější manipulaci s pozemky po celé časové období docházelo u subjektů hospodařících v dolnoměstské části; na Chotěbořsku bylo těchto změn méně, ale byly o to razantnější.

Sledované problematiky byly v 6. kapitole též analyzovány na úrovni jednotlivých skupin (PPO a SHR, chotěbořský a dolnoměstský PPO, chotěbořští a dolnoměstští SHR, malí, střední a velcí SHR, malí a velcí restituční). První ze sledovaných problematik byla manipulace s pozemky, u níž byl podrobně sledován její vývoj v jednotlivých etapách a odlišnosti mezi SHR a PPO (viz obrázky 25 a 26). Ta lze charakterizovat následovně:

- 1) přechod hospodařících subjektů od rozdrobené struktury (návaznost na restituční a privatizační proces z počátku devadesátých let a na rodinné tradice) k postupnému snižování jejich stavu (souvislost se zostřenou konkurencí na evropském trhu, neatraktivností zemědělské činnosti pro potenciální následovníky a výhledově nejasnou perspektivou v zemědělství po roce 2013),
- 2) opačná tendence vývoje mezi PPO a SHR. U PPO snížení rozlohy jimi obhospodařované zemědělské půdy (vrácení pronajatých pozemků jejich majitelům, rozpad třech PPO) × u SHR převažoval pronájem a koupě dalších pozemků, či neměnný stav v manipulaci s pozemky (u velkých a středních SHR) nad ztrátou pozemků (u malých SHR).

V oblasti vlastnictví a pronájmu zemědělské půdy mají zjištěné údaje u zkoumaných skupin podobný charakter jako celorepublikové tendence. Obdobně je tomu i při hodnocení vývoje vnímání finanční situace, kdy hned v první etapě došlo k jejímu zhoršení téměř u všech zkoumaných subjektů v porovnání s obdobím před rokem 1992. Naopak po roce 2000 především zásluhou mohutných dotací došlo ke zlepšení jejich finanční situace. Při pohledu na jednotlivé skupiny zjišťujeme že

- 1) největší změna v hodnocení během celého sledovaného období nastala u současně velkých SHR,
- 2) ve všech pozorovaných obdobích velcí restituční v průměru nejpříznivěji vnímali svoji finanční situaci, jejich opakem byli dolnoměstští SHR (převážně malí restituční s pozemky získanými při restitucích o výměře do 15 ha).

Zemědělce v současnosti „tíží“ množství problémů, ať už se jedná o problémy trvalého, dlouhodobého, či krátkodobého rázu. Mezi nejcitlivěji vnímané u nich patří růst cen vstupů při současné stagnaci či poklesu výkupních cen a konkurence z EU. Celkově lze vnímání současných problémů v zemědělství shrnout do následujících bodů:

- 1) nejvíce kritický pohled na většinu uvedených problémů měli střední SHR (např. na růst cen vstupů, nízké výkupní ceny, přísná kritéria z EU, nerovný boj mezi nimi a velkými hospodáři),
- 2) nejméně kritický pohled na většinu problémů měli malí SHR (zemědělství je pro ně pouze vedlejší výdělečnou činností),

- 3) PPO mají v průměru podobný pohled na jednotlivé problémy jako SHR, výrazněji se však od sebe odlišují ve vnímání závislosti na dotacích. PPO tomuto problému přikládají mnohem větší vážnost než SHR.

Budoucnost českého zemědělství, především po roce 2013, je v očích téměř všech aktérů působících v tomto sektoru značně nejasná. Podobně to vidí i zkoumané subjekty zahrnuté ve výzkumu. Není se tedy co divit, že nikdo z nich nemá v plánu provádění žádných velkých obměn v oblastech manipulace s pozemky a jejich vlastnictví a pronájmu. Další kroky zemědělců se budou odvíjet od navržené a schválené strategie vývoje českého zemědělství určené pro následující programové období (po roce 2013). Už teď však musí zemědělci počítat s některými neodmyslitelnými fakty jako např. značnou redukcí objemu dotací plynoucích ze strukturálních fondů do českého zemědělství a s tím souvisejícím snížením počtu podporovaných aktivit. To vyvolává několik otázek:

- 1) Co se stane s řadou zemědělských subjektů v současnosti balancujících na hraně životaschopnosti?
- 2) Jak se změní podniková struktura a vlastně i celková podoba našeho zemědělství? Není cestou do budoucna likvidace neprosperujících farem?
- 3) Jsou některé v současnosti se masivně rozvíjející činnosti a směry (silně podporované evropskými penězi) v budoucnosti trvale udržitelné (např. bioenergie, biopaliva)?
- 4) Jak bude vypadat manipulace s pozemky a jejich vlastnictví a pronájem v návaznosti na tyto a mnohé další změny?

Nejen těmito, ale i řadou dalších otázek je třeba se zabývat a případným rizikům částečně předcházet již dnes, avšak odpovědi na ně budou zcela jasné až za několik let. Už v současnosti však lze vysledovat některé trendy, které se nejspíše budou do budoucna stále více prohlubovat. Dále v textu se objevuje několik percepce, jejichž cílem je charakterizovat podobu českého zemědělství u sledovaných problematik po roce 2013, konkrétně po skončení PRV, s nímž je úzce spjat přepokládaný výrazný úbytek objemu finančních prostředků plynoucích do českého zemědělství. Při hodnocení je zde vycházeno z analýz vývoje zemědělství v Česku a zkoumaného území publikovaných v této kapitole a jí předcházejících. Navíc se zde objevují i poznatky získané od jiných autorů.

Jednou z nejproblematičtějších skupin z hlediska přežití jsou zemědělci obhospodařující zemědělskou půdu od několika málo ha až po několik desítek ha. Jejich činnost není tolik diferenciována, jako je tomu u větších PPO a SHR. To znamená, že jsou velice závislí především na dotacích a na výši výkupních cen a cen vstupů. Z toho lze usoudit, že při výrazném omezení objemu finančních prostředků plynoucích do našeho zemědělství řada z nich zanikne. Zemědělskou půdu od nich nejspíše pronajmou či odkoupí finančně stabilizované podniky nebo nově vzniklé podniky se zahraničním kapitálem (očekávané otevření trhu se zemědělskou půdou zahraniční klientele). To by v důsledku znamenalo obměnu podnikatelské struktury v našem zemědělství. Konkrétně dojde k výraznému zeštíhlení skupiny malých a středně velkých SHR a finančně nestabilizovaných (slabých) PPO ve prospěch specializovaných či rozsáhlých zemědělských subjektů (PPO a SHR) obhospodařujících 100 a více ha zemědělské půdy. To by mělo být jedním z možných cílů naší zemědělské politiky, jelikož by u tuzemských zemědělských podniků, v porovnání se zemědělskými podniky z ostatních států EU, došlo ke zvýšení jejich úspor z rozsahu a specializace. Ruku v ruce s tím by se staly konkurenceschopnějšími na evropském trhu a nezávislejšími na financích získaných z jednotlivých dotačních titulů.

V současných podmínkách se stejně jako zemědělské podniky v prvovýrobě snaží nalézt optimální cestu k budoucí stabilitě a prosperitě i specializované zemědělské podniky a podniky z navazujících odvětví (např. výkupní organizace atd.). V havlíčkobrodském okrese se mezi těmito typy podniků hojně rozmohlo provádění akvizic dalších zemědělských podniků z okresu (včetně jimi obhospodařovaných pozemků). Těmto podnikům je ponecháno poměrně značné pole působnosti, avšak při zásadních rozhodnutích a nákupech mají hlavní slovo noví majitelé. Toto se jeví jako jeden z možných způsobů budoucího obrazu našeho zemědělství, kdy bude docházet k častějšímu vlastnickému propojení mezi některými zemědělskými podniky či podniky ze zpracovatelského odvětví a zemědělskými prvovýrobcí (vertikální a horizontální vazby – [Bičík, Jančák 2005]). Struktura podniků bude sice vypadat relativně stabilně, ale ve skutečnosti však bude docházet ke snižování počtu nezávislých podniků při současném zvyšování (koncentraci) výměry zemědělské půdy v „mateřských podnicích“.

Velkým neduhem současnosti je často preferovaná strategie řadou PPO a SHR orientovaná na krátkodobé cíle (především „orientace na přežití“). Této strategie si v návaznosti na růst cen vstupů při stagnaci cen zemědělských výrobců všiml u některých zemědělských subjektů už Doucha et al. (1998). Ve zkoumaném území se takto orientují především malí a středně velcí zemědělci (obhospodařující 10–20 ha zemědělské půdy). Mimo nich se tato strategie začíná objevovat i u větších PPO a SHR (obhospodařujících i několik tisíc ha zemědělské půdy). Velmi výmluvný je příklad ploch osetých řepkou a kukuřicí, surovinami mohutně podporovanými dotacemi z evropských fondů na rozvoj biopaliv a bioenergie. Do budoucna se dá v tomto ohledu očekávat obměna osetých polí v návaznosti na „dotované plodiny“. Toto je poměrně negativně vnímáno samotnými zemědělci, jelikož v jejich očích zemědělství přestává plnit svoji prvořadou roli – produkci komodit pro obživu obyvatelstva a potravinářský průmysl a výrobu krmných směsí. Naopak zemědělství se dle jejich mínění stále více zaměřuje na produkci komodit k ostatním účelům (např. na výrobu biopaliv atd.), což je silně podporováno dotační politikou.

V návaznosti na výše zmíněná fakta (např. ukončení činnosti mnoha zemědělských subjektů, možnost nákupu zemědělské půdy zahraniční klientelou apod.) můžeme očekávat nárůst manipulace s pozemky po roce 2013. Současně s tím se nejspíše zvýší její nákupní cena i cena za pronájem pozemků. Percepce finanční situace jednotlivými skupinami zemědělských subjektů pravděpodobně sklouzne opět do záporných čísel a problémy současného zemědělství budou rozšířeny o další oblasti.

V modelovém regionu je budoucnost zemědělství pravděpodobně spjata s dalším poklesem počtu zdejších zemědělských subjektů. To souvisí jednak s neatraktivností zemědělské činnosti pro potenciální následovníky či neexistenci následovníka u některých SHR, ale i s možným otevřením trhu se zemědělskou půdou pro cizince. Nadto řada zemědělských subjektů balancuje na hranici likvidace a nemá perspektivu do dalšího vývoje po roce 2013. Osívání polí řepkou pro energetické účely a kukuřicí pro její následné spalování v dynamicky se rozvíjejících bioplynových stanicích bude pokračovat za předpokladu dodržení slíbené podpory pěstování těchto plodin po dobu následujících několika let.

6.3 Schéma vývoje v transformačním období

Jedním z hlavních vyústění této práce je vyhodnocení působení transformačních procesů a vstupu Česka do EU na vývoj zemědělství ve dvou odlišných řádovostních úrovních (národní a lokální).

Modelové území bylo v roce 1989 obhospodařováno pouze státním statkem Chotěboř. Naproti tomu se v Česku vyskytovala území obhospodařovaná nejen státními statky, ale i JZD a soukromými zemědělci. To se v obou územních celcích projevilo na realizovaných transformačních procesech, které ovlivnily zdejší struktury podnikatelských subjektů a jejich následný vývoj. Na konci roku 1994 byly na celostátní úrovni zastoupeny všechny typy podnikatelských forem, přičemž převládajícím typem byla ZD. Ta však postupem času ztratila své výsadní postavení vinou transformační zadluženosti ZD vůči oprávněným osobám a jejich následné likvidaci či přechodu na formu obchodních společností (především a. s.). V současnosti je v Česku zastoupení jednotlivých forem podnikatelských subjektů téměř vyrovnané (viz tabulka 19 a příloha 6); mírně převažují SHR. Naopak v modelovém území byly na konci první etapy dominantní podnikatelskou formou s. r. o. s cca 60 % podílem na zdejší obhospodařované zemědělské půdě. Během následujících patnácti let došlo k jejich oslabení, a to pro jejich zadluženost a nedostatečnou rentabilitu (navracení pozemků jejich majitelům, či likvidace některých s. r. o.). To vedlo k posílení skupiny SHR. Za celé sledované období se ve zkoumaném území nevyskytovala žádná a. s. Tyto údaje korespondují s údaji uváděnými Bičíkem a Jančákem (2005). Autoři zde podotýkají, že podíl zemědělských družstev je v současnosti nízký v těch okresech, kde před rokem 1990 měly dominantní postavení státní statky. U SHR je tomu podle nich naopak. Dalším významným činitelem ovlivňujícím nejenom podnikatelskou strukturu zemědělských subjektů, ale i manipulaci s pozemky, byl schopný management ve vedení jak transformovaného podniku, tak i nově vzniklých podniků. Příkladem může být průběh restitucí a privatizace u státního statku Chotěboř (viz tabulka 19). Manipulace s pozemky se ve sledované oblasti v porovnání s jejím vývojem na celostátní úrovni během devadesátých let a na počátku 21. století spíše odvíjela od místních podmínek (např. rychlý průběh restitucí a privatizace státního statku Chotěboř, nevhodně vrácené pozemky, stáří některých hospodářů). Určitou paralelu mezi státní a lokální úrovní lze v tomto ohledu sledovat v období po vstupu Česka do EU. Podíl vlastní obhospodařované zemědělské půdy se v obou sledovaných oblastech vyznačuje odlišným vývojem během všech etap. Důvodem jsou závislost na místních podmínkách a možnostech nákupu zemědělské půdy a neúplnost všech subjektů (především SHR) zahrnutých v šetření. Naopak jediným ukazatelem odvíjejícím se v obou územních celcích podobně je percepce finanční situace, jelikož nastavené podmínky zemědělské politiky byly ve všech oblastech Česka stejné.

Tabulka č. 19: Schéma vývoje procesů a událostí v oblastech struktury podnikatelských subjektů, manipulace s pozemky, vlastnictví a pronájmu zemědělské půdy a percepce finanční situace, ovlivněných transformačními procesy v zemědělství a vstupem Česka do EU v modelovém území a území Česka v období let 1992–2010

Etapa	Rok, datum (období let)	Stav a procesy		Rok, datum (období let)
		Zkoumané území	Česko	
1992–1994	1992–1993	Vznik 9 PPO a navrácení velké části restitučních nároků restitucentům.	Podíl uplatněných restitučních nároků z jejich celkového objemu činil 65 %.	31. 12. 1993
	31. 12. 1994	Struktura podnikatelských subjektů (podíl na výměře zemědělské půdy): ZD – 9,5 %, s. r. o. – 60,4 %, zkoumaní SHR – 10,8 %, ostatní (SHR, FO, obce a stát) – 19,3 %.	Struktura podnikatelských subjektů (podíl na výměře zemědělské půdy): ZD – 47 %, s. r. o. – 20,1 %, a. s. – 7,9 %, SHR – 21,7 %, ostatní (státní statky a podniky) – 3,3 %.	30. 9. 1995
	1992–1994	Největší obměna pozemků (nákupem, prodejem, pronájmem a bezúplatným převodem) během sledovaných etap (celkem 1079 ha zemědělské půdy). Nákupem a prodejem bylo zkoumanými subjekty manipulováno pouze s 94 ha zemědělské půdy.	Nejmenší obměna pozemků (nákupem a prodejem) během sledovaných etap (cca 20 000 ha zemědělské půdy).	1992–1994
	31. 12. 1994	Podíl obhospodařované vlastní zemědělské půdy činil u zkoumaných subjektů 11 %.	Podíl obhospodařované vlastní zemědělské půdy činil u PPO a SHR 11,1 %.	30. 9. 1995
	1992–1994	Zhoršená finanční situace oproti předešlému období téměř u všech zkoumaných subjektů (průměrná známka -0,42).	Účetně vykázaná ztráta zemědělských podniků za sledované období dosáhla -39,5 mld. Kč.	1991–1994
	31. 3. 1996	Ukončení restitučních a privatizačních procesů u státního statku Chotěboř.	Ukončení většiny restitučních (97,9 %) a privatizačních procesů (98,6 %) u státních statků a obdobných státních podniků hospodařících na zemědělské půdě.	31. 12. 2001
1995–1999	1995–1999	Největší množství nakoupených pozemků zkoumanými subjekty v porovnání s ostatními etapami (144,4 ha). Celková manipulace, započítán nákup, prodej, pronájem a navrácení pozemků jejich majitelům, se týkala 981,4 ha.	Více jak 2,5krát vyšší manipulace s pozemky (nákup a prodej) v porovnání s předchozí etapou (cca 51 000 ha zemědělské půdy).	1995–1999
	1995–1999	Nárůst podílu obhospodařované vlastní půdy u zkoumaných subjektů o 0,8 % na celkových 11,8 %.	Pokles podílu obhospodařované vlastní půdy u PPO a SHR o 3 % na celkových 8,1 %.	30. 9. 1995–31. 12. 2000
	1995–1999	Percepce finanční situace se v průměru mírně zhoršila (průměrná známka -0,44).	Účetně vykázaná ztráta zemědělských podniků za sledované období dosáhla -5,1 mld. Kč.	1995–1999
	1995–1999			

Pokračování tabulky č.19

Etapa	Rok, datum (období let)	Stav a procesy		Rok, datum (období let)
		Zkoumané území	Česko	
2000–30. 4. 2004	2000– 30. 4. 2004	Nejmenší manipulace s pozemky (nákup, prodej, pronájem, navrácení pozemků – 383,5 ha). Nákup pouze 67 ha zemědělské půdy.	Více jak pětinasobný nárůst manipulace s pozemky (nákupu a prodeje) oproti předešlé etapě (cca 270 tis. ha).	2000–2003
	2000– 30. 9. 2010	Nárůst podílu obhospodařované vlastní zemědělské půdy u zkoumaných subjektů před vstupem Česka do EU o 0,7 % na celkových 12,5 %. V posledních letech došlo k poklesu na celkových 11,7 %. Zlepšení percepce finanční situace oproti předešlým etapám; výrazný posun zaznamenala především po vstupu Česka do EU (o hodnotu 0,68) na konečných 0,24.	Nárůst podílu obhospodařované vlastní zemědělské půdy u PPO a SHR (o 12,9 %) na celkových 21 %. Zlepšení finanční situace u velké části PPO a SHR, oproti předešlým etapám; výrazný posun v příjmech zaznamenaly podniky v prvovýrobě především po vstupu Česka do EU. Účetně vykázaný zisk za sledované období dosáhl +13,8 mld. Kč.	2000–2009
	1. 5. 2004– 30. 9. 2010	Oživení trhu s půdou; nákup a prodej 134 ha zemědělské půdy z celkové manipulace (nákup, prodej, pronájem, navrácení pozemků majitelům – 940,5 ha).	Nákup a prodej zemědělských pozemků činil v tomto zkráceném období cca 423 000 ha.	2004–2006
1992– 30. 9. 2010	1992– 30. 9. 2010	Značné zatravnňování pozemků (nárůst TTP o 11,6 %) na současných 38 %.	Méně výrazné zatravnňování pozemků oproti zkoumanému modelovému území (nárůst TTP pouze o 3 %) na současných 23,2 %.	1992– 31. 12. 2009
1995–30. 9. 2010	1995– 30. 9. 2010	Změna struktury podnikatelských subjektů v podílech na výměře obhospodařované zemědělské půdy; ZD nárůst o 0,8 % na celkových 10,3 %, s. r. o. pokles o 6,3 % na celkových 54,1 % a SHR nárůst o 3,1 % na celkových 13,9 %.	Změna struktury podnikatelských subjektů v podílech na výměře obhospodařované zemědělské půdy; ZD snížení o 23,6 % na celkových 23,4 %, s. r. o. zvýšení o 2,8 % na 22,9 %, a. s. zvýšení o 14,7 % na celkových 22,6 % a SHR zvýšení o 6,4 % na celkových 28,1 %.	30. 9. 1995– 31. 12. 2009

Poznámka: Pro porovnání se zkoumaným územím muselo být vzato území celého Česka, jelikož údaje za všechny oblasti v minulosti obhospodařované státními statky po roce 1989 neexistují.

Poznámka: „Zpravodajskou jednotkou pro AGC 2000 byly všechny právnické osoby, samostatně hospodařící rolníci (SHR) a další fyzické osoby hospodařící na výměře od 1 ha z. p. (vlastní nebo najaté) nebo splňující některou z dalších prahových hodnot tohoto šetření: alespoň 1 500 m² specifických kultur (vinice, sady, zelenina, květiny) nebo alespoň 300 m² skleníků a pařenišť nebo chovající alespoň 1 ks skotu nebo 2 ks prasat nebo 4 ks ovcí a koz nebo 50 ks drůbeže nebo 100 ks králíků nebo kožešinových zvířat. Zpravodajskou jednotkou byl rovněž každý podnikatelský subjekt zabývající se chovem ryb a rybolovem na vodní ploše bez omezení její výměry. Prahové hodnoty pro AGC 2000 byly podstatně nižší než pro AGC 1995, kde základním kritériem byla výměra z. p. od 3 ha a byly zde vyšší i další prahové hodnoty (např. 3 ks skotu apod.), které se přitom nevztahovaly na chov ovcí a koz ani na chov králíků a kožešinových zvířat“ (Zpráva o stavu zemědělství ČR za rok 2000, s. 9).

Zdroj: Ministerstvo zemědělství ČR (2011), Bičík, Jančák (2005), Pardubická (2006), Němec, Kučera (2008), Němec (2004), Medonos et al. (2009), Český statistický úřad (1996, 2011), Ministerstvo zemědělství ČR (2010, 2006, 2005, 2003, 2002, 2001, 2000, 1999), vlastní šetření a zpracování

Kapitola 7

Závěr

Zemědělství nejen v Československu, resp. v Česku, ale i ve zkoumaném území během sledovaného období zaznamenalo mnoho rozsáhlých změn. Cílem práce bylo zmapování vývoje zemědělství na konkrétním územním celku v minulosti obhospodařovaném státním statkem Chotěboř během období let 1945–2013.

Hypotézy, které jsou zmíněny v úvodní části práce, se z velké části potvrdily. Avšak hned první z nich byla prokázána jen částečně. Značná souvislost mezi dobou setrvání hospodářství v područí statku a objemem investic do nich vložených se potvrdila při rozdělení statkem obhospodařované zemědělské půdy na jádrovou oblast⁶⁷ (Nejepínsko, Svinensko, Chotěbořsko, Sobíňovsko, Studenecko – viz obrázky 5 a 9) a ostatní oblast (Počátecko, Ovesnolhotecko, Dolnoměstsko, Lipnicko, Trpíšovicko a Kamennolhotecko – viz obrázky 5 a 9). Avšak v rámci těchto dvou oblastí existovaly značné rozdíly mezi investicemi vloženými do jednotlivých hospodářství a farem (např. hospodářství Horní Studenec × hospodářství Svinný a hospodářství Lipnice nad Sázavou × hospodářství Ovesná Lhota). To se projevilo i v mezioblastním srovnání hospodářství (např. do hospodářství Horní Studenec bylo za celé proklamované třicetileté období – 1960 až 1989 – proinvestováno cca 27,5 mil. Kčs × do více jak dvojnásobně rozlohou menšího hospodářství Ovesná Lhota bylo za pouhých třináct let – 1977 až 1989 – napumpováno cca 36 mil. Kčs), což poukazuje pouze na vedlejší roli tohoto faktoru při rozložení investic v rámci statku. Hlavním faktorem, který ovlivňoval umístění a množství daných investic, byla v tehdejší době (1949–1989) rozhodnutí UV KSČ, jež byla v případě státních statků realizovaná krajskými a okresními zemědělskými správami spadajícími pod ministerstvo zemědělství a výživy. Dalšími významnými faktory ovlivňujícími tehdejší rozmístění investic byly u státních statků primárně vzdálenost od správního střediska a ostatních středisek statku, resp. od největších sídelních středisek, dostupnost k nim, či umístění v nejsilnějších hospodářstvích státních statků. To často způsobilo i výrazné odlišnosti mezi jednotlivými farmami či oblastmi v rámci jednoho hospodářství, kdy vznikaly oblasti přesycené investiční aktivitou a naopak. Naproti tomu se však potvrdilo, že množství investic vložených do obou sledovaných oblastí v rámci státního statku Chotěboř (Chotěbořsko a Dolnoměstsko) a následná nemovitostní, materiální a technická vybavenost těchto území v roce 1989 se promítla do vnímání finanční situace u zkoumaných subjektů na těchto územích po roce 1992. Obecně byla finanční situace mnohem hůře vnímaná subjekty z dolnoměstské části oproti jejich protějškům z chotěbořské části, jelikož zde bylo v období společné správy těchto územních celků státním statkem Chotěboř (1977–1989) proinvestováno cca o 13 tis. Kčs na 1 ha zemědělské půdy méně než v chotěbořské části. To se následně projevilo při vypořádávání restitučních nároků v obou sledovaných oblastech z hlediska

⁶⁷ Do jádrové oblasti statku patřila i farma na Křivém, jež byla od roku 1977 součástí hospodářství Počátky.

kvality a dostupnosti prostředků a při celkovém finančním zatížení zdejších zemědělských subjektů po roce 1992 (např. nákup potřebných strojů).

Druhá hypotéza se zcela potvrdila. Během první etapy (1992–1994) opravdu došlo k největší obměně pozemků v porovnání s ostatními etapami. U zkoumaných subjektů se jednalo o výměru 1 044,3 ha zemědělské půdy. Svojí činností se o to především zasloužily schopný management ve vedení statku (rychlý a poměrně kvalitně provedený restituční a privatizační proces ukončený k 31. 3. 1996) a nově vzniklé subjekty (SHR a PPO). Ty prováděly další manipulaci s pozemky (např. nákup, prodej, pronájem, směnu pozemků s okolními zemědělskými subjekty atd.) vedoucí k utvoření přístupných a ucelených pozemků a jejich možnému rozšíření, což bylo potřebné pro samotné zahájení zemědělské činnosti.

Třetí hypotéza, resp. její obě části se též potvrdily. Schéma vývoje z období let 1945 až 1989 (tabulka 9) jasně potvrzuje, že běh stěžejních událostí na státním statku Chotěboř, potažmo v okrese Havlíčkův Brod, víceméně koreloval s obecnými trendy vývoje hospodaření a organizace státních statků v Československu a politickými rozhodnutími v oblasti zemědělství. Obdobně je tomu i u schématu vývoje z období let 1992–2010 (avšak jen v případě potvrzení hypotézy – pozn. autora). Tabulka 19 poukazuje na odlišnosti mezi nově utvořenou podnikatelskou strukturou na obou úrovních, kdy ve zkoumaném území po celé sledované období chybí a. s. a převládající podnikatelskou strukturou z hlediska podílu na výměře zemědělské půdy jsou s. r. o. Naopak na celostátní úrovni byly už na konci roku 1994 zastoupeny všechny typy podnikatelských forem, přičemž převládajícím typem byla ZD. V současnosti je v Česku zastoupení jednotlivých forem podnikatelských subjektů téměř vyrovnané s mírnou převahou SHR⁶⁸. U manipulace s pozemky je vývoj mezi oběma úrovněmi opět rozdílný, jelikož v modelovém regionu se obměna pozemků během devadesátých let a zpočátku jednadvacátého století odvíjela od místních podmínek (např. rychlý průběh restitucí a privatizace státního statku Chotěboř, nevhodně vrácené pozemky, stáří některých hospodářů). K největší obměně zde došlo hned v první etapě, poté měla až do vstupu Česka do EU sestupnou tendenci. Zrcadlově obrácený vývoj měla v tomto období (1992–30. 4. 2004) manipulace s pozemky na státní úrovni. Určitou paralelu mezi státní a lokální úrovní lze v tomto ohledu sledovat v období po vstupu Česka do EU.

V úvodní části byly položeny dvě výzkumné otázky. Ty jsou zaměřeny na hlubší pochopení transformačních procesů v daném území a zamyšlení se nad budoucím vývojem zemědělství v Česku. V rámci této práce vykryštovaly čtyři stěžejní faktory charakteristické přesahem svého působení ze socialistického zemědělství do tržně orientovaného zemědělství. Tyto faktory mají vliv na vnímání jednotlivých problematik a procesy a trendy utvářející se nejen ve zkoumaném území, ale i v celém Česku. Jedná se o historický, osobnostní, sociální a vzdálenostní faktor. Ve zkoumaném území do roku 1989 ovlivnily tyto faktory kvalitativní i kvantitativní vybavenost jednotlivých hospodářství (materiální, strojní, nemovitostní a technologickou) a byly též stěžejní kauzalitou pro výsledek první hypotézy (množství investic vložených do dvou zkoumaných oblastí v rámci tehdejšího státního statku Chotěboř – pozn. autora). U jednotlivých skupin zkoumaných subjektů (např. subjekty z Dolnoměstska × subjekty z Chotěbořska atd.) sehrály významnou roli při

- 1) navrácení restitučních nároků (např. při rychlosti jejich navrácení),
- 2) manipulaci s pozemky v rozmezí let 1992 až 2010 (např. při prodeji, či pronájmu zemědělské půdy mezi jednotlivými subjekty),
- 3) vnímání jejich finanční situace (např. při provádění akvizic dalších zemědělských podniků z okresu),

⁶⁸ PPO v Česku dohromady tvoří cca 72% podíl na výměře obhospodařované zemědělské půdy (k datu 31. 12. 2009).

- 4) provázanosti s ostatními místními zemědělskými subjekty (např. při pronájmu části vlastních pozemků od SHR místnímu PPO a vykonání orby, setí a sklizně velkými SHR a PPO na pozemcích místních malých SHR).

Tyto faktory vedly k rychlému dokončení privatizačního procesu, utváření současné podnikatelské struktury a poměru mezi vlastní a pronajatou zemědělskou půdou.

Aby české zemědělství bylo do budoucna prosperující a konkurenceschopné, je zapotřebí se zaměřit na specifika místní krajiny, zemědělské výroby a struktury zemědělských subjektů, navázat na tradice a poučit se z chyb provedených v minulosti. V tomto duchu by měla být orientována zemědělská politika zavedená po roce 2013. Především bude zapotřebí brát ohledy na specifika jednotlivých území, jež jsou i v rámci Česka výrazně diferencována, a v návaznosti na ně vytvořit optimální podmínky pro rozvoj zemědělství respektujícího předpoklady jednotlivých oblastí k zemědělské výrobě.

Námětem k dalšímu rozšíření této práce je vytvoření analýzy realizace a následků restitučního procesu na území jednoho z bývalých hospodářství státního statku Chotěboř, popř. několika obcí v něm. To by umožnilo hlubší pochopení samotné realizace tohoto procesu a její územní diferenciaci na mikroregionální úrovni (lokální). Výsledkem by bylo objasnění řady navazujících procesů, trendů a problémů ve zkoumaném území, ale i jeho možné zobecnění pro celostátní úroveň. Jiným zajímavým námětem by určitě bylo sledování vývoje zemědělství na územích ostatních státních statků v Česku (např. v pohraničí). To by poskytlo možnost komparace dvou územních celků majících cca čtyřicet let podobný vývoj, avšak odlišujících se svými přírodními, historickými a socioekonomickými podmínkami. V současnosti je za velice aktuální téma považována problematika agrobrownfields a studium jejich prostorového rozmístění a příčin vzniku v modelovém regionu a následná komparace jak s ostatními regiony, tak i jinými řádovostními úrovněmi. Navíc v soudobém kontextu se jistě jeví jako velmi perspektivní také analýza procesů v zemědělské i nezemědělské činnosti utvářejících se u SHR a PPO v zemědělství a jejich perspektiva do budoucna.

ZDROJE

Literatura

- BAŇSKI, J. (2011): *Changes in agricultural land ownership in Poland in the period of the market economy*. Agricultural economy, 57, č. 2, Česká akademie zemědělských věd, Praha, s. 93–101
- BAŠEK, V., ABRAHAMOVÁ, M., BAUDISOVÁ, H., BOŠKOVÁ, I., DOUCHA, T., DRLÍK, J., JELÍNEK, L., KRAUS, J., NOVOTNÝ, P., POHLOVÁ, K., PRAŽAN, J., RATINGER, T., SPĚŠNÁ, D., STRNADLOVÁ, H., ŠPIČKA, J., TEICHMANOVÁ, J., VILHELM, V., WEICHET, J. (2010): *České zemědělství šest let po vstupu do Evropské Unie. Výzkumná studie*. Ústav zemědělské ekonomiky a informací, Praha, 77 s.
- BENEŠOVÁ, V. (1998): *Sedlčansko. Charakteristika regionu se zaměřením na průběh transformace zemědělství v letech 1989–1998*. Magisterská práce. Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje PřF UK, Praha, 95 s.
- BIČÍK, I. (2005): *Proměny geografie zemědělství*. Sborník České geografické společnosti, 110, č. 2, Nakladatelství České geografické společnosti, Praha, s. 91–101
- BIČÍK, I., GÖTZ, A. (1996): *Regionální aspekty transformace českého zemědělství*. In: Hampl, M. (Ed.): *Geografická organizace společnosti a transformační procesy v ČR*. PřF UK, Praha, s. 239–253
- BIČÍK, I., JANČÁK, V. (2005): *Transformační procesy v českém zemědělství po roce 1990*. PřF UK, Praha, 104 s.
- BOHÁČKOVÁ, I. (1993): *Problematika privatizace státních statků*. In: Svatoš, M. (Ed.): *Agrární perspektivy II. – Transformační fáze*. Sborník prací z vědecké konference provozně ekonomické fakulty. Vysoká škola zemědělská v Praze, Praha, s. 63–69
- BRÁZDIL, R., KOLÁŘ, M., PROŠEK, P., TARABOVÁ, Z., WOKOUN, R. (1981): *Statistické metody v geografii*. Přírodovědecká fakulta UJEP, Brno, s. 64
- BUDAY, Š. (2007): *Land market and agricultural land use after the EU enlargement*. Agricultural economy, 53, č. 4, Česká akademie zemědělských věd, Praha, s. 145
- CURTISSOVÁ, J., BAVOROVÁ, M., JELÍNEK, L., MEDONOS, T., KUBÁT, J. (2006): *Struktura, řízení a sociálně-ekonomické vztahy podniků v českém zemědělství*. Výzkumný ústav zemědělské ekonomiky, Praha, 166 s.
- ČEKALOVÁ, J. (1997): *Historie, transformační změny a předpoklady budoucího vývoje zemědělství v ČR (na modelovém území bývalého JZD Chýňov)*. Diplomová práce. Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje PřF UK, Praha, 83 s.
- DIVILA, E. (2004): *Dluhová zátěž z transformace českého zemědělství*. Výzkumná studie. Výzkumný ústav zemědělské ekonomiky, Praha, 47 s.
- DIVILA, E., SOKOL, Z. (1999): *Problémy klasifikace a třídění zemědělských podniků*. Zemědělská ekonomika, 43, č. 10, Česká akademie zemědělských věd, Praha, s. 461
- DOSKOČIL, I. (1976): *Československé zemědělství*. Státní pedagogické nakladatelství, Praha, 149 s.

- DOUCHA, T. (1993): *Transformace českého zemědělství – přínosy a náklady*. In: *Forming of Agricultural Policy and Its Implementation in Practice Including Some Applications of the U. S. Experiences*. Sborník prací z vědecké konference v Praze. Vysoká škola zemědělská v Praze, provozně ekonomická fakulta, Praha, s. 115–132
- DOUCHA, T. et al. (1998): *Vývoj agrárního sektoru ČR v období 1989–1997. Informační studie*. Výzkumný ústav zemědělské ekonomiky, Praha, 54 s.
- DOUCHA, T., SOKOL, Z. (1999): *Pokus o etapizaci vývoje zemědělství a zemědělské politiky v ČR v letech 1989–1998*. *Zemědělská ekonomika*, 45, č. 12, Česká akademie zemědělských věd, Praha, s. 529–536
- DOUCHA, T. (2006): *Ekonomická situace českého zemědělství po vstupu do EU*. *Euromagazín*, 7, č. 8, ČZT, s. r. o., Praha, s. 22–25
- DOUCHA, T., FOLTÝN, I. (2008): *Czech agriculture after the accession to the European Union – impacts on the development of its multifunctionality*. *Agriculture economy*, 54, č. 4, Česká akademie zemědělských věd, Praha, s. 150–157
- DYBA, K., ŠVEJNAR, J. (1997): *Srovnávací studie ekonomického rozvoje v České republice*. In: Švejnár, J. (Ed.): *Česká republika a ekonomická transformace ve střední a východní Evropě*. Academia, Praha, s. 33
- FÁBRY, V., DROBNÍK, J. (1983): *Vlastnictví a užívání půdy a pozemková správa*. Academia, Praha, 470 s.
- FOLTÝN, I., HUMPÁL, J., KOPEČEK, P., STRNADOVÁ, H., ZEDNÍČKOVÁ, I., KREJSOVÁ, J., VÁVRA, V., VIGNER, J. (2008): *Dopady agrární politiky na vybrané zemědělské komodity před a po vstupu ČR do EU. Výzkumná studie*. Ústav zemědělské ekonomiky a informací, Praha, 106 s.
- FRITZOVÁ, M. (1995a): *Míra únosnosti dotací do zemědělství*. In: Váňa, D. (Ed.): *Systém centrálně plánovaných ekonomik v zemích střední a jihovýchodní Evropy a příčiny jeho rozpadu*. Vysoká škola ekonomická v Praze, Praha, s. 166
- FRITZOVÁ, M. (1995b): *Využití půdy k zajištění finančních prostředků v zemědělství*. In: Němec, J. (Ed.): *Půda v ekonomických souvislostech*. Sborník ze semináře VÚZE, Mze ČR, PF ČR ve Špindlerově Mlýně, Praha, s. 49–54
- GÖTZ, A. (1974): *Rostlinná výroba Východních čech*. Geografický ústav ČSAV, Brno, 349 s.
- GÖTZ, A. (1977): *Živočišná výroba Východních čech*. Geografický ústav ČSAV, Brno, 397 s.
- HAMZA E., MIKSÓ K. (2007): *Characteristics of land market in Hungary at the time of the EU accession*. *Agricultural economy*, 53, č. 4, Praha, Česká akademie zemědělských věd, s. 161–166
- HAMZA E., TÓTH E. (2007): *Types of private holdings and their role in subsistence of rural population in Hungary*. *Agricultural economy*, 53, č. 4, Česká akademie zemědělských věd, Praha, s. 194–199
- HOMOLKOVÁ, J., HOMOLKA, J. (1993): *Právní a ekonomické problémy transformovaných zemědělských družstev*. In: Svatoš, M. (Ed.): *Agrární perspektivy II. – Transformační fáze*. Sborník prací z vědecké konference provozně ekonomické fakulty. Vysoká škola zemědělská v Praze, Praha, s. 100–105
- HORSKÁ, H., SPĚŠNÁ D. (1994): *Sociální souvislosti procesu transformace zemědělství*. Výzkumná studie. Výzkumný ústav zemědělské ekonomiky, Praha, 54 s.
- JANČÁK, V., GÖTZ, A. (1997): *Územní diferenciacie českého zemědělství a její vývoj*. Univerzita Karlova v Praze – Přírodovědecká fakulta, Praha, 81 s.
- JECH, K. (2008): *Kolektivizace a vyhánění sedláků z půdy*. Nakladatelství Vyšehrad, s. r. o., Praha, 331 s.
- JELEČEK, L. (1995): *Využití půdního fondu České republiky 1845–1995: Hlavní trendy a širší souvislosti*. Sborník České geografické společnosti, 100, č. 4, Nakladatelství České geografické společnosti, Praha, s. 276–285
- JELÉN, S. (1993): *Změny v pozemkové držbě a transformace zemědělství ČR*. In: Svatoš, M. (Ed.): *Agrární perspektivy II. – Transformační fáze*. Sborník prací z vědecké konference provozně ekonomické fakulty. Vysoká škola zemědělská v Praze, Praha, s. 122–129

- JELÉN, S. (1995): *Pozemkové úřady v transformaci českého zemědělství*. In: Němec, J. (Ed.): *Půda v ekonomických souvislostech*. Sborník ze semináře VÚZE, Mze ČR, PF ČR ve Špindlerově Mlýně, Praha, s. 139–143
- JELÍNEK, J. (1995): *Transformace zemědělství v České republice*. In: Váňa, D. (Ed.): *Systém centrálně plánovaných ekonomik v zemích střední a jihovýchodní Evropy a příčiny jeho rozpadu*. Vysoká škola ekonomická v Praze, Praha, s. 170–185
- JENÍČEK, V. (1984): *Zemědělství a soběstačnost ve výrobě potravin*. Státní zemědělské nakladatelství Praha, Praha, 238 s.
- JIZBA, J. (1989): *40 let státního statku Chotěboř*. Chotěbořský zpravodaj, 33, č. 4, Městský národní výbor v Chotěboři, Chotěboř, s. 10–12
- KABRDA, J. (2003): *Faktory ovlivňující vývoj využití ploch v kraji Vysočina od poloviny 19. století*. *Magisterská práce*. Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje PřF UK, Praha, 111 s.
- KABRDA, J. (2008): *Změny prostorového vzorce využití ploch v České republice a jejich příčiny*. *Disertační práce*. Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje PřF UK, Praha, 69 s.
- KABRDA, J., JANČÁK, V. (2007): *Vliv vybraných politických a institucionálních faktorů na české zemědělství a krajinu*. Sborník České geografické společnosti, 112, č. 1, Nakladatelství České geografické společnosti, s. 48–60
- KAULICH, K. (2007): *Pozemkové úpravy v r. 2007 a jejich další perspektiva*. In: Němec, J. (Ed.): *Vliv zemědělské politiky EU na využívání půdního fondu a rozvoj venkova*. Sborník příspěvků z mezinárodního semináře VÚZE konaného ve Špindlerově Mlýně, Výzkumný ústav zemědělské ekonomiky, Praha, s. 93–96
- KOTRBA, J. (1997): *Privatizační proces v České republice: aktéři a vítězové*. In: Švejnar, J. (Ed.): *Česká republika a ekonomická transformace ve střední a východní Evropě*. Academia, nakladatelství Akademie věd České republiky, Praha, s. 133–168
- KRAUS, J., DYKOVÁ, E., FOLTÝN, I., ZEDNÍČKOVÁ, I. (2008): *K souhrnným výsledkům českého zemědělství ve srovnání s EU 27*. *Bulletin VÚZE*. Výzkumný ústav zemědělské ekonomiky, Praha, 18 s.
- KRUGLOVÁ, G. (1973): *K metodice geografické rajonizace zemědělství na příkladu Severomoravského kraje*. Sborník Československé společnosti zeměpisné, 78, č. 4. Academia, nakladatelství Československé akademie věd, Praha, s. 271–277.
- KŘIVOHLAVÝ, M. (1993): *Reforma státní správy v zemědělství*. In: Svatoš, M. (Ed.): *Agrární perspektivy II. – Transformační fáze*. Sborník prací z vědecké konference provozně ekonomické fakulty. Vysoká škola zemědělská v Praze, Praha, s. 148–152
- KUBAČÁK, A. (1995): *Dějiny zemědělství v českých zemích – II. díl*. Ministerstvo zemědělství ČR, Praha, 254 s.
- KŮS, J. (2007): *Vliv podpory multifunkčního zemědělství na chování českých zemědělců po vstupu do EU*. *Bakalářská práce*. Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje PřF UK, Praha, 50 s.
- LAŠTOVIČKA, R., MARCINČIN, A., MEJSTŘÍK, M. (1997): *Řízení firem privatizovaných kuponovou metodou a jejich tržní ocenění*. In: Švejnar, J. (Ed.): *Česká republika a ekonomická transformace ve střední a východní Evropě*. Academia, nakladatelství Akademie věd České republiky, Praha, s. 169–176
- LATRUFFE, L., DOUCHA, T., LE MOUËL, CH., MEDONOS, T., VOLTR, V. (2008): *Capitalisation of the government support in agricultural land prices in the Czech Republic*. *Agricultural economy*, 54, č. 10, Česká akademie zemědělských věd, Praha, s. 451–460
- MAJEROVÁ, V. (1998a): *Restituce*. In: Majerová, V. (Ed.): *Trendy sociálních změn v zemědělství a na venkově*. Česká zemědělská univerzita v Praze – Provozně ekonomická fakulta, Praha, s. 87–90
- MAJEROVÁ, V. (1998b): *Sociologie venkova a zemědělství*. Česká zemědělská univerzita v Praze – Provozně ekonomická fakulta, Praha, 146 s.

- MAJEROVÁ, V., PAVLÍKOVÁ, G., MAŘÍKOVÁ, P. (2010): *Current social structure of agricultural workers in the Czech Republic*. Agricultural economy, 56, č. 11, Česká akademie zemědělských věd, Praha, s. 508–521
- MAREK, L., JAROŠOVÁ, E., PECÁKOVÁ, I., POURUVÁ, Z., VRABEC, M. (2005): *Statistika pro ekonomy – aplikace*. Professional Publishing, Praha, s. 229
- MEDONOS, T., JELÍNEK, L., KELLETMANN, K., SAHRBACHER, CH. (2007): *Vliv zavedení systému přímých plateb SZP na nájemní trh se zemědělskou půdou na případu kraje Vysočina*. In: Němec, J. (Ed.): *Vliv zemědělské politiky EU na využívání půdního fondu a rozvoj venkova*. Sborník z mezinárodního semináře VÚZE konaného ve Špindlerově Mlýně, Praha, s. 68–75
- MEDONOS, T., JELÍNEK, L., VOLTR, V., VILHELM, V., ŠMEJKALOVÁ, D. (2009): *Trh s půdou a využití půdního fondu. Tematický úkol*. Ústav zemědělské ekonomiky a informací, Praha, 36 s.
- MRŠTÍK, J. (2006): *Regionálně geografická analýza zemědělství okresu Havlíčkův Brod*. Diplomová práce. Masarykova univerzita – Přírodovědecká fakulta, Brno, 95 s.
- NEBEROVÁ, A. (2007): *Dopady restitučního procesu na zemědělské hospodaření: příklad modelového území Berounska*. Diplomová práce. Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje PřF UK, Praha, 84 s.
- NĚMEC, J. (2001): *Trh s půdou a prodej státních pozemků*. Úroda, 49, č. 1, Profi Press, s. r. o., Praha, s. 7–9
- NĚMEC, J. (2004): *Pozemkové právo a trh půdy v ČR. Monografie*. Výzkumný ústav zemědělské ekonomiky, Praha, 391 s.
- NĚMEC J., KUČERA J. (2007a): *Land market development after the accession to the EU*. Agricultural economy, 53, č. 4, Česká akademie zemědělských věd, Praha, s. 154–160
- NĚMEC J., KUČERA J. (2007b): *Vliv zemědělské politiky EU na trh s půdou v ČR*. In: Němec, J. (Ed.): *Vliv zemědělské politiky EU na využívání půdního fondu a rozvoj venkova*. Sborník příspěvků z mezinárodního semináře VÚZE konaného ve Špindlerově Mlýně, Výzkumný ústav zemědělské ekonomiky, Praha, s. 58–63
- NĚMEC, J., KUČERA J. (2008): *Vliv EU na trh s půdou v ČR*. Zemědělský týdeník, 11, č. 1, Vydavatelství ZT, Praha, s. 18–19
- NOVÁK, K. (1988): *Vnitropodniková organizace zemědělských podniků*. Institut výchovy a vzdělávání MZVŽ v Praze, Praha, 177 s.
- OTOLINSKI, E. (1993): *Privatizační procesy v polském státním zemědělství*. In: Svatoš, M. (Ed.): *Agrární perspektivy II. – Transformační fáze*. Sborník prací z vědecké konference provozně ekonomické fakulty. Vysoká škola zemědělská v Praze, Praha, s. 301–303
- PARDUBICKÁ, L. (2006): *Případová studie transformace zemědělství na Kutnohorsku*. Magisterská práce. Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje PřF UK, Praha, 123 s.
- PIVCOVÁ, J. (2007): *Realizace pozemkových úprav jako nástroj efektivního využívání půdy, krajiny a venkovského prostoru*. In: Němec, J. (Ed.): *Vliv zemědělské politiky EU na využívání půdního fondu a rozvoj venkova*. Sborník příspěvků z mezinárodního semináře VÚZE konaného ve Špindlerově Mlýně, Výzkumný ústav zemědělské ekonomiky, Praha, s. 97
- PODESTÁT, M. (2003): *Vývoj a transformace zemědělství v modelovém území okresu Domažlice*. Magisterská práce. Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje PřF UK, Praha, 94 s.
- POLÁČKOVÁ, J., BOUDNÝ, J., JANOTOVÁ, B., NOVÁK, J. (2008): *Analýza nákladů a rentability vybraných zemědělských výrobků 2002–2006*. Výzkumná studie. Ústav zemědělské ekonomiky a informací, Praha, 72 s.
- PTÁČEK, J. (1996): *Czech agriculture in transition*. Sborník České geografické společnosti, 101, č. 2, Nakladatelství České geografické společnosti, Praha, s. 110–127
- RUBÍK, I. (1968): *Integrace v Československém zemědělství*. Státní zemědělské nakladatelství Praha, Praha, 175 s.

- SIKORSKA, A., KARWAT-WOŹNIAK, B., CHMIELIŃSKI, P. (2007): *The impact assessment of changes in the agricultural land market on agriculture and rural development in Poland*. In: Němec, J. (Ed.): *Vliv zemědělské politiky EU na využívání půdního fondu a rozvoj venkova*. Sborník příspěvků z mezinárodního semináře VÚZE konaného ve Špindlerově Mlýně, Výzkumný ústav zemědělské ekonomiky, Praha, s. 27–34
- SKLENIČKA, P., HLADÍK, J., ČÍHAL, L. (2007): *Faktory ovlivňující fragmentaci vlastnických vztahů a scelovací efekt pozemkových úprav*. In: Němec, J. (Ed.): *Vliv zemědělské politiky EU na využívání půdního fondu a rozvoj venkova*. Sborník příspěvků z mezinárodního semináře VÚZE konaného ve Špindlerově Mlýně, Výzkumný ústav zemědělské ekonomiky, Praha, s. 125–130
- SKLENIČKA, P., HLADÍK, J., STŘELEČEK, F., KOTTOVÁ, B., LOSOSOVÁ, J., ČÍHAL, L., ŠÁLEK, M. (2009): *Historical, environmental and socio-economic driving forces on land ownership fragmentation, the land consolidation effect and the project costs*. *Agricultural economy*, 55, č. 12, Česká akademie zemědělských věd, Praha, s. 571–582
- SPĚŠNÁ, D., DRLÍK, J., NOHEL, F., POSPĚCH, P., DELÍN, M. (2009): *Agrární trh práce*. *Výzkumná studie*. Ústav zemědělské ekonomiky a informací, Praha, 68 s.
- SVOBODOVÁ, H., VĚŽNÍK, A. (2009): *To the problems of agricultural brownfields in the Czech Republic – Case study of the Vysocina region*. *Agricultural economy*, 55, č. 11, Česká akademie zemědělských věd, Praha, s. 550–556
- ŠTĚRBA, V. (1990): *Kronika státního statku Chotěboř*. Státní statek Chotěboř. Chotěboř, 85 s.
- ŠVEJNAR, J. (1997): *Úvod a celkový přehled*. In: Švejnár (Ed.): *Česká republika a ekonomická transformace ve střední a východní Evropě*. Academia, nakladatelství Akademie věd České republiky, Praha, s. 11–26
- TRNKOVÁ, V. (2001): *Podniky a podnikání v zemědělství na venkově*. In: Majerová, V. (Ed.): *Český venkov 2002. Podniky a podnikání*. Výzkumný záměr. Česká zemědělská univerzita v Praze, Praha, s. 61–87
- TURNOCK, D. (1998): *Conclusion*. In: Turnock, D. (Ed.): *Privatization in Rural Eastern Europe. The Process of Restitution and Restructuring*. Edward Elgar, Cheltenham and Northampton, s. 356–400
- VÁCLAVŮ, A. (1999): *Ke sporům o zemědělské družstevnictví a kolektivizaci v Československu*. *Studie z hospodářských dějin č. 10*. Vysoká škola ekonomická, národohospodářská fakulta, Praha, 81 s.
- VEINERT, M. (2001): *Finanční situace zemědělských podniků, jejich zadluženost a problémy jejího řešení*. In: Novák, J., Sůrová, H. (Eds.): *Aktuální ekonomická problematika zemědělských podniků*. Sborník z konference VÚZE ve Špindlerově Mlýně. Výzkumný ústav zemědělské ekonomiky, Praha, s. 13–19
- VELEBA, J. (1996): *Perspektivy hospodaření nabyvatelů majetku státních statků*. *Zemědělec*, 4, č. 8, ZN – 1. zemská a. s., redakce zemědělec, s. 4
- VĚŽNÍK, A. (1995a): *Aktuální problémy ČR – 2. díl. Zemědělství – 1. část. Tématický sešit*. Atelier Milata, Ostrava, 24 s.
- VĚŽNÍK, A. (1995b): *Aktuální problémy ČR – 2. díl. Zemědělství – 2. část. Tématický sešit*. Atelier Milata, Ostrava, 24 s.
- VYDRA, V. (1981): *Družstevní a všelidové vlastnictví*. Studie ČSAV. ACADEMIA, nakladatelství Československé akademie věd, Praha, 151 s.
- ZADRAŽIL, P. (2008): *Analýza zemědělských podniků v okrese Havlíčkův Brod*. *Bakalářská práce*. Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje PřF UK, Praha, 51 s.
- ZVĚŘINA, L. (2008): *Transformace zemědělského družstva v modelovém území obcí Křenovice, Holubice a Velešice*. *Bakalářská práce*. Katedra geografie a kartografie PřF UK, Praha, 52 s.

Ostatní materiály a zdroje dat

- II. Výroční zpráva o činnosti Pozemkového fondu České republiky za rok 2009. Pozemkový fond ČR, Praha 2010, 61 s.
- Agrocensus 1995. 3. část. Základní ukazatele podle právních forem a jejich analytické vyhodnocení. Český statistický úřad, Praha 1996, 31 s.
- Historická statistická ročenka ČSSR. Federální statistický úřad, Praha 1985, 910 s.
- KUČEROVÁ, S., PERLÍN, R. (2008): *Twenty years of changes in the Czech countryside*. XXIII European Congress for Rural Sociology, Working Group 5.6, Twenty Years On Eastern European Countrysides in Processes of Change, Vaasa (příspěvek na konferenci)
- Mapy okresů ČSSR. Okres Havlíčkův Brod. Český úřad geodetický a kartografický, Praha 1971
- NĚMEC J. (2005): *Problematika nájmu a koupě zemědělské půdy v zemědělských podnicích*. Výzkumný ústav zemědělské ekonomiky, Sedmihorky u Turnova (příspěvek na konferenci)
- Rozbor hospodaření JZD a společných zemědělských podniků okresu Havlíčkův Brod za celý rok 1988. Ministerstvo zemědělství a výživy ČSR, Havlíčkův Brod 1989, 31 s.
- Rozbor změn v půdním fondu podle údajů evidence nemovitostí za rok 1989. Středisko geodézie pro okres Havlíčkův Brod, Havlíčkův Brod 1990, 13 s.
- Rozbor změn v půdním fondu podle údajů evidence nemovitostí za rok 1990. Středisko geodézie pro okres Havlíčkův Brod, Havlíčkův Brod 1991, 13 s.
- Sedláček, J., Janderková, J., Šefrna, L. (2009): *Půdní asociace*. In: Hrnčiarová, T., Mackovčín, P., Zvara, I., (Eds.): *Atlas krajiny České republiky*. Ministerstvo životního prostředí České republiky, Praha, Výzkumný ústav Silva Taroucy pro krajinu a okrasné zahradnictví, Průhonice, Praha, s. 134–135
- Statistická ročenka 1966. Ministerstvo zemědělství a výživy, Praha 1967, 479 s.
- Statistická ročenka 1980. Ministerstvo zemědělství a výživy, Praha 1981, 589 s.
- Statistická ročenka 1981. Ministerstvo zemědělství a výživy, Praha 1982, 563 s.
- Výsledky hospodaření JZD a státních statků v ČSR za rok 1988. Agrodat, Praha 1989, 374 s.
- Základní principy zemědělské politiky vlády ČR do roku 1995 a na další období. Ministerstvo zemědělství České republiky, Praha 1994, 71 s.
- Zemědělství Východočeského kraje v letech 1960–1966. Krajské oddělení státního statistického úřadu v Hradci Králové, Hradec Králové 1967, 588 s.
- Zpráva o stavu zemědělství ČR za rok 1999. Ministerstvo zemědělství ČR, Praha 2000, 306 s.
- Zpráva o stavu zemědělství ČR za rok 2000. Ministerstvo zemědělství ČR, Praha 2001, 270 s.
- Zpráva o stavu zemědělství ČR za rok 2001. Ministerstvo zemědělství ČR, Praha 2002, 225 s.
- Zpráva o stavu zemědělství ČR za rok 2002. Ministerstvo zemědělství ČR, Praha 2003, 366 s.
- Zpráva o stavu zemědělství ČR za rok 2003. Ministerstvo zemědělství ČR, Praha 2004, 216 s.
- Zpráva o stavu zemědělství ČR za rok 2004. Ministerstvo zemědělství ČR, Praha 2005, 225 s.
- Zpráva o stavu zemědělství ČR za rok 2005. Ministerstvo zemědělství ČR, Praha 2006, 234 s.
- Zpráva o stavu zemědělství ČR za rok 2009. Ministerstvo zemědělství ČR, Praha 2010, 224 s.

Internetové zdroje

Česká akademie zemědělských věd [www.agriculturejournals.cz – březen 2011]

Český statistický úřad [www.czso.cz – únor 2011]

Fondy Evropské Unie [www.strukturalni-fondy.cz – březen 2011]

Internetový zemědělský portál [www.agroweb.cz – duben 2011]

Krajské informační středisko pro rozvoj zemědělství a venkova kraje Vysočina [www.kis-vysocina.cz – únor 2011]

Ministerstvo zemědělství [http://eagri.cz/public/web/mze – leden 2011]

Politicko-společenská revue Centra pro studium demokracie a kultury [www.revuepolitika.cz – duben 2011]

Pozemkový fond České republiky [www.pfcr.cz – únor 2011]

Státní zemědělský intervenční fond [www.szif.cz – prosinec 2010]

Osoby

Ing. Jan Vtělenský, Ministerstvo zemědělství ČR, regionální pracoviště Havlíčkův Brod – osobní rozhovory a poskytnutí materiálů

Ing. Ladislav Jelínek, Ph.D., ÚZEI, regionální pracoviště Havlíčkův Brod – poskytnutí materiálů

Josef Horák ml., samostatně hospodařící rolník – osobní rozhovory a poskytnutí materiálů

RNDr. Václav Frajer, UK v Praze, Přírodovědecká fakulta – poskytnutí materiálů

RNDr. Vít Jančák, Ph.D., UK v Praze, Přírodovědecká fakulta – poskytnutí materiálů

SEZNAM PŘÍLOH

Příloha č. 1:	Přehled typů jednotných zemědělských družstev	I
Příloha č. 2:	Nakládání PF ČR s nemovitostmi v jeho správě, na něž nebylo v zákonem stanovené lhůtě uplatněno původními vlastníky či dalšími příbuznými osobami právo na jejich vydání	I
Příloha č. 3:	Vývoj půdního fondu JZD v ČSR v období let 1949–1988	III
Příloha č. 4:	Vývoj počtu pracovníků v ČSR podle forem podnikání v letech 1949–1989 (v tis.).....	III
Příloha č. 5:	Prodej a koupě zemědělské půdy v Česku z celkového půdního fondu za období 1993 až 2006 (v %).	III
Příloha č. 6:	Vývoj struktury podnikatelských subjektů v zemědělství v rozmezí let (1989–2009).....	III
Příloha č. 7:	Zaměstnanost v zemědělství podle forem podnikání v Česku v letech 1989–2008 (v tis.)	IV
Příloha č. 8:	Nejdůležitější pozemkové transfery státního statku Chotěboř mezi lety 1960 a 1989	IV
Příloha č. 9:	Stav skotu, slepic a prasat ve státním statku Chotěboř, okresu Havlíčkův Brod a Východočeském kraji mezi lety 1960 a 1980	V
Příloha č. 10:	Dotace státním statkům v ČSR (tis. Kčs)	V
Příloha č. 11:	Postup privatizace u podniků zemědělské prvovýroby (1. a 2. vlna) v období od 1. 4. 1993 do 31. 12. 1993 - majetek podniků celkem (majetek v mil. Kč)	VI
Příloha č. 12:	Rozloha a cena za m ² zemědělské půdy v cenách z roku 2007 v jednotlivých katastrálních územích patřících do oblastí obhospodařovaných bývalým státním statkem Chotěboř v roce 1989 (dolnoměstská část)	VI
Příloha č. 13:	Rozloha a cena za m ² zemědělské půdy v cenách z roku 2007 v jednotlivých katastrálních územích patřících do oblastí obhospodařovaných bývalým státním statkem Chotěboř v roce 1989 (chotěbořská část)	VII
Příloha č. 14:	Organizační struktura a prostorové rozmístění obhospodařované půdy státním statkem Chotěboř v roce 1970	VIII
Příloha č. 15:	Organizační struktura a prostorové rozmístění obhospodařované půdy státním statkem Chotěboř v roce 1980	VIII
Příloha č. 16:	Vývoj státním statkem Chotěboř obhospodařované půdy v rozmezí let 1949 a 1989 (v ha)	IX
Příloha č. 17:	Vývoj hektarových výnosů brambor u státního statku Chotěboř, okresu Havlíčkův Brod a Východočeského kraje mezi lety 1960 a 1972 (q/ha)	IX

Příloha č. 18:	Vývoj užitkovosti slepic (ks vajec/slepice/rok) u státního statku Chotěboř v období let 1960 a 1989	IX
Příloha č. 19:	Ukázky rodinných domků postavených státním statkem Chotěboř pro své zaměstnance v rozmezí let 1977–1982 (dobové fotografie)	X
Přílohy č. 20–22:	Příklady zchátralých, opuštěných a nevyužívaných budov v agrobrownfieldu na Horním Studenci	XI
Příloha č. 23:	Ukázka zarostlého a reznoucího zemědělského příslušenství (neseného kultivátoru s bránami) na okraji hlavního dvoru agrobrownfieldu na Horním Studenci	XI
Příloha č. 24:	Střední nadmořská výška v jednotlivých okresech Česka	XII
Příloha č. 25:	Produkční schopnost zemědělské půdy v jednotlivých okresech Česka	XII
Příloha č. 26:	Ukázka žádosti o vrácení pozemků a živého a mrtvého inventáře	XIII
Přílohy č. 27–32:	Ukázky původního a současného vzhledu a účelu u vybraných nemovitostí v minulosti spravovaných státním statkem Chotěboř	XIV
Příloha č. 33:	Osnova pro řízený rozhovor s PPO	XV
Příloha č. 34:	Osnova pro řízený rozhovor s SHR	XVIII